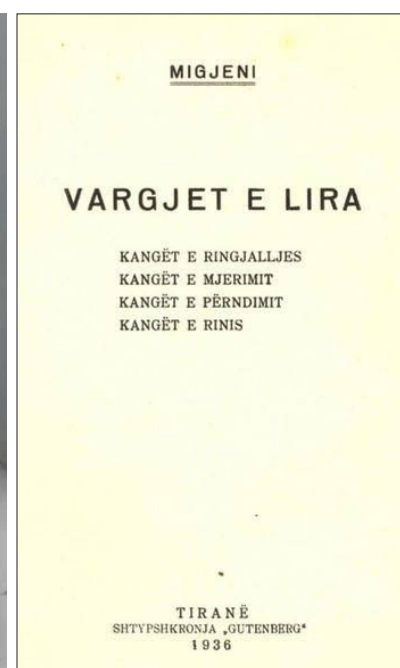

“Vargjet e lira”, 90-vjetori i një prej librave
me të rëndësishëm të poezisë shqipe

Kuintet për Migjenin në vjeshtë

Ese nga Visar Zhiti

In Memoriam KUJTIM BUZA, PËRTEJ PEIZAZHIT

Një vështrim mbi veprën,
mendimin dhe trashëgiminë
e një personaliteti të artit pamor
shqiptar.

Nga Ilir Çumani

(fq. 6)

Voisava Tribalda Kastrioti dhe Tribalët

Nga Prof. MA Luan Tashi

Historia e Voisavës, nënës së Skënderbeut, është njëra nga
çështjet më të debatueshme të historisë së familjes Kastrioti. Të
dhënat mbi prejardhjen e saj janë të pakta. Burimi më i rëndësishëm
mbi Voisavën me Tribalët është vepra e Marin Barletit, “*Historia de
vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis*” (Historia e jetës dhe
e veprave të Skënderbeut, princit të epirotëve), e botuar më 1510,
42 vjet pas vdekjes së Skënderbeut nga Bernardino dei Vitali. (fq. 5)

SHËNIME MBI LIBRAT

Të lindësh fjalën e palindur ABDULLA TAFÄ, POETI NË KËRKIM TË GJETJES SË ZËRIT

Nga Enver Kushi

(fq. 4)

Parathënie për librin e Zylfi Tolës
“Vendlindja ime, Buzmadhja e Lumës”

Kronikë e rrallë dhe e çmuar e dashurisë për vendlindjen

Nga Namik Dokle

(fq. 11)

Ritakim në dy kohë me poeten Aliona Pelo

Nga Luan M Rama

(fq. 12)

Parathënie për romanin e Ruzhdi Kerajt

Nga Lekë Tasi

(fq. 12)

Mbi përmbledhjen me tregime “101 tregime të shkurta” të autorit Stefan Çapaliku

Nga Anxhela Pashaj

(fq. 17)

PROZAT E PARA LETRARE TË MUSINE KOKALARIT

Nga Uran Butka

(fq. 10)

Botim i ri nga “Onufri”

SALLY ROONEY

Botë e bukur, ku je

fragment nga romani

Përktheu: Durim Taçi

(fq. 21)

BIBLIOTEKË

— Roland Gjoza

(fq. 14)

Vjeshtë tymi

— Odise Kote

(fq. 16)

Armiku im i dashur

— Anton Çehov

(fq. 18)

Anjuta

Përktheu: Artemisa Kuznetsov

— Ag Apolloni

(fq. 19)

Ovid & Covid

— Arben Meksi

(fq. 20)

Karikatura e së shtunës

ÇFARË PRET POETI NGA VEPRA E VET?

Nga Sokol Zekaj

(fq. 13)

“Dil nga ajo dhomë” Alberto Pellai - Barbara Tamborini

Përktheu: Ana Sheldia, “Dituria”

Një mik këshillues si ky libër

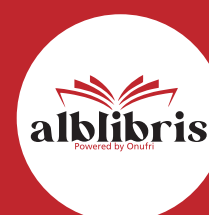
Nga Rafaela Marteta

(fq. 23)

Libri shqip në SHBA & KANADA

Dërgesa të shpejta
dhe të sigurta

www.alblibris.al

Fat i përhershëm në letrat shqipe që erdhi Migjeni dhe dhimbje po ashtu që iku aq i ri, as 27 vjeç... dhe u bë poeti i të rinjve, por dhe i së resë, - kështu themi dhe e ndjemë...

Dhe ka qenë mësues fshati... si ne, - na pëlqente të thoshim mes nesh. Mbase ngushëllonim dhe veten dhe na kapte gjithë ajo keqardhje, në fillim si nxënës shkolle, pastaj si mësues të po atyre moshave, teksa flisnim dhe shpjegonim Migjenin dhe ai vdiste çdo vit, po u plakur kurrëi...

Gjithmonë vdiste larg atdheut, atje, në Veri të Italisë, siç e dimë, në një sanatorium afër Torinos... dhe nuk do ta shihte pushtimin e Atdheut nga Italia fashiste një vit më pas. E çdo të mund të kishte shkruar? Dhe mynxyrshëm, sa mirë, thosha, s'e përjetoi fare Realizmin Socialist që do të sundonte në letrat shqipe, duke e shpartalluar kohën e Migjenit, Vitet '30, aq të begata në letrat shqipe dhe në mendimin kritik pluralist, që sigurisht ai, Migjeni, do të ishte ngatërruar me ata, të pastajmët e regjimit, partiakë e shkrimtarë, edhe pse e trajtuan përdhunshëm si pararendës të tyre.

A do t'ia dilte Migjeni të shkruante siç do të donte, po të mbetej gjallë? Dhe përsëri na sëmbonte ikja e tij e pandreqshme. Uragan të ndërprerë, do ta quante Kadarë.

Dhe ishte një kohë që shokë të Migjenit vriteshin, në luftë, po dhe pas saj, në kohë paqeje. Do të pushkatoheshin dhe burgoseshin në vazhdim poetë të rinj, do të dënoheshin dhe me akuzën se shkruanin të ndikuar nga Migjeni, nga revolta e tij. Do të përndiqeshin madje deri edhe lexues e do të ndaloheshin libra...

Çuditërisht ai ka dhe një poezi për të burgosurin. Parandjenjë? A thua do të përfundonte burgjeve dhe Migjeni? - bisedonim me njëri-tjetrin. Apo ishte mpatia për më vonë, që do t'i mungonte poezisë? Prandaj dhe ikur. Se siç duket, poetët e vërtetë dinë kur vdesin. Migjeni zgjodhi fundin e një vere të huaj

Ka kaluar java nga ajo datë, 26 gushti, ndodhi 88 vjet më parë. Çfarë thanë, pati artikuj, studime, konferenca, ekspozita? Është dhe 90 vjetori i librit të vetëm me poezi të Migjenit, "Vargjet e lira". Unë do ta përkujtoj sipas vetes. Trishtimi i ikjes së Migjenit është vjeshta, stina kur shkruhet më mirë për atë.

1. "SI KA MUNDËSI T'I THUHET KJO GJË MIGJENIT"

Kur isha student në Shkodër, shkoja shpesh në shtëpinë ku kishte banuar Migjeni, një muze nën hijen e Kishës së Françeskanëve, që asaj kohe e kishin kthyer në Kinema "Punëtori", me kullën e Kambanores të shëmbur. Mes relikeve të pakta, më emociononte shumë stilografi i Migjenit...

Mësues në fshat, Lulin e tij të vocër, ashtu të grisur, e shikojta te çdo nxënës.

Migjeni kishte qenë mësues në Pukë. Edhe pse kishte studiuar në Manastir, në fillim në gjimnaz dhe më pas në Seminarin Ortodoks "Shën Gjon Teologu", ku u përgatit drejt jetës dhe të shërbimit fetar, mbase dhe prift. I detyruar? Natyrisht që jo. Por nuk e ushtroi atë profesion, ai mori një qëndrim kritik ndaj klerit, institucioneve të fesë dhe punoi si mësues. Ndjeu thirrjen e shkrimtarit, në 5-6 vitet e fundit të jetës së tij u përqendrua në veprimtarinë e të shkruarit. Fat për letrat shqipe...

Kur më arrestuan, vjeshtë ishte e vitit 1979... punoja mësues në një fshat të largët të Kukësit... kishin kaluar 41 vjet nga vdekja e Migjenit... hetuesi më pyeste shpesh, se i pëlqente përgjigjja ime e njëjtë:

- Sa vjeç je?

- Aq sa ç'ishte Migjeni, kur vdiq...

Dhe do të kishte në akuzën ndaj meje diçka që lidhej me Migjenin. Ja, ç'shkruanin akt-ekspertizuesit e poezive të mia, redaktorë shtetërorë të botimeve, antarë të Lidhjes së Shkrimtarëve:

"Në poezinë 'Ç'do t'i thosha Migjenit më 1937' gjen jehonë një mendim i disa studjuesve kosovarë për «subkoshencën» në veprën e Migjenit («Ti (Migjeni) brenda teje ndjen një ulërimë ujku të përzierë me yje «). 'Gravata s'do të kishte kuptim / nëqoftëse s'do të bëhej litari i varjes' - si ka mundësi që t'i thuhet kjo gjë Migjenit!

Dhe shpallesha armik më përpara se ta vendoste gjyqi. Dhe në pretencën e prokurorit do të përmendej Migjeni, unë, sipas tyre, i isha kundërvënë vargjeve: "Qeshu, rini, qeshe, se bota asht e jote". Po kështu dhe në vendim.

"Si ka mundësi t'i thuhet kjo gjë Migjenit" – më kumbon mynxyrshëm ende kjo fjali, kur kishte mundësi të dënohësha me 10 vjet burg për atë që doja t'i thosha Migjenit në një poezi timen. Po e quaj migjeniane. Është në Dosjen Hetimore, e mora nga AIDSSH (Autoriteti për Informim mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit). Një fetë e daktilogruar, me

"Vargjet e lira", 90-vjetori i një prej librave më të rëndësishëm të poezisë shqipe

Kuintet për Migjenin në vjeshtë

Ese nga Visar Zhiti

vizime poshtë vargjeve, me pikëpyetje e X-se, në anë është shkruar me laps: *konceptuar gabim*. Ta shohim:

Ç'DO T'I THOSHA MIGJENIT NË VITIN 1937

Të vjen keq për fletët e grisura

të një libri të bukur,

por ç'të bësh kur rrobato tua janë të reja
dhe të tjerët janë të leckosur, zhele-zhele,
më keq se ëndrrat e tyre të varfëra?
Shih këpucët e shqyera si gojë

që duan të të hanë.

Oh, ti brenda teje ndjen

një ulërimë ujku të përzierë me yje

mbi borën e bardhë të vdekjes.

Borsalinës së bukur ke se ç't'i bësh,

e flak në një qoshe,

bile mund ta godisësh me shqelm

si një qen të bezdishëm.

Pestaj dihet që rroga e mësuesit të fshatit është tepër e vogël
në vendin me zotërinj.

Palltoja do plakët, pavarësisht nga pasionet,
këpucët s'dijnë asgjë për rrugët
që ti ke qejf të shkosh,
ato çahen.

Se si të lehtëson arni i parë mbi kémishë,

pastaj i dyti. Si dy sy të tjerë

për të parë mjerimin.

Kështu u afroheshe njerëzve

më shumë, më shumë. Gravata

s'kish më kuptim,

nëqoftëse s'do të bëhej litari i varjes.

Kopsat ranë. Edhe yjet bien.

Ti po leckosëshe si të tjerët. Ç'gëzim!

Oh, dhembje e madhe

që bota ishte e leckosur!

Kjo poezi ishte pjesë e një cikli për Migjenin, 10-15 poezi, që i kam ende, nëntekstet ishin të qëllimta, ua dija rrezikun, mendoja se mund të kalonte ndonjëra si metafora letrare. Nuk ia kisha treguar kujdo, veç ku besoja e që mendoja se besonin si unë. Në Lushnjën time ia kisha lexuar poetit Fasli Haliti dhe shkrimtarit Halil Jaçellari dhe i pëlqyen shumë dhe m'i kujtonin shpesh, edhe pas burgut.

Nuk e di pse nuk i kam botuar ende. Edhe për të treguar ndikimin e tij ose një mënyrë të vështruar si ai. Ne e donim Migjenin. Tani dhe më shumë, ndryshe nga atëhere.

Dhe ja, që kishte mundësi t'i thuhej ajo gjë Migjenit. Edhe të vdekur. Se ai e dinte kur duhej ikur...

2. MIGJENI NË SANATORIUM, NË VERI TË ITALISË...

Kur punoja në Itali, më ka ndodhur të shkoj dhe në Torino dhe në të gjitha herët kam kujtuar me dhimbje Migjenin, për të mos thënë që edhe më është shfaqur fantazmë rrugëve.

Duhet të ketë ecur nëpër këto trotuare, nën portikë, - mendoja... kur erdhi atëhere nga Shkodra... mbërriti në Torino pak para Krishtlindjeve... 1937... Lexoj kujtime... që e prit motra e tij, Olga, studente e matematikës. Kur vëllai i saj i vetëm të shërohej nga tuberkulozi, shpresonin shumë,

Torinoja s'duhej të ishte stacioni i fundit i jetës, Migjeni pastaj do të vazhdonte studimet e larta në fushën e artit dhe letërsisë.

Po a do të ketë vajtur Migjeni në "Via Po", buzë lumit që në shqip thotë "Po", patjetër do ta ketë vizituar të famshmen "Mole Antonelliana", sot Muzeu Kombëtar i Kinemasë, do të ketë vajtur në "Piazza Castello", po dhe në Katedralen e Shën Gjon Pagëzorit... do t'i jetë kujtuar Manastiri... ? Në atë katedrale ruhet që nga viti 1578 Sindona, qefini me të cilin mbështollën Krishtin? Besoj se do këtë folur për to me të motrën, me shqiptarët atje.

Kur Kadare erdhi një herë në Torino, jepej një çmim i njohur letrar, isha dhe unë dhe i thashë të shkonim ta shihnim Sindonen e Krishtit, rast i rrallë për ne, po radha e njerëzve ishte tepër e gjatë, a shkojmë te kjo kafe? - më tha Kadare. E ditë tjetër s'kishte më për vizitorët.

Dhe kujtuam Migjenin... Krijimet e tij kanë një marrëdhënie konfliktuale me Zotin dhe fenë, por kjo nuk është e njëjtë me një deklaratë të prerë shkurt: "Unë jam ateist." Do të ishte tepër absolute ta quajmë Migjenin të tillë, mendoj.

Shëndeti i tij tashmë ishte shumë i rënduar, lexoj kujtimet. Në spitalin San Luigi, pranë Torinos, ndejti rreth pesë muaj. Vizitat e miqve dhe të motrës Olga e gjallëronin. Bisedonin për politikën dhe madje bënë humor mbi një temë krejt të pazakontë: mizat e ngordhura nga formalina.

Në një shënim të tij, Migjeni e përshkruan sanatoriumin si një "shtëpi të të dëshpëruarve". Po ndihej keq dhe po vuante më shumë shpirtërisht.

Migjeni shpërngulet në "Ospedale Valdese", në Torre Pellice, në Torino prapë. Vendi i pëlqeu, dy ditë mundi të dilte në kopshtin e spitalit, ndoshta në këtë gjendje shkruajti një nga parabolat e tij më të bukura dhe të fundit, "Kanga e trumcakut", që "tash e kuptoi mirëfilli se duhet të vuese nga fataliteti i gjanave". Fatkeqësiht faqja e parë e këtij dorëshkrimi ka humbur. Apo ishte e padurueshme? Ai kishte shkruar dhe "Vetvrasja e trumcakut" dikur... Si kaffkiane më duken...

Pastaj Migjeni në sanatorium pësoi një krizë të rëndë dhe iu desh oksigjen. Shëndeti po i përqekësohej me shpejtësi.

Në këto kohë, tregon e motra, ai e kuptonte plotësisht se çfarë po i ndodhte... Migjeni mbylli sytë përgjithmonë në Torre Pelice...

Dokumentet italiane të vitit 1938 janë veçanërisht prekëse. Olga dhe kolonia shqiptare e Torinos falënderonin spitalin, stafin e "Villa Elisa"-s, pastorin Giulio Tron që drejtoi funeralin dhe të gjithë pjesëmarrësit. Kishte Pastoral? Duhej? Apo...

Duke u endur nëpër Torino, njëra nga këto rrugë, ndonjë pjesë edhe mund të merrte emrin e Migjenit, thosha me vete,

apo një pllakë mermeri mund të vihej në muret e pallatit ku ndejti a në sanatorium... Ambasada duhet të bëjë ndonjë ndërhyrje, thosha. E kisha këtë shqetësim... Kam dhe një poezi, vetvetiu më erdhi në shkodrançe... pikat e shiut të Torinos më bëheshin reticenca pas fjalëve... Dhe e futa në përmbledhjen time me poezi, “Thesaret e frikës”, botuar në Tiranë në 2005. Ja:

FANTAZMË SHIU NË TORINO

...bie shi i huej, të lag njëlloj eci nën portikët e përsëritshëm... si ditët Niçeja pati të drejtë që vendosi me u çmendë këtu. Po unë i çmendun erdha... kërkoj një sanatoriumin ... atë t’Migjenit... s’di a asht larg,

...këndeje shkohet? Po, andej nga dhimba... M’kamb’?... Me tren... autobus?..... apo taksi? I vetmi mjet që të çon... asht loti. Varri i Migjenit bosh..... për t’na kujtue ndoshta se poetët s’kanë vdekje? Na thoshin

nëpër shkolla kështu... E thonë prapë? Se ata aq shumë vdesin... ndoshta sa për t’gjithë ... Me një arkëmort mbi supe..... eci... fantazmë shiu... i Torinos... si refugjat i mallkuem...

Fakti që një pastor valdezian ka qenë pranë Migjenit kur po vdiste, më vinte në mendime. Lidhej me zakonet fetare të institucionit apo e thirrën? Sido që të ketë qenë, kjo nuk provon “rikthim në besim”, mund të thuhet. Por unë nuk gjej te Migjeni mohim a mungesë besimi, por atë revoltën e tij ekzistenciale ndaj Zotit. Duhet dalluar kjo, edhe shqyrtuar. Kur flisja në burg për Migjenin me Dom Zef Simonin, ai kishte njohur dhe Atë Gjergj Fishtë, më thoshte se ai, Migjeni, ishte blasfemist. Por blasfemist nuk do të thotë se nuk beson...

3.LIRIA E VARGJEVE TË LIRA

Në shkollë na thoshin se libri i vetëm me poezi i Migjenit titullohet “Vargjet e lira”, sepse futi me të parët vargun e lirë, ndërsa unë, që gjimnazist, kam menduar se arsyeja duhet të ketë qenë liria e autorit dhe jo forma e vargjeve.

Poezia guxon ndonjëherë dhe më shumë se autori, pra ai, ashtu është ndjerë, kur shkruante, i lirë. Ky mendim m’u përforcua edhe më, kur Profesori i letërsisë me emër turk M. Na tha se poezitë me vargje të lira ishin më pak se ato me strofë të rregullt e me metrikë të përcaktuar, megjithsë Migjeni nuk është fare rigoroz e nuk i respektonte dot ato si Lasgushi. Ia thashë mendimin tim Profesorit të letërsisë, por nuk ma pranoi, madje ngulmoi në të kundërt me një lloj paniku. Atëhere nuk e pata dhe aq të qartë pse, se në kohën e Monarkisë nuk duhej të kishte liri, as për popullin e as për poetët, por shtypje dhe vuajtje dhe censurë. Për lirinë e brendshme as që bëhej fjalë, nuk duhej ta mësonim, kishte vetëm një liri, atë që na kishte sjellë Partia dhe lufta Nacional Çlirimtare. Vetëm në socializëm ishim të lirë. Migjenit censura e kohës së satrapit, Mbretit Zog I, ia kishte ndaluar librin.. Po ai as ishte dënuar dhe poezitë e tij dhe i kishte botuar më parë e më pas në shtypin e kohës. Në shtypin perparimtar, na thoshte Profesori, sepse Migjeni është paraprirës i Realizmit Socialist.

Në kohë, mbase. Se pastaj s’ka asgjë tjetër... Ka dhe këtë, thuhej shpesh se «Vargjet e lira» kanë qenë të ndaluar, u cesurua dhe vetëm pas çlirimit u botua Vepra e Migjenit, kur “Vargjet e lira” dolën postume, në vitin 1944.

Po ç’ndodhi me botimin e vitit 1936 që Migjeni e priste me një lloj padurimi? Dhe u shtyp dhe nuk u shpërnda dhe megjithatë dhe e kishin, madje dhe bibliotekat e kohës.

Po a ka një dokument që të vërtetojë që “censura e ndaloi”? - Kjo pyetje u ngrit në vitet ’90, pas rënies së perandorisë komuniste dhe zhbërjes së diktaturës...

Studiuesi, Profesor Vehbi Bala, që në vitin 1974 shkruante se në verën e 1936-s “Vargjet e lira” ishin bërë gati për qarkullim, por censura ndërhyri dhe e bllokoi në shtypshkronjë. Studiuesit Dhimitër Shuteriqi dhe Nasho Jorgaqi ndjekin po këtë rrugë zbulimi dhe në të gjitha tekstet shkollorë të letërsisë ishte ky pohim: Migjeni u ndalua...

Po është dhe një dëshmi e Arshi Pipës e vitit 1944, sipas së cilës Migjeni vetë e pezulloi botimin, kur tirazhi prej rreth 1,000 kopjesh kishte përfunduar, por libri ende nuk kishte kopertinë dhe indeks.

Po në këtë vit Mitrush Kuteli jep një shpjegim tjetër, ai e lidh mosdaljen e librit me ndryshimin e situatës politike. Sipas Kutelit, kur Migjeni e çoi librin në shtyp, kishte një klimë më liberale nën qeverinë e Mehdi Frashërit, madje ajo quhej

dhe “Qeveria e të rinjve”. Por dhe qeveria e mëpastajme, ajo Kostaq Kotes nuk është se bëri ndonjë kthesë kushediçfarë, sepse edhe kjo qeveri ishte nën autoritetin e Mbretit Zog. Megjithëse klima u bë më pak tolerante ndaj opozitës dhe liria e shtypit u ngushtua.

Sipas disa burimeve të tjera, thuhet shprehimisht se bllokimi i “Vargjeve të lira” lidhej me shlyerjen e pagesave/ faturave të shtypshkronjës, dhe se nuk gjendet në arkiva dokument që provon censurën, por dhe as të kundërtën.

Një mik i Migjenit, shkrimtari Lazer Radi, që mbas burgut dhe internimeve të gjata, kur bie komunizmi, del vepra e tij e plotë, mes të cilave dhe “Një verë me Migjenin”, shkruan: *“...opinionit shqiptar ishte njoftue publikisht për botimin e librit “Vargjet e Lira”, qysh prej fillimit të prillit. Lajmrimi qe shpallë prej revistës “Illyria” në dy numrat e saj: 51 dhe 52, të datave 11 dhe 18 prill 1936.”*

Botimi po vononte dhe lajme atje në Pukë ku ishte mësues Migjeni, s’vinin. Lazri, edhe me porosi të Migjenit, nisete vetë të pyesë në Tiranë, në shtypshkronjën “Gutenberg”, pronarin dhe drejtuesin e saj, z. Ismail Osmani.

“..askush s’ka ardhë ma me pyet, e m’u interesue për librin..”, tha ai. Pra, “...censura e kishte ndalue botimin e vjershave”. Po urdhëri kishte ndonjë shkresë apo ishte gojarisht? “Vepra s’mundet të qarkullojë... dhe shtypshkronja asht vu nën kontroll”, - shpjegoi botuesi..

Megjithatë Lazër Radi, siç shkruan, ka fatin të marrë prej tij, të lidhura, 5 kopjet e para të librit të Migjenit.

Si çdo shkrimtar i madh, edhe Migjeni do të ishte shqetësues qysh në fillimet e veta. Gjithë risi dhe revoltë, ironik, blasfemues me tempujt dhe institucionet bashkë, me priftërinj e hoxhallarë, me deputetët e deri dhe me median, do të kishte kundërshtarë dhe që nuk do ta donin veprën e tij.

Me interes është një deklaratë e motrës së Migjenit, Ollga Nikolla (Luarasi), në korrik 1947, ku ajo vërteton se botuesi Mal’Osmani kishte bërë në vitin 1944 botimin e *Vargjeve të lira*, në 3.000 kopje, për llogari të saj. Është po ky botues i 1936-s, që duhej të nxirrte 1.000 kopje dhe asnjë e tij e mëparshme nuk e dokumenton ndalimin nga censura, por dëshmon procesin e përgatitjes së librit për botim.

Unë besoj se shtypshkronja atëhere, pronari i saj, sigurisht ka dëgjuar pakënaqesitë e atëhershme zyrtare dhe jo zyrtare, fjala mund t’u ketë vajtur edhe si urdhër verbal dhe duke mos dashur të shtojnë telashe për vete, as për Migjenin, - ndërkaq s’ka dokument që pritej pagesë tjetër, që Migjeni nuk ka qenë korrekt me shumën e caktuar siç nuk ka dhe urdhër për ndalimin politik, - dhe libri kështu ka pritur në magazina, i ndaluar pa u ndaluar, i lirë pa qarkulluar lirshëm, ndërronte qeveria e libri po aty, edhe mund ta gjeje dhe s’kishte ku ta merrje, në bibliotekë po... etj, etj, dhe Migjeni ikën nga kjo jetë, një humbje e madhe për letrat shqipe, vjen Lufta II Botërore dhe libri (ri)del. Në kohë robërie “Vargjet e Lira” do të ishin të lira.

Tirana e asaj kohe është me të vërtetë interesante, madje dhe e mrekullueshme herë pas here. Si armë lirie do të përdorej dhe libri. Shtoheshin lëvizjet klandesine, themeloheshin organizata e parti, por hapeshin dhe librarira.

Bashkëkohësja e Migjenit, shkrimtarja Musine Kokalari, i nxori librat e saj gjatë pushtimit, në kohë lufte, Migjeni s’ishte më. Edhe ajo do të burgosej dhe do të përndiqej gjatë gjithë jetës së mëpastajme.

Kishte ardhur Realizmi Socialist.

4.KANGA E TË BURGOSUNIT

NGA MIGJENI

Nëpër hekra të kryqzuem të dritores seme shof qiellën të coptueme në katërdhetë copë edhe shof diellin sa një pare serme - aq larg asht qielli nga e emja gropë.

E kjo gropë e eme e ka emrin burg. E dini se burgu nuk asht për dëfrim. Prandaj burg’ i em asht shum i ultë dhe më bani palmuç dhe më mbyti në trishtim.

Hekrat e kryqzuem dhe ndërgjegj’ e eme, dy anmiq të betuem, luftojnë dit’ e natë; por hekr’ i fortë e mund ndërgjegjen teme dhe në dëshprim përplasem si një qen i ngratë.

E kur nata vjen dhe xhixhillojnë hyjt gëzohem fort, se hekrat nuk m’i kryqzojnë syt’, por t’u sjellmen mbrapa shof dritën e smutë edhe hijën teme tu’ u zgjatë në murt

si një kërcnim ligji, posi një dajak. Dhe atëher tërbohëm dhe urrej pa masë dritën, hijën, vetën, muret edhe hekrat edhe e ndjej vetën lua të ndryem në kafas.

Nëpër hekra të kryqzuem të dritores seme shof qiellën të coptueme në katërdhetë copë dhe zemra e eme ndien po aq të breme n’mes të katër murve si në një gropë.

Parandjenjë, empati? – pyes prapë. Thelbi nuk është vetëm burgu fizik, mbyllja dhe trishtimi, poshtërimet, por dhe lufta mes ndërgjegjes dhe mureve, që shpesh ishin më të mëshirshëm dhe më mbrojtës se njerëzit.

Poezia e Migjenit merr një aktualitet të hidhur. Hekurat e burgut mund të vazhdojnë të jenë në ndërgjegje dhe të atyre që mund të mos kenë qenë në burg, në kujtesën kolektive, në fjalë dhe në mënyrën se si shoqëria i sheh dhe i trajton ata, që e përjetuan burgun, hekurat janë dhe në marrëdhënie..

Migjeni na flet kështu për njeriun që i është copëtuar edhe qielli dhe burgu nuk është vetëm hapësira e mbyllur, por dhe gjendje shpirtërore. Një shoqëri edhe mund t’i heqë hekurat e burgut, por mund të vërë hekura të tjerë: harresën, përçmimin, heshtjen dhe mosmirënjohjen.

Burg është edhe kur të mohohet e vërteta dhe është dënim prapë harresa e qëllimtë e dashkeqe.

Liria e mendimit nuk duhet të kthehet në goditje ndaj atyre që u burgosën për mendimin e lirë.

Një Ish-i burgosuri politik nuk është një relike e së kaluarës, por dhe dëshmitar i gjallë i asaj që ndodhi, - edhe për ty. Dhe një shoqëri që praps dëshmitarët e saj, rrezikon të kuptojë dhe pse duhet liria.

Poetët vdesin, por që të mos vdesë dhe poezia e tyre, është detyrë e të gjallëve.

5. NJË PYETJE SI EPILOG; - Kafka dhe Migjeni? -

Vonë, kur u lejua dhe mund të gjenim libra të Franz Kafka-s, shumë parabola më ndërmendën Migjenin tonë, skica të tij, po ajo estetikë mynxyre e tronditje, dhimbje dhe sarkazëm. A e kishte të njohur Migjeni Kafkën, sado pak, veprën e tij dua të them. Sikur gjej dhe ngjashmëria...

E pyeta dhe mikun e Migjenit, Dr. Lazër Radin. Jo, më tha, me të drejtë, Kafka nuk dihej atëhere. Po ka njohje pa u njohur siç ka mosnjohje duke u njohur.

(Vijon në faqen 5)

Në korrik të vitit 2002, doli në dritë libri “LA PLACE DE LA CONCORDE”, poezi 1970-1990 dhe të tjera, i Abdulla Tafës. Mund të kisha përdorur foljen “u botua”, por “doli në dritë”, m’u duk më e gjetur, sepse libri në fjalë dhe veçmas poezitë e përmbledhura këtu, sikur dalin si prej ca honesh apo thellësi shpellash murgjish, të fshehura e të ruajtura me kujdes. Ato duken si të përhumbura e të hutuara, që prej kaq dekadash shohin dritën, shoqëruar me aureolën e shpirtit krijues të poetit, studiuesit, intelektualit shumëdimensional Abdulla Tafës.

Libri është botim i Shtëpisë së Librit OMBRA GVG. Grafika e librit dhe kopertina, janë realizuar nga Gëzim Tafa, piktorit të talentuar, të heshtur e modest, që është vëllai i vogël i Abdullait. Ai është përgatitur për botim nga Linda Spahiu, një zonjë e ditur, aristokrate e vërtetë në sjellje e më gjerë. Korrektura letrare nga Natasha Lusha, tashmë e ndjerë, që kam patur fatin ta njoh dhe i jam mirënjohës që ka shkruar për romanin tim “Koha zero”. Në hyrje, zonja me kulturë të gjerë, që zbërthen edhe “alfabetin” e veshjeve popullore, Linda Spahiu, e orienton lexuesin për t’u futur në botën ose kozmosin krijues të Abdulla Tafës. Ajo shkruan, se “për vendimin e publikimit të poezisë së Abdulla Tafës, më foli një pasdite Vasilika (Tafa), duke më vënë në tavolinë një zarf me letra të zverdhura nga koha, pjesë e arkivit të ruajtur nga vëllai i vogël, Gëzimi, prej më se 25 vjetësh”. Këtu janë përmbledhur vetëm një pjesë të gjetura, që datojnë midis viteve ’70-’80, duke ruajtur me besnikëri fanatike origjinalet, si dhe të gjithë diapazonin e ndjeshmërive, tematikave, ideve dhe kërkimeve poetike deri në “nëpërtej” horizonteve të kohës, që këto fletë dëshmojnë. Duke botuar këto 108 poezi të shpëtuara të këtij korpusi, të përmbledhura këtu, Linda Spahiu shkruan se ato botohen absolutisht për herë të parë, me synimin fillestar për t’ia rikthyer vetë poetit, që nuk i posedon më prej kohësh, vetes sonë dhe lexuesit shqiptar.

Tashmë Linda Spahiu ka hapur portën e madhe dhe ti, pasi e kapërcen atë, befas dikush, në heshtje të fton me mirësjellje, të futesh në një portë tjetër, ku lexon “RRËFENJËZA” POETIKE TË VITEVE ’60 (16-19 vjeç). Ti ecën ngadalë, me shumë kujdes, nën shoqërinë e një djaloshi të brishtë, të heshtur, duke dëgjuar zërin e tij në “Këngë varrimesh të shekullit XV”, “Pranverë. Edhe kumbulla çeli lule”, “Fluturoi një varg me pata”. Zëra. Vargje që vinë e ikin. Stinë me hapje varresh. Shkumë detesh. Valle vdekjesh. Unazë vetëtime dhe shi pagan. Ankthe të poetit të ri “Për të lindur fjalën e palindur”. Ti je zhytur në botën e poezisë së djaloshtit Abdulla Tafa dhe befas kërkon me sy nëse të shoqëron Linda Spahiu. E sheh nga larg, ulur me poetin. Ajo të fton dhe ti, pasi ulesh, dëgjon vazhdimin e bisedës, pak ditë para publikimit të këtij libri:

“... Antikët besonin se poezia komunikon zonën e errët me zonën e dritës, me të cilën shamanët sjellin mesazhe. Atëherë poetët ishin orakuj, astrologë, magë... Fjalët, fonëmat, shenjat dhe gjestet, vinë nga inkoshi i një bote të tronditur në forma të ndryshme të shprehjes, me gjuhë intuitive, si një ëndërrim... Poezia, kjo gjuhë sakrale, është drita që buron prej kësaj errësire, është muzika e gjuhës, që del prej aty ku ndahet magma e errët e panjohshme, errësira ku rrinë demonët e fshehtë...”.

Ti i le ata të vazhdojnë bisedën dhe rikthehesh atje ku ishe. Nuk ke nevojë më për të shoqëruar Abdulla Tafa. Ai t’i dha çelësat për të hapur portat e tjera.

“ROMANCERO SONAMBUL”, ku lexon që poezitë: “Mjegullnajë e humbur” (1971), “Mjegulla 1” (1973), “Mjegulla 2” (1973), “Mjegulla 3” (1974), “Pas një të shtune” (1973), “Hiri” (1972) “Apolloni” (1971), “Atlantida” (1974) “Dimensioni i katërt” (1977), “Balet mbi akull” (1971), “Ora zero”

Të lindësh fjalën e palindur Abdulla Tafa poeti në kërkim të gjetjes së zërit

Nga Enver Kushi

(1975), “Eduart Mynck: Ulërima” (1977), “Nekropol” (1977), “Hanko, moj, mos dil në varre...” (1984), “Qielli pas qielli” (1980-1984).

Ti ecën dhe dukesh i mbështjellë me mjegulla. Kudo ora është zero. Dëgjon një ulërimë. Sheh rrudhat e dushqeve. Pastaj bar të vdekur, lule të vdekura, ajër të vdekur. Hapat e një të vdekure. Ankthe. E bukura Hanko, që shkel në varre. Tjetër qiell ndryshe qiell. Vetëm qiell. Qiell pas qielli. Vazhdon të ecësh nëpër këto shtigje apo labirinte të poezisë së Abdulla Tafës. Vështron i hutuar nëse është edhe autori pas teje... Apo edhe Linda Spahiu. Hënë e bardhë. Zog i bardhë. Qiell i zi. Ngjyrat e zërit dhe shtatë kapriçot. Një vend bosh dhe poezia e humbur “Përse e preu veshin Van Gogu. Pastaj një alfabet i çuditshëm. Ti ndalesh. Ke nevojë jo të pushosh, por të dëgjosh jo zërin, por zërat e poetit Abdulla Tafa.. Poezia e tij është edhe fjalë, edhe tingull, edhe zë, edhe muzikë, edhe ngjyrë. Dhe të vjen në mendje Borhesi, një nga mendjet e ndritura të njerëzimit, që shkruan: “Gjëja më e rëndësishme e një shkrimtari është toni i tij, ndërsa gjëja më e rëndësishme e një libri është zëri i shkrimtarit, ky zë që mbërrin deri tek ne”.

Kavaja e Abdulla Tafës dhe unë

Abdulla Tafa ka lindur me 27 korrik të vitit 1947 në qytetin e Kavajës. Ky është një qytet i Shqipërisë së Mesme, i ndërtuar në fushë, ku ndjen jo vetëm hapësirën e saj, por edhe afërsinë me detin Adriatik, që është porta e madhe, nga ku vinë erërat dhe aromat e detit. Ai i ka dhënë shumë këtij qyteti edhe si qytetar i tij, edhe si

intelektual, edhe si poet, edhe si studiues, edhe si mësues e veçmas si muzeolog. Do duhej një studim më vete për Kavajën dhe Abdulla Tafën apo për poezitë që ai i ka kushtuar Kavajës, ku ai edhe këtu është ndryshe, shumë më ndryshe se krijuesit e tjerë kavajas. Do të shkruaj më pas se si e kam parë unë personalitetin e Abdulla Tafës edhe si njeri.

Ju do të pyesni se ç’më lidh mua me Kavajën, këtë qytet të paqtë, me një të shkuar historike të madhe, me kulturë, që ka nxjerrë nga gjiri i tij personalitete të gjitha fushave e të përmasave kombëtare dhe europiane. Me Kavajën më lidh femënia, adoleshenca, rinia dhe vitet e mesditës, të jetës time... Më lidhin të gjallët dhe të vdekurit dhe në muzgun e jetës time, më lidhin më shumë të vdekurit...

Isha i vogël, kur zbrisja në stacionin e trenit të Kavajës. Ato vite lokomotivat ishin me qymyr, që nxehte ujin dhe kur niseshin ose qëndronin, lëshonin një si piskamë, shoqëruar me daljen e avullit, që dukej si re e bardhë. Nëna më mbante për dore. Një rrugë në zbritje. Pastaj kalonim në një rrugë më të gjerë djathtas. Qendra e qytetit dhe Xhamia. Shihja i habitur çdo gjë: edhe shtëpitë, edhe njerëzit, edhe fëmijët që luanin. Në krahasim me Rrogzhihën, Kavaja më dukej ku e ku më e madhe. Këtu kishte më shumë shtëpi, rrugë, njerëz, por edhe ca zogj të mëdhenj e të zinj, që fluturonin mbi qytet; vite më vonë mësova që ata quheshin korba... Ec e ec. Më dukej e gjatë rruga e pashtruar me pluhur dhe kanal të ngushtë në të dy anët, që kundërmonte erë të keqe. Ja, thonte nëna. Edhe pak. Edhe pak. Ajo “edhe pak”,

mua më dukej shumë kohë e gjatë. Ja. Ja. Erdhëm, thonte nëna, duke më treguar shtëpinë e gjyshes dhe dajove të mi. Ishte një shtëpi dykatëshe, rrethuar me avlli të lartë, në lagjen “Zguraj”. Oborri, pusi dhe i lidhur pak më tutje një gomar i zi. Shumë i zi, që i thërrisnin “munxuro” e që e kishin marrë nga Spatari i Çamërisë, ngarkuar me ato pak qilima e velenca. Ngjiteshim në ca shkallë druri, që kërcisnin. Një korridor dhe një dhomë shumë e madhe, ku në fund, pranë dritares, që shihte nga rruga, ishte e ulur gjyshja ime Hafize, një grua e gjatë si llatar. Ajo ngrihej në këmbë dhe nëna i puthte duart. Unë afrohesha dhe gjyshja pasi më puthte në ballë thonte: “Mashalla djali. Është nglatur (zgjatur)”. Mbaj mend që matanë dritares dukej një rrugë tjetër dhe matanë saj një ndërtesë dykatëshe, fasada e të cilës kishte ngjyrë si të kuqe të purpurt. Ajo ishte shtëpia e kollçakëve, ndërsa kjo e gjyshes dhe dajë Metes dhe Jonuzit e Xhihanëve, që e kishin blerë. Ato vite dajë Metja, që çalonte, ishte martuar me një vajzë çame nga Klogjeri i Sarandës. Dajesha ime ishte shumë e bukur. Vite më vonë, u martua edhe dajë Jonuzi, me një vajzë çame nga Konispoli, që ishte e bija e Hasan Bellos. Mbaj mend që Sabrija, atëhere ishte 16 vjeç, ndërsa dajë Jonuzi i kishte kaluar të tridhjetat. Sabrija ishte më e bukur se nusja e Dajë Metes, hijeshi që e ruan edhe sot, ndonëse i ka kaluar të nëntëdhjetat. Mbaj mend që dajë Metja i thonte nënës time: “Tani Seleme, ngrihu dhe na bëj gati drekën. Ti Mane, (ajo ishte teza ime e vogël), ndihmoje. Mos harro përvlakën (ishte një ëmbëlsirë me qumësht)”. Dajë Metja e pëlqente aq shumë ëmbëlsirën që bënte nëna ime, sa që mund ta hante gjysmën e tepsisë.

Kaluan vite. Mbarova shkollën e mesme dhe më pas studimet në degën gjuhë-letërsi në Tiranë. Fillova mësues letërsie në shkollën e mesme të Rrogzhihës. Mbaj mend në ato vite disa mësues të shkollës së mesme të Kavajës, ku do veçoja ata të letërsisë Hyqmet Patozi, Naim Bardhi, por edhe të tjerë si Shkëlzen Karkini... Qyteti i Kavajës, pavarësisht zhvillimit e ndryshimeve, mbetej për mua ai i viteve të femënisë, me një botë tjetër dhe shumë shpirt, me njerëz që e donin qytetin dhe vazhdonin të ruanin traditat e rrënjëve të tyre. Edhe atëhere, edhe sot mendoj se për të parët e mi nga nëna, por edhe për familje të tjera nga Çamëria, që u vendosën në Kavajë në vitet 1944-1945, ishin me fat.

Rikthej vitet, kur shkoja prapë në Kavajë herë me nënën dhe herë vetëm, ku u njoha me Lirinë, mësuese e historisë, që ishte nga Kavaja një grua e veçantë, martesa me të cilën i dha jetës dhe familjes time shumë mirësi e gëzime. Kavaja m’u më më e afërt... Këtu njoha shkrimtarë, poetë, studiues, piktorë, kompozitorë, këngëtarë. Do përmendja Nazmi Rolin, Josif Dojën, Ramazan Hushin, Muharrem Gazionin, Rifat Hoxhën, Eqerem Shehun, Musa Qarrin

etj. etj. Ndërsa në Tiranë, kur fillova punë në Kinostudio, njoha më nga afër Abdurrahim Myftiun, një personalitet i kulturës sonë, studiues i letërsisë dhe filmit shqiptar, përkthyes, por mbi të gjitha një njeri i veçantë dhe me vlera. Po në Kinostudio do të njihja Nexhat Tafën, vëllai i Abdullait, shkrimtar dhe nga skenaristët më të mirë të filmit shqiptar. Halit Shamatën gjithashtu do ta njihja në Tiranë, kur ishte student dhe kur sapo kishte nisur të botonte poezi në shtypin e kohës dhe tashmë është emër i njohur i letrave shqipe. Do të vazhdoja me emra të tjerë të njohur, si Nexhat Gjuzi, studiuesin Osman Xhatufa, poetin Durim Çaça, Zhuljeta Tengun, Zyhdi Shehin e deri te këngëtarja Parashqevi Simaku.

Intermexo

Ndoshta ka qenë vjeshta e parë e vitit 1974, kur e kam takuar për herë të parë Abdulla Tafën. Ai ishte student në degën gjuhë-letërsi dhe në një nga dhomat e godinës të studentëve të Filologjikut, bashkë me Yll Xhaferrin nga Rrogozhina, miku im dhe poet e prozator, banonte edhe Halit Shamata, Fatmir Shqarri. Që në takimin e parë, më ka mbetur në mendje, krahas vështrimit të butë, edhe sjellja e Abdullait. Ishte një sjellje e veçantë, dashamirësi që e ndjeje menjëherë nga mënyra se si fliste, lëvizjet e duarve, vështrimi e deri te buzëqeshja e përhershme në tërë portretin e tij. Ishte një mirësjellje e veçantë, aristokrate, pjesë e karakterit. E ndjeje që ai nuk shtirej. Unë nuk kam njohur një të dytë si ai edhe si njeri, edhe si krijues. Nexhatiu në shkrimin “Unë dëshmoj për Abdulla Tafën”, shkruan se “për mua ai mbetet një enigmë, një mjegull, që ka shkuar apo ka ardhur, që shkon e vjen, me një biçikletë të zakonshme apo me këmbë nga shtëpia e tij në muzeun etnografik dhe nga muzeu etnografik në shtëpi, i pakuptueshëm, i mbuluar me një mirësjellje të trashëguar dhe të kultivuar fisnike, të klasave të larta... Ai është kaq i sinqertë e i padjallëzuar, saqë edhe një fëmijë i vogël mund ta gënjejë e jo më të rriturit apo mashtruesit profesionistë”.

Në “Shënime ditari”, me 20 maj 1972, A. Tafa shkruan: “Tani për mua, po qarkullojnë të tëra legendat. Ky është një qytet vërtetë i çuditshëm. Kjo çudi mbase përbën në vetvete një fatkeqësi, por sidoqoftë unë e dua këtë qytet me gjithë fantazitë e çuditshme të tij. Nuk ekzagjeroj. Po bëhem personazh legjendash. Përse më atribuojnë bëmat, çuditë? Dhe unë i marr vesh i fundit, vorbullat. Si është e mundur. Përse mua? Përse? Apo mos u dukem i çuditshëm? Ndofta. Jam pak i çuditshëm! Ptu! Sidoqoftë, më vjen të qesh”.

Ai kinse jetonte kohën si të tjerët, me lindjet dhe perëndimet e diellit, stinët që vinin e iknin, qiejt e Kavajës, të përditshmen njerëzore, dasmat, vdekjet, lindjet e fëmijëve. E megjithatë Abdulla Tafa ishte si përtej kohës se të tjerëve, por edhe si i ardhur nga kohëra të tjera. Ai kishte kohëmatësin e tij, që ishte i tij dhe vetëm i tij. Ai të trembte, në kuptim figurativ, me diturinë, kulturën dhe etjen për dije. “Kam etjen e udhëtarit për ujë. Etje për punë...”, shkruan ai më 8 dhjetor 1972. Abdulla Tafa e jetoi dhe e përjetoi ndryshe nga shumë të tjerë kohën, grinë e saj, izolimin, mbylljen e Shqipërisë. Lexoni letrën e datës 24.10.1972, që ai i dërgon Nexhatit dhe do të tronditeni siç shkruan i vëllai “vërtetë një rekuiem tronditës, një rekuiem që mund të të ndjekë çdo çast vetëm atë që ka përmasat gjigande të krijimit”.

Abdulla Tafa ngjante si me vullkanin e fshehur, që edhe kur afrohesh pranë kraterit të tij, apo edhe kur e sheh nga larg, ruan të fshehtën e llavës. Ai dukej si i rrethuar me një aureolë të pakuptimtë misterioze dhe mistike. Atij i rrinte ngushtë kostumi i kohës, i merrte frymën, e mbyste. Sa herë e takoja në Kavajë apo Tiranë, më dukej si intelektualët shqiptarë të viteve ’30, që kishin studiuar në Vjenë, Paris, Romë, Athinë.... Ai kishte një kulturë dhe sjellje tjetër. Dhe herë-herë më dukej si shkrimtarët e poetët francezë e botërorë të viteve ’20 e ’30, që ecnin si të hutuar në rrugët e Parisit, brigjeve të Senës e më pas uleshin në kafenetë e shumta të këtij qyteti të madh, duke eksperimentuar lloje të reja vargëzimi e shkruanin me një alfabet, ku gerrat ishin me ngjyra. Anton Pappleka tregon, se pasditeve të të shtunave në klubin e Bajram Curit, të dy me A.Tafën, që ishin dhe miq, zhvillonin lojra poetike dadaiste.

Abdulla Tafa jetonte i rrethuar me dritën e shpirttrave të poetëve të mëdhenj, që nga ajo e Homerit, Witmanit, Apolinerit, Lorkës, Rilkes, Xhoisit, Preverit apo të mëdhenjve të tjerë, si Pikaso, Gogeni etj. etj.

Të shkruash në boshllëk

Rrallë më ka ndodhur të merrem kaq gjatë me leximin dhe rileximin e një libri, siç është “LA PLACE DE LA CONCORDE”. Librin ma solli në Muzeun Historik Kombëtar” znj. Linda Spahiu, me shënimin “Z. Enver Kushi. Me porosi të veçantë të poetit. Me vlerësim, Linda Spahiu”, që mban datën 6.8.2002. I hodha një shikim të shpejtë këtij botim të bukur, paisur me shënime, sqarime, si dhe foto të Abdulla

Tafës e grafika të Gëzimit. Në ditët e tjera nisa ta lexoj me vëmendje, duke nënvizuar apo hedhur ndonjë shënim të çastit. Ju riktheva rileximit të këtij libri, në korrikun e nxehtë të këtij viti dhe më dukej sikur po e lexoja për herë të parë. Linda Spahiu ka bërë një punë të shkëlqyer si përgatitëse e librit, duke shpalosur një dimension tjetër të saj edhe si njohëse e mirë e poezisë dhe krijimtarisë së Abdulla Tafës apo poezisë në përgjithësi. Përveç shënimit hyrës, tri rrëfenjave të gjata, poezive, kapitullit të një romani, historia e një poezie, shënime ditari, dimension i ri estetik, pasthënie, unë dëshmoj për Abdulla Tafën, që duken si ca stacione pushimi, të domosdoshme për lexuesin, pasi lexon poezitë jo të një dimensionin normal, por të dimensionit të katërt, vjen kapitulli i fundit “Art modern”. Në të përfshihen biseda për historinë e artit, gjuhës, artit modern në emisionet e radios brenda dhe jashtë vendit. Ato janë regjistruar nga gazetarja e mirënjohur e kulturës dhe poetja Valdete Antoni, që ka regjistruar bisedat e gjata të ciklit analitik për Pikason, në këto ambiente. Gjithashtu skulptori Fatos Kola, pedagog i Fakultetit të Skulpturës në Akademinë e Arteve, i propozoi Abdulla Tafës, në emër të kolegëve dhe studentëve, për një lektirim të lirë, lidhur me zhvillimet dhe përcaktimet e artit modern, fillimit të modernizmit dhe rrymën dadiste. Mendoj se është fat që ato janë regjistruar dhe janë pjesë të këtij libri. Lexon edhe këtë pjesë të fundit të këtij botimi. Jo vetëm do të mësoni shumë, por do të njiheni me kulturën e gjerë të Abdulla Tafës. Më vjen keq, që nuk i ndoqa këto lektrime. Mbaj mend, teksa pinim kafe herët në mëngjes në një lokal përballë Muzeut Historik Kombëtar në shoqërinë edhe të Moikom Zeqos, Abdullai më ftoi të shkonim në Akademinë e Arteve, për të dëgjuar lektrimin e tij.

Me të drejtë, në shënimin që paraprijnë këto materiale, shkruhet:

“Bashkëvendosja e këtij materiali me korpusin poetik ka një arsye. Poezia e Abdulla Tafës, në të gjitha sistemet e përkimit, gjendet në këtë lektirim, si pjesë e qenies krijuese dhe intelektuale...”.

Nexhatiu në “Unë dëshmoj për Abdulla Tafën shkruan: “Nuk ka për të ditë dhe natë, sepse dita dhe nata nuk janë elemente të shpirtit demoniak. Në ruajtje dhe zgjerim të vatrave mendore, në shndërrimin e tyre në një vullkan potencial, të pazakonshmit fitojnë atë përmasë të domosdoshme demoniake e bëhen tjetër, njënjës, pa komunitet, sepse ai apo ata nuk kanë nevojën e komunitetit, por janë të domosdoshëm për të...”.

Ai nuk ka qenë asnjëherë i qetë. Ai vazhdimisht ka kërkuar: kërkimin e kërkimit.

Ëndërrimin e ëndrrës
Fundin e fundit
Lindjen e lindjes
Burimin e dritës
Kontinentin e panjohur
Dimensionin e katërt
Unë kërkoj
Me syrin njerëzor
Oroskopin
E fatit qiellor të yjeve.

Do të shtoja edhe një thënie brilante të Stefan Cvajgut: “Te njeriu krijues, paqetësia grumbullon energji krijuese në trajtën e pakënaqësisë ndaj punës së përditshme, krijohet tek ai ajo “Zemër më e madhe, që drithërohet” (Dostojevski), ai shpirt kërshërie, i cili, duke nxjerrë krye mbi vetveten, nderet me nostalgji në pikëtakimin me gjithësinë”.

Shenja e parë e elementit demoniak është paqetësia e përhershme e jetës së tyre, paqetësi e gjakut, paqetësi e nervave dhe e shpirtit. (cit)

Abdulla Tafa duket sikur qëndron përherë në boshllëk dhe krijon në boshllëk. Jeta e tij ka diçka meteorike, si prej yjesh, që vërtiten të shqetësuar dhe marrin rrokullimën. Ai punoi gjithë jetën për gjetjen e zërit dhe tingullit kozmik. Ai shkruan se arti dhe përgjumja nuk janë aq larg sa duken. Në çastin e bulëzimit të artit rrethinat e mekanizmit bulëzues pluskojnë në shtrirjen viskoze të përgjumjes. Ndërsa vetë mekanizmi zhytet edhe më thellë, në ato zona ku ngjizet ëndrra.

Abdulla Tafa shkoi nga kjo jetë më 1 korrik të vitit 2015. Ku është tani ai? Në cilat hapësira qiellore lëviz si dritë shpirti i tij? Ndoshta në ato zona ku ngjizet ëndrra ose ndoshta në hapësirat me kufij të papërcaktuar, siç janë ato kozmike. Prandaj afrohuni dhe dëgjoni zërin e tij në poezinë “Mali i Robit”:

Në pllajën e bardhë
Do të lexoni:
Abdulla Tafës
Viti i lindjes – X
Vendi i lindjes – Y
Viti i vdekjes – Z

Tiranë-Kavajë dhe Mali i Robit, korrik 2026.

(Vijon nga faqja 3)

Ndërkaq interesi botëror për shkrimtarin Franz Kafka filloi pas vdekjes së tij, në vitet ’30 - ’40 të shekullit të kaluar, teksa fama i rritej, Migjeni po shuhej dhe nuk besoj se ishin kushtet që ta gjetur atë, por diçka e fshehtë, mistike, diabolike dhe e shenjtë njëkohësiht, i përbashkon, kam menduar, koha përcjell dhe unë besoj në emigrime idesh, subjektesh, metaforash... vetëvrasja e trumcakut... dërri i kënaqun... shndërrimi në insekt...

Dhe më përafrohet shpesh Migjenin me Kafkën.

Dy jetë të shkurtra, dy vdekje larg vendlindjeve, të dyja nga një sëmundje e pashërueshme atëhere..

Franz Kafka vdiq në 1924, në moshën 40-vjeçare, në sanatoriumin e Kierlingut, pranë Vjenës, i prekur nga tuberkulozi, Migjeni 14 vjet më vonë, vetëm 26 vjeç, në sanatoriumin “San Luigi” në Torre Pellice të Italisë, gjithashtu nga tuberkulozi.

Të dy shkruan për vuajtjen dhe vetminë... dhe për absurditetin e ekzistencës. Dhe, ndoshta më e trishta, të dy nuk e panë plotësisht madhështinë që do të merrte vepra e tyre pas vdekjes.

Dy zëra të ndryshëm, por me një fund të ngjashëm, që besoj, ngjashmëri të mëparshme të sjellin në terminale të njëjtë. Letërsitë e tyre mbetën shumë më gjatë se jetët e tyre. Ka diçka të pashërueshme dhe te letërsia.

Po Migjeni, pra, a mund të quhet “Kafka shqiptar”? E për se? Megjithatë, do të ishte interesant mbase, të vazhdonim me krahësimin Të dy kanë një ndjeshmëri të fortë ndaj tjetërsimit të individit, kanë një atmosferë të rëndë ekzistenciale, përballjen me një realitet që shpesh është shtypës dhe pa rrugëdalje. Të dy kanë një gjuhë që, në mënyra të ndryshme, sfidon optimizmin dhe romantizimin e jetës. Kafka është tmerrësisht i ftohtë dhe i zymtë, i pashpresë, Migjeni ka rebelim, pra më shpresë, të dyve u dhimbet njeriu, deri në copëtim zemre.

Për Kafkën nuk mund të thuhet se ishte ateist, nga që s’ishte besimtar tradicional. Edhe ai shpreh dyshime, makth dhe ndjenjën e largësisë ndaj Zotit, që e ka dhe Migjeni, mbase më shumë.

Por dallimet mes tyre i kanë edhe më të mëdha. Kafka është më absurdist, dhe alegoria e tij s’duket, është vetë realitet(i), ndërsa Migjeni është më social dhe i drejtpërdrejtë në kritikën ndaj varfërisë, hipokrizisë dhe padrejtësisë shoqërore.

Natyrisht Migjeni nuk është Kafka shqiptar, por në letërsinë shqipe ai mund të shihet si një shpirt i afërt me Kafkën më shumë se me këdo pranë. A ngjan me ndonjë Ballkanas? Me kroatin Miroslav Kërlezha, thonë. Po unë nisem dhe nga vdekja. Se si vdes tregon dhe si ke jetuar. Kërlezha jetoi më shumë se Kafka dhe Migjeni bashkë, etj, etj. Të cilët rrethoheshin nga një botë që nuk i ofroi as pleqëri e as shumë shpresë.

Kafka e vendosi njeriun përballë alienimit. Migjeni e vendosi përballë mjerimit. Kafka tregoi njeriun që gllabërohet nga një botë e pakuptueshme dhe e pamëshirshme. Migjeni tregoi njeriun që përplaset me një shoqëri të varfër, shtypëse dhe kuptohet, të pamëshirë. Te Kafka, njeriu s’ndryshon po të kërkojë të dalë nga labirinti, te Migjeni njeriu kërkon të dalë nga mjerimi, më saktë autori, që dhe e ndjen diellin alegorik. Por të dy kanë atë ndjenjën e fortë të ankthit dhe pamundësisë për ta ndryshuar botën. Ndjehen viktima? Personazhi i njërit ndjehet i lodhur nga dinjiteti, personazhi i tjetrit s’e di si është dinjiteti.

Dhe këtu qëndron paradoksi i madh: edhe pse Migjeni nuk do ta ketë ditur fare se kishte Kafkë, ashtu të ndarë nga mosnjohja, nga gjuhët, kulturat, rrethanat, të kaluarat, por ka një çast që nga dritare të ndryshme ata panë të njëjtën plagë njerëzore si një trëndafil të sëmurë në kopshtin e sanatoriumit. Dhe s’ka pse të ishte Migjeni Kafka shqiptar, madje as dishepull i tij, që të ndjente të njëjtën errësirë ekzistenciale, vetë e arriti përmes një udhe shqiptare.

Fat që shkruajtën.

Ndarja nga jeta e piktorit Kujtim Buza nuk është vetëm largimi i përgjithmonshëm fizik i një piktori të rëndësishëm të artit pamor shqiptar, porse ky largim mbyll një nga ato biografi artistike ku krijimtaria nuk mund të ndahet lehtë nga studimi, pedagogjia, institucioni, kritika, kujtesa dhe përgjegjësia ndaj artit kombëtar.

Kjo është arsyeja pse për Kujtim Buzën nuk mjafton të thuhet se ishte “piktor i peizazhit”.

Etiketa është e saktë, por është e pamjaftueshme, sepse një artist nuk përkufizohet vetëm nga gjinia në të cilën ka punuar, por edhe nga mënyra se si e ka parë botën. Pikërisht këtu fillon Kujtim Buza.

Ai ishte një nga ata artistë për të cilët piktura nuk mbaronte në sipërfaqen e telajos. Pas saj qëndronte një marrëdhënie e gjatë me natyrën, historinë, njeriun, kujtesën dhe vetë kulturën pamore shqiptare.

Nëse sot përpqemi ta shohim veprën e tij nga largësia që na jep koha, ajo na shfaqet si një krijimtari që duhet lexuar në disa plane njëherësh: si pikturë, si përvojë e shikimit, si dëshmi e një epoke dhe si përpjekje për ta ruajtur Shqipërinë në kujtesën e artit.

Është e pamundur të flasësh për Kujtim Buzën pa përmendur Abdurrahim Buzën. Por është po aq e pamundur të kuptosh drejt Kujtim Buzën nëse e lëmë atë vetëm brenda emrit të të atit.

Kjo është një nga sprovat më të mëdha të një artisti që lind në një familje artistësh: trashëgimia mund të jetë bekim, por mund të bëhet edhe hije.

Kujtimi Buza u rrit në një studio ku piktura nuk ishte një ide abstrakte, por pjesë e jetës së përditshme. Një dokumentar i Arkivit Qendror Shtetëror të Filmit, i vitit 1982, e ruan pikërisht këtë marrëdhënie në një pamje të rrallë: Abdurrahim Buza dhe i biri i tij Kujtimi duke pikturuar së bashku në studio. Dokumenti e vendos këtë marrëdhënie brenda një tabloje më të gjerë të jetës dhe veprës së Abdurrahim Buzës.

Është një imazh që sot fiton një kuptim tjetër, një baba dhe një bir përballë së njëjtës botë: telajos. Por ata nuk janë i njëjti artist, dhe ky është dallimi që duhet ruajtur.

Abdurrahim Buza ndërtoi një nga gjuhët më të veçanta të modernitetit shqiptar; Kujtim Buza nuk u përpoq ta përsëriste atë gjuhë. Ai mori prej saj kulturën e disiplinës, respektin për vizatimin, lidhjen me figurën dhe natyrën, por kërkoi rrugën e vet.

Në këtë kuptim, trashëgimia e të atit nuk ishte për të një strehë, po një provë aspak e lehtë. Dhe Kujtim Buza e kaloi provën duke u bërë artist më vete, me një individualitet të spikatur artistik.

Kjo është edhe arsyeja pse, në historinë e artit shqiptar, marrëdhënia mes tyre nuk duhet lexuar vetëm si një histori familjare, por si një histori e vazhdimësisë dhe diferencimit.

IN MEMORIAM

KUJTIM BUZA – PËRTEJ PEIZAZHIT

Një vështrim mbi veprën, mendimin dhe trashëgiminë
e një personaliteti të artit pamor shqiptar.

Nga Ilir Çumani

Një brez ia dorëzon brezit tjetër dashurinë për artin; por brezi pasardhës ka për detyrë të gjejë gjuhën e vet. Kujtim Buza e bëri këtë jo duke e mohuar të atin, por duke u larguar gradualisht nga nevoja për t’u përcaktuar përmes tij.

Në këtë kuptim, emri i tij nuk është një shtesë në historinë e Abdurrahim Buzës, por një kapitull më vete që kërkon një vlerësim të veçantë, pse jo dhe një studim të thelluar.

**Peizazhi: jo kopje e natyrës,
por mënyrë e të parit**

Pikërisht këtu duhet të jemi më të kujdesshëm me fjalën “peizazh”.

Në historinë e pikturës shqiptare, peizazhi ka qenë shpesh një nga format më të drejtpërdrejta të marrëdhënies së artistit me vendin.

Por peizazhistët nuk janë të gjithë njësoj. Dikush e ndërton peizazhin mbi vizatimin. Dikush mbi strukturën.

Dikush mbi dritën. Dikush mbi ngjyrën. Dikush mbi atmosferën. Dikush e sheh natyrën si një rend të formave. Dikush tjetër si një përvojë emocionale.

E, pikërisht në këtë hapësirë duhet parë individualiteti i Kujtim Buzës. Ai nuk e trajtonte natyrën vetëm si objekt për t’u riprodhuar. Peizazhi tek ai është më shumë një gjendje shikimi.

Kjo është arsyeja pse drita dhe atmosfera marrin një rëndësi të veçantë në leximin e veprës së tij, ngase nuk kemi të bëjmë thjesht me “pamje të bukura” të Shqipërisë, por me përpjekjen për të kapur një çast ku vendi, ajri, ngjyra dhe emocioni bashkohen.

Në këtë pikë, mund të flasim për një ndjeshmëri impresioniste, por jo për ta futur mekanikisht autorin në një kuti stilistike. Impresionizmi, në rastin e tij, është më tepër një mënyrë e të perceptuarit sesa një deklaratë teorike. Është të kapësh dritën përpara se ajo të ndryshojë, atmosferën përpara se ajo të shpërndahet. Të kuptosh se një peizazh nuk është i njëjtë në mëngjes

dhe në mbrëmje, në diell dhe në mjegull, në verë dhe në dimër.

Kjo e bën pikturën e tij të lidhet me përvojën e drejtpërdrejtë të natyrës. Por këtu duhet shtuar edhe diçka tjetër.

Peizazhi i Kujtim Buzës nuk është thjesht çështje ngjyrash të bukura. Në një lexim më të thellë, ai është një marrëdhënie midis ngjyrës dhe kujtesës, sepse kjo nuk shërben vetëm për të imituar natyrën. Ajo e përkthen atë. Dhe kjo është një diferencë e rëndësishme.

Një pemë nuk është më vetëm pemë. Një mal nuk është vetëm masë shkëmbore, ashtu si edhe një rrugë nuk është vetëm rrugë. Ato bëhen shenja të një përvoje. Kjo është arsyeja pse piktura e tij mund të afrohet me një ndjeshmëri lirike: ajo kërkon të ruajë jo vetëm pamjen, por ndjesinë e pamjes. Dhe këtu qëndron një nga cilësitë e saj më njerëzore.

Kujtim Buza e pikturoi Shqipërinë, por nuk mendoj se kjo është fjalja më e rëndësishme, sepse më së shumti ai e pa Shqipërinë. Dhe të shohësh është tjetër gjë nga ajo që mund të riprodhosh.

Një artist mund të pikturojë një mal dhe të na tregojë malin, por artist tjetër mund të pikturojë të njëjtin mal dhe të na bëjë të ndiejmë kohën, ajrin, largësinë dhe heshtjen që ekzistojnë përreth tij. Këtu fillon arti i vërtetë.

Në veprën e Kujtim Buzës, territori shqiptar nuk është thjesht sfond gjeografik, por një hapësirë emocionale. Kjo është edhe arsyeja pse peizazhi i tij mund të lexohet si një lloj arkivi i ndjeshmërisë.

Ai ruan jo vetëm vendin, por edhe mënyrën se si një brez e përjetoi vendin, dhe kjo, për historinë e artit, është e rëndësishme, sepse pas shumë dekadash, një dokument fotografik mund të na tregojë se si dukej një vend.

Një pikturë e mirë mund të na tregojë si ndihej ai vend. Kjo është një nga arsyet pse peizazhi shqiptar i shekullit XX nuk duhet parë vetëm si regjistër topografik. Ai është

edhe një histori e mënyrave të të parit. E, në këtë histori, Kujtim Buza ka vendin e tij.

Kujtim Buza nuk e kufizoi marrëdhënien e tij me hapësirën shqiptare brenda kufijve të peizazhit të zakonshëm.

Botimi “Nëpër vende historike të Kosovës” me vizatime e skica nga piktori Kujtim Buza dëshmon një projekt artistik ku vizatimi bëhet mënyrë për të regjistruar vende, monumente dhe gjurmë të historisë.

Ky botim i veçantë figuron në katalogë bibliotekarë dhe bibliografikë të specializuar, dhe këtu ndodh diçka shumë e rëndësishme. Peizazhisti bëhet dëshmitar dhe vizatuesi bëhet kronikan. Pikërisht këtu, artisti hyn në marrëdhënie me historinë.

Kjo është arsyeja pse Kosova zë një vend të veçantë në leximin e trashëgimisë së tij. Në këto udhëtime, hapësira nuk është vetëm natyrë, por gjurmë, monument, kujtesë... Është histori e materializuar në gur, në rrugë, në ndërtesa, në vendbanime.

Kështu, vizatimi i tij fiton një funksion të dyfishtë: është vepër arti, por njëkohësisht është edhe dëshmi e një peizazhi kulturor.

Kjo e zgjeron ndjeshëm kuptimin e “peizazhit” tek Kujtim Buza, sepse peizazhi nuk është më vetëm natyror.

Është edhe historik, edhe kulturor, edhe shpirtëror. Kjo është një nga fushat ku vepra e tij meriton një studim më të plotë.

Një shembull konkret na vjen edhe nga Galeria Kombëtare e Kosovës, e cila katalogon veprën “Novobërda” të Kujtim Buzës, vaj mbi telajo, 60 × 60 cm. Vetë zgjedhja e një motivi të tillë është domethënëse.

Novobërda nuk është thjesht një vend, por një hapësirë ku gjeografia dhe historia takohen dhe bëhen bashkë. Dhe kur një artist e merr një vend të tillë si motiv, ai nuk mund të mbetet vetëm te bukuria e pamjes, sepse në të hyjnë koha, kujtesa dhe identiteti.

Kjo na ndihmon ta shohim Kujtim Buzën jo vetëm si piktor që kërkon një peizazh të bukur, por si artist që e kupton hapësirën si bartëse të historisë. Në këtë pikë, piktura e tij bëhet më e gjerë se peizazhi. Ajo bëhet pikturë e vendit, sepse “vendi” këtu nuk është thjesht koordinatë gjeografike, por një hapësirë e ngarkuar me kujtesë.

Mjeshtri i penelit Kujtim Buza nuk mund të kuptohet vetëm përmes pikturës. Kjo do të ishte një zvogëlim i figurës së tij, sepse ai ishte edhe studiues.

Kjo anë e veprimtarisë së tij është veçanërisht e rëndësishme për të kuptuar profilin e tij si artist në artin pamor.

Një krijues që studion artin e të tjerëve nuk qëndron më vetëm përpara telajos së vet, por hyn në dialog me historinë.

Kujtim Buza ka lënë gjurmë si autor dhe studiues i artistëve shqiptarë. Në bibliografinë e studimeve mbi artin shqiptar dokumentohet, ndër të tjera, monografia e tij kushtuar Piktorit të Popullit Sali Shijaku, botuar nga Galeria Kombëtare e Arteve

Dy piktorët At e Bir: Abdurrahim Buza dhe Kujtim Buza.

Miq dhe artdashës në studio e Piktorit Kujtim Buza - viti 1979
Nga e majta: Spiro Dinaku, Kujtim Buza, Murat Nexha, Jerasim Ruçi,
Maksim Bushi, Artur Bushi, Mikel Dhami.

Figurative në vitin 1986.

Po kështu, Akademia e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës dokumenton se në monografinë për Tahir Emrën, botuar më 2013, përfshihet një studim i Kujtim Buzës.

Këto të dhëna janë të rëndësishme, sepse na tregojnë se ai nuk e shihte artin vetëm nga pozita e autorit që krijon, por përpiquej ta kuptonte, ta interpretonte dhe ta dokumentonte edhe krijimtarinë e të tjerëve.

Të shkruash për një artist do të thotë të pranosh se krijimtaria është pjesë e një historie më të gjerë dhe kështu, Kujtim Buza nuk ishte vetëm prodhues i artit, por një nga njerëzit që ndihmuan në ndërtimin e kujtesës së artit.

Ka edhe një cilësi që shpesh harrohet kur flasim për artistët: aftësia për të parë. Jo vetëm për të pikturuar, por edhe për të parë. Kjo aftësi është edhe një nga çelësat për të kuptuar figurën e Kujtim Buzës si mendimtar i artit.

Në një dëshmi të botuar për një ekspozitë të Vangjo Vasilit në Prishtinë, Kujtim Buza shfaqet si një vëzhgues i interesuar për mënyrën se si ndërtohet një pikturë: për njollën, vijën, emocionin, origjinalitetin dhe marrëdhënien me peizazhin.

Kjo mënyrë e të vështruarit është domethënëse. Ai nuk e gjykonte një pikturë vetëm nga “çfarë paraqet”, por e shikonte si ishte ndërtuar. Shikonte ngjyrën, njollën, linjën, atmosferën, origjinalitetin... etj.

Pra, kemi përpara një artist që nuk e kishte humbur syrin kritik dhe kjo na ndihmon të kuptojmë edhe më mirë pikturën e tij, sepse mënyra se si një artist sheh veprën e tjetrit shpesh na tregon mënyrën se si ai sheh edhe veprën e vet. Në këtë kuptim, kritika nuk ishte për të një veprim i shkëputur nga piktura, por një vazhdim i saj me mjete të tjera.

Nëse peizazhi na tregon se si Kujtim Buza e përjetonte natyrën, vizatimi na tregon diçka për mënyrën se si ai e ndërtonte shikimin.

Vizatimi është prova e dorës, vendi ku artisti nuk mund të fshihet lehtë pas ngjyrës. Një vijë e vetme mund të mbajë peshën e një forme dhe një kontur mund të sugjerojë një ndërtesë, një trup, një pemë, një rrugë.

Në këtë kuptim, puna e tij në vizatimet e vendeve historike të Kosovës është veçanërisht domethënëse. Aty artisti duhet të jetë njëkohësisht i saktë dhe interpretues. Të regjistrojë, por edhe të zgjedhë. Të shohë, por edhe të përkthejë. Të dokumentojë, por edhe të krijojë.

Kjo marrëdhënie midis dokumentit dhe artit është një nga dimensionet më të pasura të veprës së tij, që na tregon se Kujtim Buza nuk ishte thjesht piktor i ngjyrës. Ai ishte edhe artist i vijës.

Një tjetër dimension i rëndësishëm është marrëdhënia e Kujtim Buzës me institucionet e artit.

Ai drejtoi Galerinë Kombëtare të Arteve. Për një artist, drejtimi i një institucioni të tillë do të thotë të kalosh nga hapësira intime e studios në hapësirën publike të kulturës.

Në studio përgjigjesh për veprën tënde, ndërsa në institucion përgjigjesh edhe për mënyrën se si shoqëria e sheh artin. Kjo është një përgjegjësi krejt tjetër dhe na jep një pamje tjetër të artistit: jo vetëm të piktorit në studio, por edhe të artistit brenda jetës institucionale.

E, padyshim, kjo është pjesë e kontributit të tij që meriton të mos lihet në hije, sepse një galeri kombëtare nuk është vetëm një ndërtesë ku varen piktura, por një institucion i rëndësishëm që përcakton, në një masë të caktuar, se cilat vepra ruhen, cilët artistë shfaqen, cilat prirje bëhen të dukshme dhe si ndërtohet kujtesa publike e artit.

Në këtë kuptim, roli i Kujtim Buzës si drejtues është pjesë e historisë së tij artistike.

Ndoshta një nga mënyrat më të mira për të matur një figurë artistike është të shohësh se çfarë ndodhi me artistët përreth saj.

Është i njohur fakti se Kujtim Buza luajti rol të dukshëm në nxitjen e paraqitjes së veprave të artistëve më të rinj dhe në hapjen e një rruge drejt ekspozimit kombëtar.

Ky është një lloj kontributi që nuk duket gjithmonë në katalogët e muzeve, por është shumë i rëndësishëm për t’u evidentuar: sepse një artist mund të lërë pas dhjetëra punime e tablo, dhe një tjetër mund të lërë dhjetëra e dhjetëra artistë që kanë marrë prej tij një shtysë, një këshillë, një mundësi, një hapje dere.

Në këtë kuptim, ndikimi i Kujtim Buzës duhet kërkuar edhe në jetën e artit rreth tij.

Kujtim Buza i përkiste një brezi që e përjetoi artin shqiptar në një periudhë jashtëzakonisht të ndërlikuar.

Ishte brezi që punoi brenda një sistemi të fortë ideologjik, por që njëkohësisht jetoi me nevojën e vazhdueshme për të ruajtur cilësinë profesionale, individualitetin dhe kërkimin artistik.

Kjo histori nuk mund të shkruhet bardhë e zi, sepse as artistët nuk mund të vendosen thjesht në dy kuti: “të mirë” dhe “të këqij”.

Arti shqiptar i asaj kohe kishte kufizime, por kishte edhe artistë me formim, disiplinë, kulturë vizuale dhe kërkime të vërteta.

Kujtim Buza ishte pjesë e kësaj historie komplekse. E, pikërisht për këtë arsye, vepra e tij duhet parë në kontekstin e kohës, por nuk duhet burgosur brenda saj. Kjo është shumë e rëndësishme, sepse një vepër arti mund të lindë në një sistem të caktuar, por kuptimi i saj nuk mbaron me sistemin që e prodhoi.

Sot ne mund ta shohim pikturën e Kujtim Buzës me sy të tjerë, mbase dhe me ngjyrën pa propagandën e kohës. Mund ta shohim peizazhin pa retorikën politike.

Në veprën e tij mund të shohim dritën, dorën e artistit, njeriun përballë natyrës, kjo është një nga privilegjet e kohës që na lejon ta rishohim veprën pa zhurmën që e shoqëroi në momentin e krijimit.

Një nga dëshmitë më interesante për mendimin e vonë të Kujtim Buzës është mënyra se si ai e shihte zhvillimin e artit shqiptar pas ndryshimit të sistemit.

Ai vlerësonte hapjen që solli liria krijuese, ardhjen e rrymave të ndryshme dhe mundësitë e reja të shkollimit e komunikimit artistik, por njëkohësisht shihte me shqetësim rrezikun e imitimit, amatorizmit dhe humbjes së standardit profesional.

Ky qëndrim është domethënëse, sepse tregon se ai nuk e kuptonte modernizimin si braktisje të çdo tradite. Përkundrazi. Për të, liria artistike duhej të shoqërohej me formim, kulturë dhe profesionalizëm.

Dhe kjo është një ide që mbetet aktuale edhe sot, sepse liria pa dije mund të prodhojë zhurmë, ndërsa liria e mbështetur në kulturë, zanat dhe përgjegjësi mund të prodhojë art.

Kjo pikëpamje e vendos Kujtim Buzën

në një pozicion interesant: ai ishte një artist i formuar në një epokë të caktuar, por nuk e refuzonte ndryshimin, sepse kërkonte që ndryshimi të kishte themel.

Kujtim Buza përballë traditës së peizazhit shqiptar

Dhe këtu mund të bëjmë një pyetje më të vështirë:

Ku qëndron Kujtim Buza përballë traditës së peizazhit shqiptar?

Historia e peizazhit shqiptar ka emra të rëndësishëm dhe rrugë të ndryshme.

Vangjush Mio e ndërtoi një pjesë të madhe të autoritetit të tij mbi dritën, atmosferën dhe përvojën e drejtpërdrejtë të natyrës.

Abdurrahim Buza e trajtoi natyrën në një gjuhë ku moderniteti, ngjyra, dekorativiteti dhe ndjenja kombëtare ndërthureshin në mënyrë të veçantë.

Artistë të tjerë e çuan peizazhin drejt strukturës, ngarkesës figurative, lirizmit apo interpretimit modern.

Kujtim Buza nuk duhet futur në garë me këta emra, por, padyshim, duhet vendosur në dialog me ta, sepse aty kuptohet më mirë individualiteti.

Ai nuk e kishte synimin për ta shndërruar natyrën në një abstraksion, por as nuk mbeti në një realizëm të thatë të pamjes.

Mes këtyre dy poleve – pamjes dhe ndjenjës – ai ndërtoi një pjesë të rëndësishme të gjuhës së vet.

Kjo është ndoshta arsyeja pse peizazhet e tij mund të lexohen si një formë lirizmi pamor. Jo natyra si dekor, por natyra si përjetim.

Çfarë e dallon, atëherë, Kujtim Buzën?

Ndoshta përgjigjja nuk gjendet në një ngjyrë të vetme, në një teknikë të vetme apo në një temë të vetme.

Individualiteti i tij është më i gjerë.

Ai qëndron në bashkimin e disa dimensioneve: piktorit që shihte natyrën, artistit që kërkonte dritën, vizatuesit që regjistronte hapësirën, studiuesit që kërkonte kuptimin, kritikut që dinte të shihte veprën e tjetrit, pedagogut që kërkonte vazhdimësinë, dhe institucionistit që kërkonte vendin e artit në jetën kulturore.

Kjo është arsyeja pse termi “peizazhist” nuk mjafton. Ai është vetëm njëra derë për të hyrë në veprën e tij. Pas asaj dere është një botë më e gjerë.

E, pikërisht kjo botë e bën të nevojshme që vepra e Kujtim Buzës të mos mbetet vetëm në kujtesën emocionale të kolegëve dhe miqve.

Ajo duhet të studiohet, të katalogohet, të rivlerësohet, të krahasohet dhe të vendoset në dialog me historinë e pikturës shqiptare.

Vetëm kështu një artist hyn përfundimisht në histori.

E në fund, çfarë mbetet? Mbeten veprat, pikturat, vizatimet, studimet, librat, ekspozitat, kujtimet...

Padyshim mbeten njerëzit që kanë mësuar prej tij, gjurmët institucionale të një kohe ku ai ishte pjesë aktive e jetës së artit shqiptar.

Por mbetet edhe diçka më e vështirë për t’u matur: mënyra e të parit. Kjo është trashëgimia më e padukshme e një artisti. Një nxënës që mëson të shohë më mirë. Një kolegj që kupton një vepër ndryshe. Një studiues që gjen një lidhje të re. Një shikues që, përballë një peizazhi, fillon të vërejë dritën.

Nëse Kujtim Buza ka bërë diçka të tillë, atëherë vepra e tij vazhdon edhe përtej telajos.

Dhe mbetet një pyetje që çdo artist i madh ia lë brezit pas vetes:

Çfarë do të bëni ju me atë që trashëguat?

Kujtim Buza e mori trashëgiminë e një babai të madh dhe nuk u mjaftua me të. Ai ndërtoi të vetën. Kjo është ndoshta forma më e pastër e respektit ndaj një paraardhësi: jo ta përsërisësh, por të vazhdosh dialogun me të duke krijuar zërin tënd.

Në vend të një lamtumire

Nuk do të doja ta mbyllja këtë shkrim me fjalët e zakonshme të një nekrologjie, sepse Kujtim Buza nuk është vetëm një emër që duhet kujtuar.

Ai është një emër që piktura e tij duhet lexuar pa ekuivoke, gjithmonë në marrëdhënien e tij me hapësirën shqiptare. Në udhëtimin e tij artistik nëpër Kosovë. Në shkrimet dhe studimet e tij. Në marrëdhënien e tij me artistët e tjerë. Në punën e tij pedagogjike. Në institucionet ku shërbeu.

E mbi të gjitha, në atë marrëdhënie të vështirë dhe të bukur me trashëgiminë e Abdurrahim Buzës, ku biri nuk u bë kopje e të atit, por bashkëbisedues i tij në historinë e artit shqiptar.

Kjo është ajo që e bën të rëndësishme ikjen e tij. Jo vetëm sepse humbëm një njeri të artit.

Por sepse humbëm një dëshmitar dhe pjesëmarrës të një epoke të tërë të artit pamor shqiptar.

Një njeri që e njohu pikturën nga brenda, që jetoi studion, shkollën, institucionin, ekspozitën, kritikën dhe peizazhin.

Një njeri që nuk u mjaftua të pikturonte atë që shihte, por u përpoq të kuptonte edhe atë që qëndronte pas pamjes.

Një njeri që e pa Shqipërinë jo vetëm si tokë, por si dritë. Jo vetëm si territor, por si kujtesë. Jo vetëm si peizazh, por si përvojë njerëzore.

Ndoshta ky është imazhi që mund të mbetet prej tij: një piktor përballë një peizazhi, duke pritur çastin kur drita bëhet ngjyrë.

Piktori tashmë nuk është më aty. Por drita është ende. Është në telajo.

Është në vizatim. Është në kujtesë.

Është në sytë e atyre që do të vazhdojnë ta shohin veprën e tij.

Dhe sa kohë që ajo vazhdon të bjerë mbi veprat e tij, Kujtim Buza vazhdon të jetë pjesë e asaj Shqipërie që ai zgjodhi të shohë, të përjetojë dhe ta lërë në art.

Ndoshta ky është edhe përkufizimi më i thjeshtë i trashëgimisë së një artisti:

ajo që mbetet kur artisti nuk është më.

Kujtim Buza iku. Por Shqipëria e tij mbeti. Mbeti në dritë. Në ngjyrë.

Në vijë. Në peizazh. Në kujtesë.

E mbi të gjitha, në atë mënyrë të veçantë të të parit që e bën artin të jetojë edhe pasi syri që e krijoi nuk është më.

Kjo është trashëgimia e tij.

Jo vetëm ajo që pikturoi.

Por mënyra se si na mësoi të shohim.

Tiranë, e enjte - 27 gusht, 2026

Historia e Voisavës, nënës së Skenderbeut, është njëra nga çështjet më të debatueshme të historisë së familjes Kastrioti. Të dhënat mbi prejardhjen e saj janë të pakta. Burimi më i rëndësishëm mbi Voisavën me Tribalët është vepra e Marin Barletit, *“Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis”* (Historia e jetës dhe e veprave të Skenderbeut, princit të epirotëve), e botuar më 1510, 42 vite pas vdekjes së Skenderbeut nga Bernardino dei Vitali (1494-1539), *“vulgo li albanesoti”* i quajtur albanez/shqiptar.¹

Barleti shkruan për bashkëshorten e Gjon Kastriotit: *“Uxori Voisauae nomen erat, non indignam eo viro, tum pater nobilissimus Triballorum princeps...”*, (Emri i bashkëshortes së tij ishte Voisava, e denjë për një burrë të tillë, i ati i saj ishte princi shumë fisnik i Tribalëve...).²

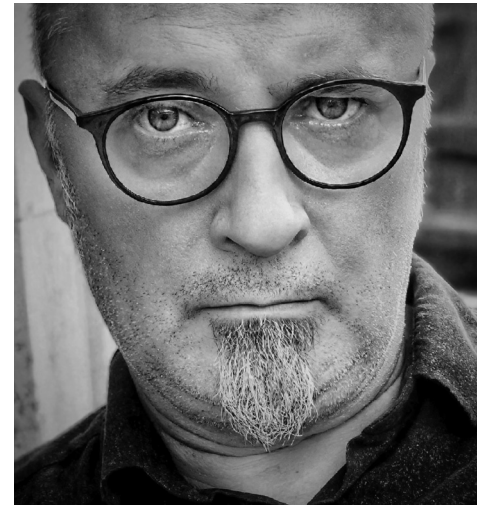
Kjo dëshmi është veçanërisht e rëndësishme, sepse Barleti nuk e paraqet Voisavën thjesht si një grua me prejardhje të panjohur, por e vendos atë brenda një konteksti të aristokracisë.

Për të kuptuar këtë dëshmi, duhet të shqyrtohet se kush ishin Tribalët. Në burimet greke të kohës ata njihen si “Triballoi”, ndërsa në burimet latine si “Triballi”. Tribalët ishin një popull i Ballkanit qendror, të cilët burimet e kohës i lidhin kryesisht me botën thrakase. Historianët grek, si: Herodoti, Diodorusi i Sicilisë, Arrianus dhe gjeografi grek Straboni japin të dhëna të ndryshme mbi territorin, marrëdhëniet politike dhe veprimtaritë ushtarake të tyre.³

Në vitin 335 p.e.s., gjatë fushatës së Aleksandrit të Madh në Ballkan, maqedonasit u përballën me Tribalët, të cilët drejtoheshin nga Syrmus, mbreti të Thrakisë perëndimore. Arrianus përshkruan përplasjen e forcave Maqedonase me Tribalët, tërheqjen e këtyre të fundit drejt Danubit dhe strehimitin e mbretit Syrmus në ishullin Peuce të Detit të Zi.⁴

Voisava Tribalda Kastrioti dhe Tribalët

Nga Prof. MA Luan Tashi

Gravurë e vitit 1533 “Ëndrra e nënës së Skenderbeut”, nga libri “Des aller streytparsten und theüresten Fürsten und Herrn Georgen Castrioten...”, e punuar nga gravisti gjerman Jörg Breu der Jüngere (1510-1547)

Midis Tribalëve të shekujve IV-III p.e.s. dhe Voisavës të shekullit XV p.e., shtrihet një periudhë prej afro 2.000 vjetësh. Humanistët evropian

të shekujve XV-XVI vazhdimisht kërkonin vazhdimësi ndërmjet antikitetit dhe botës bashkëkohore dhe, për këtë arsye, emra të popujve

të lashtë mund të përdorëshin për të përshkruar popuj ose territore të periudhave më të vonshme.⁵

Barleti përdor termin “Tribali” edhe në kontekste të tjera gjeografike dhe etnografike. Në një fragment tjetër, Barleti shkruan: *“Bulgari sive Tribali habitant”* (Këtu banojnë bullgarët ose tribalët).⁶ Për këtë arsye, termi “Triballorum” nuk duhet interpretuar automatikisht si dëshmi e ekzistencës së një principate të Tribalëve antikë. Ai mund të ketë pasur një kuptim historik, territorial dhe mund të jetë përdorur për të identifikuar një popull të një pjese të Ballkanit.⁷

Forma “Tribalda” ose “Tripalda”, në veprën e Gjon Muzakës *“Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi”* (Kronikë e shkurtër mbi pasardhësit e familjes sonë Muzaka), e përmend Voisavën si “Visava Tribalda”. Në një tjetër pasazh ai shkruan se Gjon Kastrioti, i ati i Skenderbeut, “pati për grua zonjën Visava Tribalda”.⁸

Nuk kemi një dokument të shekullit XV që të vërtetojë se Tribalda ishte mbiemri familjar i Voisavës në kuptimin modern të fjalës. Është e mundur që forma të jetë ruajtur, ose krijuar në traditën gjenealogjike të shekullit XVI dhe të jetë ndikuar nga emërtimi “Triballi” i përdorur nga Barleti. Nga ana tjetër, nuk mund të përjashtohet plotësisht mundësia që “Tribalda” të ketë qenë një emërtim familjar, territorial ose dinastik.

Në veprën e Andrea Angelo Comneno, **anëtar i një familjeje fisnike veneciane me prejardhje shqiptare**, *“Genealogia d'imperatori romani et constantinopolitani et de regi prencipi et signori che da Isaaco Angelo & Vespasiano imperatore suo nipote son discesi, per infino al presente anno 1551”* theksohet se *“Coi de Musachia ha generato Voissava ch'ebbe Iuuam Castriotto signor di Croia et del conta do detto Emathia”* (Nga shtëpia e Muzakëve u lind Voisava, e cila u martua me Gjon Kastriotin, kryezotin e Krujës dhe të trevës së Matit).⁹

Barleti e përdor emërtimin “Pollog” në një kuptim gjeografik më të gjerë se ai i luginës së sotme të Pollogut, duke e lidhur atë me hapësirën ndërmjet Tetovës dhe Shkupit. Për këtë arsye, kur shqyrtohet prejardhja e Voisavës, duhet pasur parasysh jo

1469 - Medaljon, “Dei Defensor Indomitus et Thracum Domitor” gjendet në muzeun e numizmatikës “Münzkabinett” Berlin.

vetëm pyetja se cilit “fis” i përkiste ajo, por edhe konteksti politik dhe aristokratik i hapësirës së Pollogut.¹⁰

Barleti e lidh të atin e saj me një “princ shumë fisnik të Tribalëve”, ndërsa Muzaka përdor format Tribalda/Tripalda dhe e përshkruan Voisavën si grua që “vinte nga soj i mirë”. Këto dy tradita tregojnë se në fillimit të shekullit XVI Voisava konsiderohej pjesëtare e një shtrese të lartë fisnike.¹¹

Historiani Karl Hopf (1832-1873) në librin e tij të vitit 1873 “Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues” shkruan: “La madre de detto Signor Scanderbeg, moglie del detto Signor Giovanni, hebbe nome Signora Voisava Tripalda e venne da bona parte” (Nëna e zotit Skenderbe dhe gruaja e zotit Gjon, quhej zonja Voisava Tripalda dhe vinte nga një familje e mire).¹²

Gjon Kastrioti ishte një nga kryezotët shqiptarë të fundit të shekullit XIV dhe fillimit të shekullit XV që përfshinte pjesë të Shqipërisë së veriut dhe të mesme, Dibrën, Matin dhe territore të tjera. Martesa e Gjonit me Voisavën mund të shihet në kuadrin e aleancave që lidhte familjet fisnike të asaj hapësire.¹³

Duhet bërë një dallim i rëndësishëm ndërmjet prejardhjes familjare dhe identitetit etnik, prandaj do të ishte e pasaktë të deklarohej në mënyrë kategorike se Voisava ishte “shqiptare/albaneze nga fisi i Tribalëve”, por po aq e pasaktë do të ishte që një hipotezë mbi prejardhjen e saj sllave, serbe apo bullgare të paraqitej si fakt. Burimet e njohura nuk japin një dokument bashkëkohor, që ta zgjidhë përfundimisht këtë çështje.¹⁴

Formulimi më i kujdesshëm, në përputhje me burimet historiografike të disponueshme, është se Voisava, nëna e Gjergj Kastriotit Skenderbeut, paraqitet nga Marin Barleti si e bija e një “Princi shumë fisnik të Tribalëve”, ndërsa Gjon Muzaka e përmend me format “Tribalda” dhe “Tripalda”, duke e paraqitur si një grua me prejardhje të shquar. Deri më sot, nuk është identifikuar ndonjë dokument i cili do të dëshmojë në mënyrë të drejtpërdrejtë se Voisava ishte pasardhëse e fisit thrak të Tribalëve.¹⁵

Megjithatë, një dëshmi me interes të veçantë gjendet në pjesën e pasme të medaljonit të vitit 1469, që mban portretin e Skenderbeut, ku është gdhendur mbishkrimi: “*Dei Defensor Indomitus et Thracum Domitor*”, (Mbrotjësi i pathyeshëm i Zotit dhe pushtuesi i pamposhtur i thrakëve).

Në përfundim, mund të thuhet me siguri të madhe se tradita historiografike e fillimit të shekullit XVI e paraqet Voisava Tribaldën si një grua me prejardhje të lartë aristokratike dhe e lidh atë, drejtpërdrejt ose tërthorazi, me emërtimin “Triballë”.¹⁶

Portreti i imagjinuar i Voisava Tribalda Kastriotit, pikturë e punuar më 1981 nga Hysen Devolli (1924)

Literaturë

01. Marin Barleti, Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis, Romë, Bernardino dei Vitali, rreth viteve 1508-1510;
02. Marin Barleti, Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis, Libri I: “Uxor Voisauae nomen erat, non indignam

eo viro, tum pater nobilissimus Triballorum princeps...”;

03. Herodoti, Historiae, VII; Diodori i Sicilisë, Bibliotheca historica, XVII; Arriani, Anabasis Alexandri, I; Straboni, Geographica, VII;
04. Arriani, Anabasis Alexandri, I, 1-5. Për fushatën e Aleksandrit të Madh kundër

Tribalëve në vitin 335 p.e.s. dhe për mbretin Syrmus;

05. Anthony Grafton, New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1992;

06. Marin Barleti, Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis, pasazhi: “Bulgari sive Tribali habitant” (Banojnë bullgarët ose Tribalët);

07. Robert Elsie, Historical Dictionary of Albania, Lanham-Toronto-Oxford, 2004

08. Gjon Muzaka, Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi, në Karl Hopf, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, Berlin, 1873;

09. Andrea Angelo Connenno, Genealogia d’imperiatori romani et constantinopolitani et de regi prencipi et signori che da Isatio Angelo & Vespasiano imperatore suo nipote son discesi, per infino al presente anno 1551;

10. Marin Barleti, Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis, pjesët ku përmendet Pollogu (Polog);

11. Gjon Muzaka, Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi, ku Voisava përmendet si “Visava Tribalda” dhe “Voisava Tripalda” dhe përshkruhet si një grua që vinte “nga soj i mirë”;

12. Karl Hopf, Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, f. 301. 1873;

13. Për Gjon Kastriotin dhe zotërimet e tij, shih Injac Zamputi, Dokumente të shekujve XVI-XVII për historinë e Shqipërisë;

14. Për debatin mbi prejardhjen e Voisavës dhe interpretimet e ndryshme të saj, shih Fan S. Noli, George Castrioti Scanderbeg (1405-1468), New York, International Universities Press, 1947. Nuk njihet një dokument bashkëkohor i shekullit XV që ta përcaktojë në mënyrë përfundimtare identitetin etnik të Voisavës;

15. Për dëshminë e Barletit dhe traditën e Muzakës. Deri tani nuk është identifikuar një dokument i shekullit XV që të vendosë një lidhje të drejtpërdrejtë genealogjike ndërmjet Voisavës dhe Tribalëve të antikitetit;

16. Për një vlerësim të përgjithshëm të traditës mbi Voisavën, shih Marin Barleti, Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis, dhe Gjon Muzaka, Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi.

1708 - Pjesë e hartës ku paraqitet Iliria, Dardania, Shkupi, Ulpiana dhe teritori i quajtur Triballi. Harta është e punuar nga hartografi francez Guillaume De L'Isle (1675-1726)

Prozat e para letrare (copa letrare, frymëzime, vëzhgime) Musine Kokalari i shkroi ne moshën 20 vjeçare si frymëzime rinore (kështu i titullon shkrimtarja më të shumtat e tyre). Ato janë krijime spontane, të vetvetishme, të hedhura në letër atypëraty dhe pa rikthime e korigjime, të thukta, emocionale dhe estetike, refleksë të vetë jetës dramatike të kohës, por të përshkuara me humanizëm e romantizëm, delikatesë, tragjizëm dhe shpresë.

Pjesa më e madhe e tyre u botua në faqet e gazetës “Shtypi”, gjatë viteve 1937-1938 dhe “Tomori i vogël” në vitin 1942. Autorja i ka firmosur me emrin e saj, më pas edhe me pseudonimin “Muza”.

Përmbledhjen e parë të krijimtarisë së hershme letrare të Musinesë me titull “T’isha një lule” e përgatiti Hektor Kokalari¹ duke e ruajtuar plotësisht origjinalitetin e tyre dhe e botoi në vitin 2003 te shtëpia botuese “EuroRilindja” në Tiranë, me një parathënie të spikatur nga Ramdan Musliu².

Mandej, në vitin 2009, autori Novruz Shehu³ i botoi me titullin “Kolla e vdekjes”, por duke i tjetërsuar në vargje një pjesë madhe të prozave dhe duke e quajtur autorene poete. Disa studiues, duke u nisur nga kjo pasaktësi, i kanë trajtuar prozat e saj si poezi. Natyrisht mjaft nga prozat e shkurtra të Musinesë tingëllojnë poetike, siç janë edhe ato të Mid’hat Frashërit, por gjithsesi nuk janë poezi dhe nuk është e drejta e një botuesi t’u ndryshojë formën letrare.

Proza shkurtër e Kokalarit, u jep përparësi elementëve filozofikë, artistikë, emocionalë e socialë, në raport me elementët përmbajtësorë e publicistikë. Në qendër të saj është fati i njeriut shqiptar të nëpërkëmbur nga jeta, veçanërisht i femrës shqiptare e fëmijëve mjeranë dhe reagimi i fuqishëm i autores për jetën e gruas së shtypur nga sistemi politik dhe shoqëria patriarkale e zhytur në fanatizëm, padituri, varfëri e pashpresë, aludimi i saj për thyerjen e këtyre prangave shekullore për një jetë të hapur e të lirë, siç e dëshironte, projektonte dhe luftonte ajo.

Në shkrimet e para të Musinesë ka elemente edhe nga jeta e saj, fëmijëria dhe adoleshenca, por edhe nga jeta e *tjetrit*. Në të gjitha rrëfimet ndihet dashuria dhe dhëmshuria saj për njerëzit e thjeshtë dhe mjeranët, - një zë dhe një dashuri e trishtë e saj, si edhe thirrja për ndihmë dhe emancipim social e kulturor, nëpërmes moralit dhe drejtësisë shoqërore. Pikërisht në këto rrëfime zbulohet prirja e saj e hershme si socialdemokrate, prirje e filozofi që e zhvilloi më vonë në një platformë dhe veprim politik.

Në botimin e ri *Musine Kokalari- një yllësi*, vëllimi i dytë, që po sapo ka dalë nga shtypi, përveç prozave të botuara në shtypin e kohës, janë hedhur edhe disa proza të reja, rreth 20 frymëzime origjinale të mbetura në dorëshkrim, si “Trimat e Lirisë”, “Harresa”, “Në këndin e vatrës”, “Deti”, “Hënë”, “Valët”, “Najër të lirë”, “Kokë ulur”, “Një natë e keqe”, “Kënga ime”, “Kullon odaja”, “Agimi”, “Në majën e malit” etj., të cilat i kam gjetur në fondin e Musinesë pranë Arkivit të Shtetit, gjë që e pasurojnë krijimtarinë e saj.

Pikërisht, fragmenti i mbetur i një proze te humbur “Trimat e lirisë”, me të cilin nis cikli i tregimtarisë së saj në këtë botim, është shkruar me laps në datën 13.07.1937, në orën 12 e 4 minuta të mesnatës, me frymë ndryshe nga mjaft nga rrëfime të tjerë, edhe pse një parafrat i vetëm. Shkrimtarja ndjen dhe mediton për martirët e lirisë, për të cilët u derdhën lotë “idhnimi”, por që “*gjallë do të qëndrojnë në mëndet t’ona*” dhe do të ushqejnë në shpirtëra *shpresën e ardhme*.

1 Hektor Kokalari, nipi i Musinesë, hulumtuesi dhe botuesi i përmbledhjes me skica e tregime të Musine Kokalarit “T’isha një lule”, Tiranë 2003

2 Ramadan Musliu, poet, gazetar, kritik, studiues dhe ish-deputet në Kuvendin e Kosovës.

3 Novruz Shehu, autor i botimit “Musine Kokalari-Vepra” Geer 2009

PROZAT E PARA LETRARE TË MUSINE KOKALARIT

Nga Uran Butka

Te tregimi “Harresa”, në dorëshkrim dhe i pabotuar më parë, hedhur në letër nw datën 24.VII, 1937, buis ndjenja magjike e dashurisë, por edhe shija e hidhur e ndarjes, e tradhtisë dhe e harresës. A thua se autorja aludon për ndonjë ndjesi të herëshme të saj, apo filozofon për këto dy ndjenja të fuqishme e të kundërta, por të pandara rinore? A thua se Musineja e parandjen si profete, apo e parathotë si një orakull, fatin e dramën e mëvonshme të dashurisë së saj me studentin italian PT?

Tregimet i shkruan në vetën e tretë, për t’u distancuar nga vetja dhe për të mos i konfunduar personazhet me vetveten, me përjashtim të prozës së bukur, mjeshtërore e të ndjerë “Si është jeta!”, një portret i spikatur i dijetarit Sotir Kolea, në çastet e fundit të jetës. Shfaqet kështu aftësia e Musinesë si shkrimtare, psikologe dhe njeri.

Në shumicën e përsiatjeve dhe shtjellimeve letrare zotëron motivi i mjerimit social në shoqërinë shqiptare dhe e skllavërimit të femrës në veçanti, si edhe i revoltës së autores për fatin tragjik të asaj, “vdekjes për së gjalli”, siç shprehet me dhimbje ajo (cikli “Kur sundon zakoni”). Një personazhe femër thotë me dhimbje:

“Ferexheja më mbajti thellë në shtëpi, më varrosi në ditët me të bukura, më grabiti disa vjetë lirije... dhe unë viktimë e saj...” (“Ferexheja”); apo vajza e martuar pa dëshirën e saj me një burrë të panjohur e të moshuar, thotë: *“Martesa ishte për mua jo vetëm një burg natë shtëpi, por dhe një mundim shpirti...”* (“Martesa”).

Fatin e të papunit, që rropatet rrugëve duke kërkuar punë për kafshatën e gojës, shkrimtarja e jep artistikisht tek skica simbolike “Këpucët”, të cilat iu grisën, iu bënë me vrima dhe dikur e gremisën në rrugë, por sërish i veshi të shqyera dhe eci, eci, eci... *“duke menduar se sa palë do të griste për të gjetur punën e ëndërruar”*.

Ndërsa tragjedinë që sillte emigrimi si hemoragji familjare prej varfërisë dhe papunësisë, Musineja e trajton me nota pakënaqësie dhe revolte në ciklin e tregimeve “Vatra e shkatërruar”.

Musineja e ironizon letërsinë sentimentale të kohës, që e idealizon dhe zbulon jetën sensuale (“Përgjegjës Samo-Sili”). Ndërkohë vetë ajo ishte vëzhguese e thellë e jetës, njohëse e zbuluese e të vërtetave të hidhura të saj, kritike dhe qesëndisëse:

“Vura re kudo. Pashë të ligun që quhej i

mirë, pashë gënjeshtarin që kishte të drejtë, pashë katilin që nuk i skuqej faqja. Qesha se ky ishte brumi i shoqërisë, thelbi njerëzisë” (“Rrugëve”)

Në prozat e gjata Musineja anon nga rrëfimi monoton, por dhe i hollësishëm i mentalitetit, psikologjisë, zakoneve, dokeve, riteve, bestytive dhe jetesës primitive në qytetin e gurtë, nëpërmjet diskursit të plakave tipike gjirokastrite, me një gjuhë të moçme në dialektin vendas të figurshëm e të pasur në fjalor e shpehje frazeologjike autoktone, me gjurmë të njëshme me gjuhën e arbëreshëve të Italisë dhe arvanitasit e Greqisë, me interes të veçantë për gjuhëtarët tanë dhe albanologët e huaj.

Por në tregimtarinë e shkurtër të Kokalarit gjejmë mjaft proza letrare, ku fryn era e re e ndryshimit, optimizmit dhe lirisë. Te “Kënga e vërtetë” i gjejmë të gjithë këta elementë.

“Është kënga e vërtetë që ndëgjohej dhe oshëtin nga të gjitha anët, ndihet dhe ngulet thellë. Ngjall zëmrat i tërheq rreth vëhtes dhe i përqafon në krahërorin e vet. Të gjithë po e ndjekin se është këngë e vërtetë”

Qysh në reshtin e parë të prozës së bukur filozofike e poetike “T’isha një lule”, Musineja e ndjen në shpirtin e saj rinor këtë frymë të re, këtë gjë të re, këtë dritë:

“Zbardhoi drita, lindi dielli; u bë ditë dhe në shpirtin t’im ndjeva një gjë të re”

Kërkuese e të vërtetave të jetës, ajo zbulon metaforikisht te kjo prozë e personalizuar dëshirat e saj modeste dhe motivin e vetëmohimit të heshtur në emër të dashurisë e të altruizmit të saj për të tjerët:

“Le t’isha së paku një lule e egër, midis rrugës dhe gurëve, pa kujdesin e të tjerëve.

Një ditë do të shtypesha prej ndonjë këmbë njeriu, burrë ase grua... e di, por s’ka gjë, një lule t’isha dhe jo njeri...”

Por ajo e kupton gjatë kërkimit të kuptimit të jetës se në rrjedhën e vështirë e të dhunshme të jetës, treten iluzionet e bukura dhe “lulja e kokulur” shkelet, ajo revoltohet dhe vendos të luftojë jo me përlësi, por me “grusht” për ta ndryshuar jetën:

“Më shtypin... ktheju grushtin. Të luftoj... po, po! Atëherë kuptova ku ndodhesha dhe ç’është jeta. Luftë... po. Mirë pra, jam në jetë, do të luftoj”- thotë personazhi i rrëfimit “Këngë varfërie”, që s’është veçse vetë Musineja.

(Vetvetiu të kujtohet një poezi e Migjenit, bashkëkohës i Musinesë, pikërisht vargjet:

O, sikur të kisha një grusht të fuqishëm, Mali, që hesht, mu në zemër me ia ngjesh!...)

Musineja si intelektuale e re e shtresës së mesme të shoqërisë, qëndronte në anën e të varfërve, e të shtypurve:

“Shëtita gjatë për të mësuar, vështrova çdo vend për të kuptuar.

Pashë të mënçur dhe të marrë, të pasur dhe të varfër. Të egër dhe të butë... dhe unë u enda në këtë pëllhurë dhe për një çast të vetëm kuptova kush e udhëhiqte botën.

Shëtita gjatë për t’u pjekur, s’lashë vënd pa pyetur.

Takova të marrë, me habi më vështruan, u lashë rrugën dhe shkuan. Takova të mënçur, mësova ato që nuk dinja.

Takova të pasur, më qeshnë, më dëbuan, më tringëllitnë xhepet dhe me frikë m’u larguan.

Takova të varfër, më përqaftuan, më rrethuan. U bëmë shokë të pa ndarë, të bashkuar për gjithëmonë. Një gjë na bashkonte, një këngë varfërie në zemër na tingëllonte”.(Këngë varfërie)

Në thellësi të shpirtit të Musinesë tashmë ishte ndezur një zjarr “i padukur”, që do të shpërthente më vonë.

“Ngadalë-ngadalë ndizet në fundin e zemrës s’ime. dhe mbush shpirtin plot gjallëri... më bën të fortë, më bën të shpresoj më tepër. Është zjarri që më ngroh dhe më jep kurajë... Është zjarr dhe përvëlon ata që janë të varfër nga ndjenjat, të varfër nga vrytytet. Vetëm ata kanë frikë, se do të vijë një ditë dhe zjarri do t’i djegë...Nuk jam i vetëm, nuk jam i shkretë... se... thellë ndëgjohet, zë të shtohet... afsh i ngrohët... një zjarr i padukur. (‘Zjarri’)

“Koha, koha, tek ajo shpresojmë dhe ne ecim bashkë me të...” (‘Koha’)

Dhe Musineja eci me kohën, u parapriu kohërave.

“U thyen prangat e robërisë për të lindur jeta e re, ku gruaja të mos jetë robinjë, por shoqe e jetës, të jetë përgjegjëse për vehten e saj dhe të marrë pjesë në të gjitha ngjarjet e kohës, kërkon të dijë se ku rron e përse rron në jetë për të drejtën që ka, si pjesë e pandarë e saj” -shkruan Musineja në prozat e saj.

Në kushtet e pushtimit italian dhe të luftës në Shqipëri, Musineja, si patriote dhe antifashiste nuk mund të qëndronte indiferente, aq më tepër që shqiptarizmin dhe antifashizmin e kishte shfaqur hapur qysh kur ishte studente në Itali.

Në numrin e parë të revistës “Gruaja shqiptare” shkroi me pseudonimin “Tacita” editorialin “Dy fjalë”, ku u bënte thirrje grave shqiptare, që të bashkoheshin dhe të luftonin për lirinë e tyre dhe të vendit të tyre, si edhe botoi atje tregimin “Hija e djalit”.

Nënës së këtij tregimi, i shfaqet hija e përgjakur e djalit të saj të vranë në luftë për liri dhe qan kur dëgjon serish krisma pushkësh tek vriten bij të tjerë. Po është zëri i të birit:

“Nënë, ke djem të tjerë... nënë... rro për ta. Nënë, mua më vranë dhe e derdha gjakun për vendin tim...Fshiji lotët se dua të iki i qetë...”

Shkrimtarja romantike është mjeshtre e përshkrimeve të natyrës. Natyra e ndritshme dhe e trishtuar, e qetë apo e frikshme, jepet estetikisht si refleks figurativ i çasteve të bukura apo i dramave të jetës, një personazh rrëfyes i pranishëm dhe domethënës në çdo tregim të saj. (“Kënga ime”, “Agimi”, “Një melodi”, “Deti”, “Valët”, “Hëna”, Zemër e plagosur” etj)

Pas frymëzimeve të para letrare, sjellim në këtë botim të ri me tri vëllime veprat kryesore të Musine Kokalarit në fusha të ndryshme të krijimtarisë letrare, publicistikës dhe historiografisë.

“... Musine Kokalari afirmohet vendimtarisht në vijën më të mirë të letërsisë shqipe, jo si relativitet femëror, si mund ta shohë dikush, por si vlerë absolute. Libra shkruar në gjuhë të vërtetë – që flitet – dhe me ngjarje të vërteta” - shënonte Mitrush Kuteli.⁴

Ndërsa vetëdija e shkrimit, Musineja, na kumton: *“Krijimtaria ime e shkurtër, pjesërisht e botuar, pjesërisht e humbur, u mbështet mbi tabanin kombëtar të shtratit etnik dhe në realitetin objektiv të kushteve të veçanta të zhvillimit të diferencuar”-⁵*

“U thyen prangat e robërisë për të lindur jeta e re, ku gruaja të mos jetë robinjë, por shoqe e jetës, të jetë përgjegjëse për vehten e saj dhe të marrë pjesë në të gjitha ngjarjet e kohës, kërkon të dijë se ku rron e përse rron në jetë për të drejtën që ka, si pjesë e pandarë e saj” -shkruan Musineja në prozat e saj.

*Parathënie për librin e Zylfi Tolës
“Vendlindja ime, Buzmadhja e Lumës”*

Kronikë e rrallë dhe e çmuar e dashurisë për vendlindjen

Nga Namik Dokle

Disa herë, kur autorë të ndryshëm më kanë kërkuar të shkruaj parathënie për librat e tyre, kam refuzuar, me arsye, apo pa arsye.

Por, kur më telefonoi Zylfi Tola, nga fshati i tij, Buzmadhe, mes bjeshkëve dhe grykave, nuk munda t’i them jo.

E kam njohur në vitin 1970, kur ai filloi punë si gazetar në gazetën “Kukësi i ri”, e cila sapo kishte nisur të botohej. Edhe pse unë kisha filluar punë në një gazetë qendrore të Tiranës, me gazetarët e “Kukësit të ri”, Zija Çela, Hamdi Shllaku, Zylfi Tola, Bajazit Cahani, Violeta Haxhiu, Bislim Cena etj., u bëmë miq dhe ndihmonim shpesh njëri-tjetrin.

Gjëja e parë që më bëri përshtypje te Zylfiu ishte pasioni dhe përkushtimi i tij ndaj gazetës së tyre dhe gazetarisë në përgjithësi. Deri atë kohë ai kishte qenë mësues në vendlindje dhe fshatra të tjerë të Grykës së Çajës. E kishin emëruar në gazetë sepse botonte herë pas here në organe të ndryshme të shtypit. Më vonë mësova se ai, në shkollën e mesme pedagogjike në Tiranë, mësues letërsie kishte pasur hiç më pak, por një gazetar dhe shkrimtar nga më të shquarit e letrave shqipe, Petro Markon. Fat i madh për cilindo që ëndërronte të hynte në botën magjike të gazetarisë dhe të letërsisë. E këtij fakti jetësor, për Zylfi Tolën, iu shtua edhe njohja dhe puna në të njëjtën gazetë me Zija Çelën, që atë botë po hynte mjeshtërisht në udhën e letërsisë dhe të publicistikës. Kështu, Zylfiu u bë një

gazetar i njohur i “Kukësit të ri”, kërkuës i palodhur i të vërtetës, mik i njerëzve të thjeshtë, qëmtues dhe qëndistar i fjalës së bukur e të mençur të popullit, vëzhgues i hollë i jetës.

Këto cilësi janë të pranishme në librin e tij të parë “Rrugëtim mes sfidash” dhe tash edhe në librin e ri, të cilin, shtëpia botuese “Fidani” e Prizrenit ia paraqet lexuesit.

Ka një dashuri të madhe për vendlindjen në librin e Zylfi Tolës, aq sa për Buzmadhën e tij kujtohet dhe mendon jo vetëm kur udhëton nëpër Shqipëri, por edhe kur gjendet në Paris dhe Romë, në Athinë dhe Stamboll. Ai njeh dhe mallëzohet për çdo rrugë, bjeshkë, gur e livadh, ku është rritur dhe ka punuar. Duke lexuar librin e tij, të duket sikur po ecën bashkë me të dhe ai të tregon bukuritë dhe ngjarjet e ndodhura te Kroi i Bardhë, te Kroi i Kuq, te Ura e Lepajës, apo te bjeshka e Marashit, te Rrahu i shtrigave, apo te Lera e Sorrave, te Laku i Erës, te Rrethi i Haramejve (ku jetonin xhindet), te Kepi Njerth, apo te Kepi me bithë në ujë (një shkëmb i madh, i rrethuar prej ujit). Dhe është interesante se këto përshkrime nuk i bën thjeshtë për të shpërfaqur toponimet e vendlindjes, por për të treguar dhe shpërfaqur kompleksitetin e jetës, me fakte sa të thjeshta, po aq edhe dramatike e tragjike nganjëherë. Diku janë pushkatuar 21 fshatarë të pafajshëm, diku tjetër dimri i egër ka ngrirë e kallkanosur dy ushtarë të rinj, diku ka buhtuar një dashuri e diku një granatë e vjetër ka vranë

aksidentalisht një vajzë... dhe kështu libri bëhet një kronikë e pasur e zhvillimit, vuajtjeve, gëzimeve dhe trishtimeve të vendlindjes, dhe, mbi të gjitha, e dashurisë për të. Rrallë kam ndeshur një autor që të shkruajë me aq përmallim për fshatin e tij, për njerëzit që ka njohur.

Shkruan me shumë dashuri për nënën dhe na kujton të gjithëve se kemi besuar dhe besojmë që, në këtë botë, ka shumë shenjtore, por nëna është mbi të gjitha.

Shkruan për motrën duke e quajtur “vajza e luleve”, për bashkëshorten si shok jete dhe na kujton se dashuria e motrës për vëllain është qiellore dhe ajo e gruas për burrin tokësore e të dyja bashkë, sublimohen te shpirti i njeriut. Shkruan për mësuesin Zef Kraja, që shkoi nga Shkodra në Buzmadhën e largët për të mësuar fëmijët dhe na kujton mësuesit që të gjithë kemi pasur. Shkruan për Petro Markon dhe gjithkujt prej nesh i vjen ndër mend një a më shumë emra që na kanë ndriçuar mendjen dhe na kanë treguar shtigjet e jetës. Shkruan për kolegun e tij Havzi Nela dhe ne njohim një anë tjetër të poetit martir, anën më njerëzore, lirizmin dhe dashurinë për të bukurën. Zylfi Tola na shpërfaq një galeri të madhe kuksianësh, të njohur për mençurinë natyrale, për qëndresën në sakrificë, për solidaritetin në vështirësi, për artistë në gëzime dhe zemërbutë në dhimbje.

Përmes ngjarjeve konkrete dhe jetësore, në librin e Zylfi Tolës shpalosen traditat, zakonet, legjendat dhe krijimtaria e bukur popullore. Por edhe dëshira e përpjekjet e njerëzve për të pastruar edhe mykun, aty ku ai mbulon shpirtin e vërtetë popullor. Mykun e kohës po se po, por edhe ndryshkun e politikës që synonte të imponohet mbi traditën, mbi njerëzoren. (Kujto fjalët e një plaku në vdekjen e një burri të respektuar të fshatit: “Për ne, Xhelë Salihi është më i shtrenjtë sa dhjetë Mao Ce Duna...”.) Ka në faqet e librit të Zylfi Tolës, burra dhe gra, të cilët me një frazë të vetme zgjidhin lëmshin e ngatërresave të mëdha. Është kjo arsyeja që, kur Petro Marko shkoi në katundet e Kukësit, ish-nxënësi i tij e çoi në Bicaj, te Halit Bilali, për të zgjidhur enigmën e një legjende...

Është një libër plot humor dhe me gjuhë të pasur, e nganjëherë edhe poetike, kur lexon edhe shprehje të tilla: “Vila, që ditën e përkëdhel dielli e natën e puth hëna.”

Zylfi Tola tash 90 vjeç në vendlidje, vajza e tij Valdetja i ka ndërtuar një shtëpi plotë dritë që matet me lartësinë e Gjallicës. Ndonëse ka vite që ka zbritur nga ato vise të magjishme, por nga muaji maj i çdo viti jeton në vendlindje dhe ashtu me shkopin në dorë takon sa e sa personazhe të librit të tij, që malësorët e Buzmadhes janë të njohur për besë dhe bujari. Në këto ditë të kësaj vere të zjarrtë e befasuese, po sfidon gjithçka dhe do t’ a kishim zili ne që jetojmë larg bjeshkëve e maleve të Lumës.

Ky libër i ri do ta afrojë edhe më shumë Zylfi Tolën pranë atyre njerëzve që e duan vendlindjen e tyre, kudo qoftë ajo, që e duan jetën edhe kur ajo të përplas me halle e shqetësime, pranë atyre njerëzve që kanë lënë dhe duan të lënë një emër të mirë pas vetes.

Zija Çela, Violeta Haxhiu, Namik Dokle, Liman Mata e Zylfi Tola

4 Mitrush Kuteli “Gjashtë muaj letërsi’- botuar te Revista Letrare, 15 korrik 1944

5 Musine Kokalari, “Jeta ime në Rrëshen”.

Ritakim në dy kohë me poeten Aliona Pelo

Nga Luan M Rama

Aliona Pelo ka shkruar dhe ka botuar poezi shumë herët. Të parat, kur ishte nxënëse në Gjymnazin “Bardhok Biba” në Rrëshen. Mandej, si studente, emri i saj ndeshej shpesh në faqet e gazetave “Studenti” dhe “Zëri i Rinisë”, me cikle poetike. Prej asaj kohe e kisha humbur kontaktin me poezinë e saj, derisa, krejt rastësisht, gjeta në një prej dosjeve të mia një tufë me poezi, të shkruara në fillim të viteve ’90.

Pra, këto poezi janë shkruar rreth tridhjetë e pesë vjet më parë. Dhe unë po jua paraqes të paprekura asnjë grimë, mu ashtu siç i ka shkruar në atë kohë vetë Aliona.

Leximi i tyre sot është, në një farë mënyre, një ritakim në dy kohë: kohën kur u shkruan dhe kohën kur po lexohen. E veçantë është se shumë prej tyre nuk kanë mbetur në atë kohë.

Dashuria, mungesa, faji, vetmia dhe nevoja për t’u kuptuar vazhdojnë të flasin me të njëjtën gjuhë. Ndoshta pikërisht për këtë arsye ia vlen të lexohen. Sepse, ndonjëherë, poezia nuk na tregon diçka që nuk e kemi ditur. Ajo thjesht i jep zë asaj që kemi mbajtur në heshtje.

Ndaj, nëse një lexues gjen në to diçka të vetën — një dashuri, një mungesë, një kujtim, një dilemë, mall apo dhimbje — atëherë ky ritakim ka vlerë dhe merr kuptim.

1. SA PAK

Sa pak po i duhemi njeri-tjetrit, i dashur

Më shumë se koha, na ndan mendimi
Instikti dhe paragjykimi

Sa pak po i duhemi vetes i dashur.

2. DASHURI

Të kërkova dashuri njerëzish,
më dhe dashuri perëndish.
Mbeta fëmijë.

3. KUR JE LARG

Kur je larg për ty mendoj shumë
Kur afrohem të gjitha i humbas
Atëherë dua të të shoh
Të të shoh e mos flas.

4. MOS MË PRE NË FJALË

Nesër, te stacioni më thotë një shoqe,
të ikim bashkë në shkollë,

Mos më presësh në fjalë!

Unë tund kokën dhe eci nxituar.

Ka shekuj që mbi kulmin e legjendës
shkon Kostandini dhe e Motra.

Ç’i duhet më tepër shoqes
për të më besuar...

5. MEMORIAL

Nje çibuk që fumon memorial
Një çibuk që fumon kohën
Në duart e mia një çibuk me gravitetin e
poleve të tokës.

Më fal që s’ta dhashë
Ma ler të fumoju pjesën që i le ti botës.

6. MALL

E pres të vijë ndonjë përrallë
Në shëtitjet e vonuara në muzg
Përdore më merrte mbi gurët e kalasë
Zbulonim misterin e saj blu
E pres të vijë
Ai iku
Por prapë harroj që është larguar
Si ndodhi kështu, ka humbur udhë,
Me qiparisët është miqësuar?
Tani besoj thënien e vjetër
Që çdo dru është njeri
Në çdo pyll që do të shkel
Do të ndjej frymëmarrjen e tij.

7. SHKAK - PASOJË

Shkak - pasojë, gojë më gojë
Nga buzët me lyrë të kuptosh ç’ke ngrënë
Në fytyrën e prishur të shohësh ç’ke parë
Në ballin e rrudhur të mbrëmjes që vramë.
Mos lindte mëngjesi si në kasaphanë.

8. SIMBIOZË

Mos e hiq xhakëtën
Ai s’është qyrku që s’e veshi kush
Megjithëse është një histori e vjetër.

Vlen ta përmend edhe këtu.

E di që s’ke bërë asgjë
Pse ndërpreu ciklin kumbulla e butë
Pse nje pikture Tashiste kalbëm ne bodrum
Molepsur me frikën simbiozë të vetes.

Gjithçka bëmë pa faj
dhe me faj gjithashtu.

9. ATY ISH MORGU

Dyert u mbyllën për të mos u hapur
Nga jashtë ngrica, uji i bymyer
Vetëm ëndrrat gjetën një cep të dalin
Një cep, që as dreqi s’e njej.
Jashtë kullës u ngritën skeletet e ëndrrave të
dëshirave të marra
Por i thërmoi e para erë,
që i doli përpara.
Deriçka e hapur, pati fatin e portës
E zhgënjyer tërhoqi eshtra ëndrrash
Aty ish morgu, kulla e dhimbjes
Patjetër isha dhe unë aty brenda.

10. LULE ME ASPIRINË

Lule me privim përdorimi
Dekorative në skaj të dhomës
Ndërimi i ujit në 24 orë
Pa përdorim specifik të dozës
Lule me frymëmarrje të ngushtë
Me kërcell të këputur gjer në rrënjë
Aspirinë me aspirinë
Vetëm në një dhomë.

11. PAS VDEKJES

Kësaj radhe do të lë famën
Një libër të botuar më në fund
Jam si poetët e fjetur
Që vdekja i ndan nga jeta
Për t’i kujtuar më shumë.

12. RIKRIJIMI

Shiu lagu po ato vende.
Haptaz krijoi pellgjet
që pemët të shihen.
Të ëndërrojnë prapë gjethet.

PARATHËNIE për romanin e Ruzhdi Kerajt

Nga Lekë Tasi

Kam njohur Ruzhdi Kerajn si një artist që aktivizohej në muzikë por kryesisht për pikturën e tij me tendenca të theksuara lirike. Javët e fundit ai po del autor i një romani, të cilin ma dërgoi për të marrë një mendim. Mbeta pa fjalë qysh në faqet e para. Është historia e një nëne të re, me vajzën gjymnaziste, respektivisht Rike dhe Viola, që jetojnë në një fund rrugice plot me shikime grash që kërkojnë të dijnë ma shumë nga ç’shohin, për faktin që dy femrat s’kanë burrë dhe janë dhe të bukura. Burri ekziston por i arratisur, dhe do të hyjë më von në skenë jo ai, por bëmë të tij, për t’i nxjerrë familjes telashe të reja. Historia është dhënë në një shkodranishte njirrokshe, që s’pyet për sintaks, por me një fuqi imazhi të pashoqe, që e barazon me filmin, madje me atë multiplikativ. Vlera e tij kryesore është dhënia e karaktereve, veçanërisht e Rikes, rol qendror, që e ndjek shtjellimin e aksionit, rrezikun mos i rrëmbejn vajzën për ta trafikuar, me një vendosmëri që ta bën të qartë se sa drama të tilla ka kaluar ky vend kur familjari nuk e dispononte këtë energji. Rikja merr shtat në këtë vështrim gjat romanit. Aftësia e autorit për ta dhënë tipin e nënës së re tek fjalitë e saj të shkurtra, te shikimet, të qeshurat me të cilat ajo pret e përcjell situatat, i jep lexuesit një *spektakël* neorealit që merr dinamizëm edhe më të fortë nga dialekti shpesh i tkurrur, në këtë rast me efekt maksimal. Grafiku i pëlqimit po themi ka ngjitje vertikale kur *ndesh* me fjali të tilla: “Do bëhet si them unë- lëshoi zanin Rikja dhe mbet e çuditun prej nga erdh ky za”, ose “Si ma mbajte fshehtë motrën moj Rike, Rikes i mbeti filxhani në dorë, asht hera e parë që po e thërret e bija me emër” Ose “Më prit këtu një minut, hyni me vrap andej nga doli, dhe duel me shpejtësi: Si ndodhi?” dhe më posht: “Rikeja me Violën u ulën në rrugë në rrugicë, kur hop si me komandë u hapën dyert e shpive dhe dolën grat me fshinsa në dorë”, dhe sidomos kur e dërgon të bijën në shkollë të lartë me Sandrin, tashma çift i fejuem, dhe u thot me ton ligjvënës: “Femna bahet gru mbasi martohet”. Të gjitha këto të bëjnë të mendosh për një strukturë kockore të kësaj historie që e ‘mban mirë’ si stilin e të

folurit, ashtu dhe mendësinë e këtij vendi, të dalluem për seriozitet siç e dishmojnë shumicë rastesh historike. Autori e provon në mënyrën më të besueshme këtë veti të popullit tek Rikja, tek reagimet e saj, që janë e vërteta e saj e patjetërsueshme. Dhe njiherazi ai, me këmbë në tokë, e din mirë se si zhvillohen gjërat mes një çifti të ri, po aq autentik në kushtet e harbuara të sodit. Ekziston pra tek personazhet e tij momenti i porosis, i patjetërsueshëm, dhe krahaz tij, ai spontan, që përbëjnë të dyja thelbin e reales për kënaqësinë e lexuesit. Me këtë ‘aparaturë’ që dikton natyrësinë e historisë që na tregon, ai ka guxim të alternojë me gjithfarë të papriturash, sepse sensi intuitiv ia siguron pa farë mendimi e mundimi.

Është një roman me të gjitha linjat që jep jeta sot, ma e rënda e tyre: ndotja e drejtësisë, kur Rikja i tregon vendin avokatit të korruptuem, po edhe me rrugët e rrezikshme për djemt e mbajtur gjatë lidhur në zinxhir, dhe këtu autori i hyn edhe botës së jashtme, me kombinime të pazakonshme por jo të pagjasa, që do të dalin në finale me një familje të dyfishuar, posi dikush që befaz sheh dublin e vet në pasyrë! Gjithsesi dihet që krijimi letrar bën për vete lexuesin e stërvitur jo aq për lëndën e paraqitur, por për mënyrën si tregohet. Ky është stili i Ruzhdiut shkrimtar, që priste brenda përjetimeve të tij artistike dhe jetësore, për tu çfaqur sot, në moshë të shtyrë, po edhe për habinë e publikut se si dalka një vlerë e papritur nga një derë e spuntuar si e njohur dhe thjesht ordinare. Është e fshehta e çka ndodh në brendësi të individëve me sens të shquar originaliteti. Ata përdorin gjatësi vale të ndryshme tërësisht të papërdorura përreth tyre në maturimin e frytit artistik për të cilin do të përmenden. Jam i bindur që prej sot e në të ardhmen, nëse do të dojë dikush të kalojë në revistë produktet më domethënëse të letërsisë sonë përgjat kohëve, do të ndeshet me librin “Viola”, dhe do të shijojë tek faqet e tij një fragment jete shqiptare, që i jepet në mënyrë vërtet mbresëlënëse, dhe aq origjinale sa të shkaktojë mall për tiparet spontane të këtij populli që hapja me botën rrezikon t’i zbehë.

Kohakur libri gjendet në shtypshkronjë, Kështë disi e zbehtë për poetin, me impulse të vagullta dhe të paakorduara. Sa kohë libri qe te botuesi, poeti mund të hynte aty nga një derë e ngushtë, madje ndonjëherë mund të bënte lëvizje, edhe të rëndësishme. Por në shtypshkronjë dera mbyllet, dhe kështu atij i duhet të presë. Pritja është një ndiesi disi pushtuese. Kështu i kam ndier unë, të paktën, sidoqë ne të moshës sime, kemi përvojën e kohëve të ndryshme. Përvoja e kohës së shkuar, gjithsesi është një jetë e jona, njëfarë lloj pasurie që mbahet në ambiente pak a shumë pa dritë.

Por, çfarë pret poeti nga libri i vet me poezi? Dikush përmend disa gjëra, në fakt, sipas meje, të pamundura, apo të paktën, kaq të rralla! Famë, karrierë dhe pasuri. Nuk është se këto janë të pamundura. E vërteta është se janë arritur, në masë të ndryshme dhe në mënyra të ndryshme, në rrugë të ndryshme, por që këto, në jo pak raste, ndizen e shuhen si llamba defekteze, pa një ndriçim të qëndrueshëm. Problemi është se letërsia e vërtetë është tjetër gjë, përveç njëfarë përkushtimi, si të thuash, fizik apo edhe mendor.

Besoj se poeti i vërtetë apo edhe shkrimtari i vërtetë, nuk pret këto që thotë ai, dikush. Është diçka tjetër: një përzjerje për të cilën gjuha njerëzore nuk ka krijuar dot një fjalë të vetme, ndonëse pas kaq kohë histori, por që mund të jetë një pohim në vetvete i një diçkaje! Kur shkruaj këto fjalë kam parasysh të sotmen, të menduarit e sotëm por që mund të jetë edhe i gjithëhershëm.

*

Mbasi qe miratuar për botim libri im i parë me poezi, u desh pothuaj një vit qëndrim në shtypshkronjë për t'u botuar. Më pyeti njëherë një mik imi poet që kishte librin ende në proces redaktimi, dhe priste se do të miratohej: a doli libri? Jo, i thashë. E di pse vonohet, më tha. Aty nuk ndiqet radha. Unë kam një njeri timin aty, dhe më ka treguar, por më ka thënë që kur të shkojë libri im për botim, do të kujdeset që të hyjë shpejt në proces shtypi. Dhe, kur qe krijuar rasti, pat dalë e vërtetë kjo fjalë. Libri i tij nuk qe vonuar.

Por them për veten, diku nga vjeshta 1984-ës, shkova në shtëpinë botuese, dhe pyeta. Më thanë siç e prisja, se nuk ka dalë ende. Mora autobusin urban dhe shkova vetë në shtypshkronjë, Kombinati Poligrafik, Shrypshkronja e Re – quhej. Sot e shoh të shkruar në libër, për saktësi, pasi kanë kaluar vite. Ishte larg, buzë Dajtit. Kështu e kujtoj.

Ndihej hija dhe era e malit. Më pëlqeu si vend. Bëra mirë që erdha, mendova. Periferitë e qendrave të mëdha, gjithmonë, atëherë dhe sot, janë si membranat e disa qenieve, ose edhe të të gjitha qenieve, nëpër të cilat hyjnë dhe dalin lëndë dhe përceptime, të dukshme ose të padukshme, të ndieshme ose vështirësisht të ndieshme, produkte dhe impulse të jetës së gjallë që zhvillohet në këto qendra komplekse.

Pyeta. Më thanë ku të shkoja. Më priti një burrë në moshë do thosha të re, shumë i sjellshëm. Ta kemi vonuar pak, më tha, por libri ka dalë. Është nisur. Tani makina është rrugës, është duke shkuar. I tha një vajze që qe në zyrë, thua se ne njiheshim: jepja Sokolit një libër nga tanët. Vajza u ngrit, mori një libër në një raft, dhe m'a dha. Ja, shiko, në ballinë kemi

Çfarë pret poeti nga vepra e vet?

Nga Sokol Zekaj

Portret i Sokol Zekajt, nga Orgesta Zekaj, 2026

vënë një lule. E kemi vënë ne sepse kështu na pëlqeu. Ka dalë shumë bukur, më tha ai që qe ndoshta përgjegjësi i zyrës. Si të duket? Falemnderit, i thashë.

Vërtet, ishte diçka e bukur, e freskët ajo lule. Ishte krijuar nga dikush tek i cili kish lindur një ide spontane, pa kërkesë as porosi, dhe as kënaqësi autorsie, për të vënë një lule, me një degëz, me pak gjethe aty, një gjë e freskët, ndërsa kopertina qe profesionale por sipas realitetit dhe kërkesave të kohës.

*

Nga gjithë botimet e mia të shumta si numër, deri më sot, gjëja më e bukur më është shënuar me këtë libër, pra, me librin e parë, në ditën e parë më '84, pasi unë nuk është se jam aq i përkëdhelur nga të mirat e jetës, një gjë që edhe mund të mos përmendet pasi edhe një emër i shkrimtarisë si Gëte, me shkëlqim legjendash, nuk e quan veten të përkëdhelur të fatit, ndryshe nga përceptimi i të tjerëve, që ai me sa duket, e ndiente, dhe që ka vazhduar nëpër kohë, deri sot. Përkundrazi, Gëte e shfaq veten të munduar në jetë, të robtuar në punë, pa një jetë për veten.

Por, po them, ndërsa kisha marrë trenin me kopjet e autorit në çantë, dhe

isha në udhëtim, hapa njërin nga librat, dhe po e shfletoja. Iahin poezitë e mia të shkruara ndër vite. Aty kishte vargje që nga fillimi i viteve '70, e më pas.

Një çast, një vajzë nga krahu tjetër i ndenjësive, m'u lut nëse mund t'ia jepja librin për pak, dhe pasi ajo lexoi, pata përshtypjen, disa poezi, duke komunikuar herë-herë edhe me një grua në krah të saj që mund të qe e ëma, për nga mënyra e komunikimit, them, por mbase edhe jo, m'u kthye mua me një pyetje të çuditshme: mos jeni ju autori? Mbas kaq vjetësh dhe mbas kaq shumë librash të botuar, nuk kam marrë më ndonjë gjë kaq të bukur! Kështu u mbyll botimi i librit të parë.

*

Por shkuan vitet dhe gjërat ndryshuan edhe për botimet. Ndryshimi qe radikal. Botova libra të tjerë. Nga mesi i vitit 2006, bëra gati një libër dhe një ditë qershori e faqosa në Shkodër. Të nesërmen e çova diku ku shtypeshin edhe libra. Më tha një burrë shumë korrekt: eja nga ora dy – të po asaj dite - të marrësh një dorë kopje. U ktheva në orën që më tha, dhe i mora. Të nesërmen një njeri imi në Tiranë, i tërhoqi të gjitha kopjet. Kështu ndryshojnë kohët.

Qysh nga viti 2003, me gjithë ato vëllime poetike të botuara, unë nuk fitova më ndonjë çmim, as atë që mora një herë, as ndonjë tjetër, përveç ndoshta emrit. Por, po them unë, te ky libër i 2006-ës, me histori botimi të shpejtë, si të thuash në dorë, përveç poezive, janë, dhe do mbeten, edhe dy nga poemat e mia ma të mira, sipas meje: *Drapri këtu dhe atje*, dhe *Ylberet dalin kur s'i presim*.

*

Por, e pata fjalën se çfarë pret poeti. Poeti e ndien veprën e vet brenda vetes. Ajo ka zënë vend aty. Peshon. Ai e di se çfarë ka bërë, dhe kjo vetëdije ka shumë rëndësi për të. Nëse të tjerët thonë apo shkruajnë fjalë të mira për librin e tij, kjo është shumë e pëlqyeshme për poetin. Por nëse nuk thonë, nuk është ndonjë hata. Megjithatë poeti do që libri i tij të bjerë në dorën e të tjerëve, mbasi e vërteta është se ai nuk shkruan për veten. Do që të hapet. Të lexohet. Krijimet e tij i takojnë shoqërsë. Por pak a shumë ai e di mendimin e të tjerëve, për të, për aq sa ai vetë i njeh të tjerët se ku janë, çfarë është bota e tyre, deri ku shkon dhe ku varet.

Libri është i paçmuar. Poetit i bie në dorë një libër, dhe e blen me çmimin që i jepet. Mund të jetë edhe i shtrenjtë. Por, thotë ai, edhe nëse ky libër do shitej me pesëfishin e këtij çmimi, unë prapë do e merrja, sepse ky libër hyn në domosdoshmëritë e gjërave për mua. Librat ndryshojnë për nga karakteri. Disa lexohen në vijimësi, si bie fjala romani. Ka libra të hollë cilësorë. Por ka edhe disa libra që shërbejnë si magazina të mëdha ku nuk e mbaron dot kërkimin, por ku kthehesh herë pas here.

*

Disa gjëra janë si drita e syve. Bie fjala, dikujt i është dobësuar shikimi, dhe shkon te doktori. Doktori i thotë: duhet të operohesh. Nuk ka rrugë tjetër. Sa kushton, e pyet pacienti. Doktori i përgjigjet. Shumë, mendon pacienti, por do e bëj. Një javë mbas operimit, pacienti mendon me vete: mua më kushtoi mjaft ky operim, por edhe sikur të ishte me pesëfishin që dhashë, unë do duhej ta bëja. Ky rikthim te shikimi, është një mrekulli. E tillë është edhe puna me poezinë për poetin. Duhet operuar për të parë përsëri botën e madhe. Poezia dhe letërsia në përgjithësi, është një punë serioze, me kosto të madhe, ndonjëherë me përfitime të vogla, por shumë herë me humbje të mëdha, por gjithsesi në mbyllje, me një përfitim dhe një qetësi shpirtërore. Sigurisht nuk është e thënë që çdo lexues i apasionuar të bëhet poet apo shkrimtar. Kjo as nuk mund, as nuk ka përse të ndodhë.

Rilke pati një përvojë impresionuese me një admirues të vetin, të cilin, siç thotë vetë ai, Franz Xaver Kappus quhej, jeta e vet e çoi në "shtigje tjera", jo në shtigjet e fshehta të poezisë të cilat, tek e fundit, të çojnë ndër andrralla disi të paarsyetuara.

Por dikush pasi i ka lexuar *Letrat* e Rilkes, mund të thotë se ky libër nuk është një manual për poezinë, nuk është se na mëson ndonjë gjë të madhe dhe mbase as të vogël, se si shkruhet një poezi, ç'janë mjetet e saj etj. Por Rilke nuk kishte për qëllim të bënte një manual të tillë, pasi ai e dinte se nuk ka kurse as

(Vijon në faqen 15)

AGULIÇE E VOGËL

aguliçe e vogël që mund të lulëzosh dhe hënë
në një petale të kesh detin
dhe në kërcellin e ndritshëm
qiellin
që kacaviret si arlekin
ti je bota ime e shkrimit
sa herë më vjen fryma
aty e ngjyey penën
dhe shkruaj nën lëkurë
në organet që m'i bënë të freskët
kam mbetur duke lexuar veten
jam pa fat aguliçe
si ty, e shtrenjta ime
s'biem në sy
veç në ndonjë lirikë poeti
në amerikë s'ka aguliçe si ty
të lashë në atdhe
më prit në maj kur të kthehem
me një krehër
për petalen me hënë
do të vij me të gjitha të dashurat e dikurshme
të ujis
me puthje

VJESHTË TYMI

transafuzion me ngjyrat
po s'ka shpëtim
dhe pemët aq të bukura si kësulëkuqja
dalin nga përralla e fëmijërisë
në kohën e putinit
dhe bien
moda bën harakiri
si kavabata
si mishima
kur prishet harmonia
dhe heminguej më tej
bën pirueta peshqish
a mund të jetë një peshkaqen blu
dirigjent?
s'ka instrumentistë gjëkund
vetëm mitralierë dhe kamikazë
dirigjenti
skelet prej hëne
bën eklips
me simfoninë e nëntë
bie dhe bethoveni
nën pemët
sa herë pemët bien
putini ngrihet
dhe bie bethoveni
kemi punë me hijet
dhe një diell tymi
prej buke të mykur
dhe minjtë

SONATË MOZARTIANE

brirthit ngre kërmilli
pezhishkë e hënës doli nga këllëfi
harpë prej sedefi
tunxhi i ujërave
me një velë reje
ngjitet në diell
të krihet
dhe violinat dhe pianoja
sirena të puplave
të fytit të shqyer të mëngjesit
dhe heshtje drite
një flutur uliks
niset të takojë harmoninë divine
në aromën e lilakut
të ligatinës
ushton timpani
trompeta
boria
saksi
klarineta
e sqepthit të kalit të qyqes
e bufit
dhe e korbit të humbëtirës
dhe nga errësira e fizarmonikës
shndrit agsholi
i kitarës elektrike

po as zë as fërmim
vazhdon heshtja e pasqyrës
ku nuk shihet njeri
veç të vdekurve
thirret mozarti
të vërë një firmë
prej bari

DHE KARPUZIN KUR ÇAN

dhe karpuzin kur çan dhe i heq zemrën
aty bëhet një gropë
dhe rrushin kur kafshon dhe i heq farën
aty bëhet një gropë
dhe pjeshkën kur çan
dhe qershinë
dhe kumbullën
aty bëhet një gropë
më thoni nje frut
që kur hiqni farën
s'bëhet me gropë
aty është një lëng
një lëng veshtullor
që të ngjit në buzë
dhe ti e lëpin
aty fut dhëmbët dhe e kafshon
e kapërdin atë gropë
me një asosacion të fortë për gropën
dhe bota ku ti jeton
është një frut
po s'është kaq e thjeshtë si me një frut çfarëdo
po s'pate dhëmbë
dhe kurajë po s'pate
s'e çan dot
farën s'e nxjerr
gropën s'e shijon
më e vështirë ta hash
më lehtë të ha ajo!

DASHNOR I NJË MIJË DASHNOREVE

më caktuan dhe mua një punë në qiell
e pranova pa ngurrim
të shkruaja të gjithë emrat e dashnorëve të vdekur
prej dashurisë
në një radhua të trashë që e shfletoja në të dy anët e qiellit
në agshol dhe në mbrëmje
me një pendë pate të vjetër

pashë veten
dashnor
që i ndiqja
të gjitha perzonazhet femra të librave
nga elena te kleopatra, nga kontesha sanseverin te irenë
forsajt, nga klelia konti te dypre
nga ana te zinaida, nga lara te kozeta
nga pati te madu
emra pafund dashnosh të bukura
une veç i ndiqja me gishtin që fleten e qiellit perthyente
i zhytur në ëndërrime
ngutesha që fletën ta çoja deri në fund
se mos shikoja emrin tim të shkruar
diku

po askund
ëndërrimtar isha
ëndërrimtar mbeta dhe në qiellin blu

si një shkruer i rëndomtë në radhua
emrat e dashnorëve të vdekur shkruaj
duke ngjyer një pendë pate të vjetër
në diell
për skenat dramatike
se dashnorët i mallkoi fati tragjik
në hënë
për ato intime
kur bënin seks që s'përshkruhej nga autorët se quheshin të
pahijshme
dhe natyrisht
unë fusja dhe gënjeshttrat e mia
i bëja të vërteta ëndërrimet
dhe zoti
për fat
s'ishte redaktor i bezdisshëm

në qiell isha dhe unë dashnor
i njëmijë dashnoreve të librave
zgjati dorën zoti në një rrufe që kaloi aty rastësisht
dhe dogji zift
në radhua vuri vulën përfundimisht

u pranova me ligj

jam dashnor i një mijë dashnoreve
zotit ia hodha
zotit naiv

FUSTANET

s'është era
po një shtjellë fustanesh që më vijnë prej andej
rripa mesi që më fshikin fytyrën
sikur më ndëshkojnë për mëkatet
i gënjeva
fustanet
dhe turp s'pata fare

tani më vijnë me erën e veriut
të groenlandës
me ulërimën e ujkut të bardhë
dhe të ariut të akullit
kojota i alurin hënës për mëkatet e mia
i gënjeva
fustanet
pse ta fsheh
po turp s'pata fare

ndëshkimi
amerika
vetmia
pasarelë bëhet ajri
pasarelë fustanesh
që i shqeva
më shtrëngojnë në fyt rripat e mesit prej bezeje kombinati
kordelet e gjata
dhe një aromë prej mishi të ardhangët
më le pa mend
s'paska vdekje më të ëmbël
vdekje fustanesh në erë
dhe turp s'pata fare
po kjo ç'mund të jetë?
më është shkruar të vuaj në amerikë
për ato që putha në pranverën tiranase
dhe i gënjeva me një trendafil me erë

tani i falem erës
le të vijë me shtjella të mëdha prej groenlandës

të qetë të mos më lerë
të më ngrijë e të më bëjë akull
për mëkatet
veç të vijë siç duhet të vijë
me të gjitha fustanet që desha
asnjë të mos më fshehë
e di që do të më falin
fustanet
s'kanë zemër vajzat!

AQ AFSH TRULLOSËS

aq afsh trullosës nuk di si mund ta largojë verën nudo
t'i lerë plazhet shkretë, vetëm me hënën blu dhe
pulëbardhat mbi suvala
aq aromë hamgjitëse e trupit tënd nuk di si mund t'i bëjë fir
parfumet
t'i lerë shishkat bosh në vitrinat e pafundme te lacoste dhe
armanit
aq vija e forma sensuale nuk di si mund ta shëmtojnë
amerikën e dollarit
të lenë vetëm gurë dhe gjarpërinj
ja, këtë bën ti
sa herë më shfaqesh
veç je kujtim i largët
të ishe vërtet ajo që kam puthur
aq e bukur
aq seksi e llahtarshme
apokalipsi me katër kuaj do të vinte sërishmi
si në bibël
veç do të ishin katër kuaj atomik
po noe s'do të kishte

katastrofat më të mëdha ndodhin në ëndërr
por ah,
dhe atje ti s'je engjëll

PREJ KOHËSH KAM NUHATJEN E QENIT

prej kohësh kam nuhatjen e qenit
dhe në kopshtet e paçelur nuhat erën tënde
dhe ne tymin dhe në pluhurin që ngrihet me fashë
të gjitha makinat e nju jorkut s'punojnë me benzinë
po me aromën e trupit tënd virgjin
eh, ç'më gjeti me këtë nuhatje qeni
po kam dhe kapelen prej feltri të modilianit
shoh në çdo dru të rrëzuar prej erës
kofshët e tua të mëdha
dhe në kavakët e bardhë
kurmin tënd të lartë qe ngjyhet me agim
s'mund t'i shoh dot gonxhet e paçelura të manjолës
se me trullosin gjinjtë e tu me thithka të pathithura
jam bërë si i marrë
në qoftë se natyra është një çmendinë
unë jam një pacient më pak

MUND TË PRES DHE KOT

mund te pres dhe kot
duke parë jahtet që largohen nga moli i vogël në battery
park
është shenjë se nuk më ka lenë ende ndjenja e fortë
dhe syri shikon pa gjyslykë
po kush të beson?
i kam mbushur gjashtëdhjetë
një kapele ala bombe më mungon
dhe një bastun fildishi në dorë
për të marrë pamjen e një gjyshi që ka dalë për të parë
perëndimin e diellit
s'kam fytyrë afaristi me pamje stoike dhe sy sarkastik
ai rëndom mbyllet në bankë dhe çirret në bursën e uoll
stritit
po as të një pronari që i kanë vajtur mbarë punët dhe tani
pushon
fytyrën e një ëndërruesi kam
kundravajtës në amerikë
s'mund të rri shumë në këtë liman të vogël plot me jahte që
lëkunden
duhet të shkoj pa rënë muzgu
po unë rri e pres
mos vjen ajo prej larg
si atëherë kur deti shfletonte dallget dhe e mbyllte librin
ndajnatherë duke vëne hënën për shenjë
se shfaqej ajo me sandale në dorë
me fustanin e lidhur fjongo në njërën anë të kofshës së
zbuluar
me këmbët e bukura në kumin me shkumë

dhe ma bënte me dorë
ate dorë pres
po bie mbrëmja dhe nisem fillikat vetëm
kjo më ka mbetur
të dal dhe të pres kot
i kam mbushur gjashtëdhjetë
ende s'po më le kjo ndjenjë e fortë
po kush të beson?

NËNAT

vdesin dhe nënat
mbajini mend ditët
orët
fiks
kur shkuan përgjithmonë
se janë ditë dhe orë hyjnore
perëndish

të zhgënjyera shkuan nënat
na bekuan
amanetet që s'i tret dheu
i harruam

tani janë lart
rrisin diej dhe hëna
shira dhe ylbere
acar dhe pranverë
fëmijë hyjnorësh rrisin
me dashuri nënash
bota të mos vdesë
e bëjnë për ne tokësorët
plangprishësit e mëdhenj

nënat poshtë dhe
lart
nënat lart dhe
poshtë
mbajini mend ditët
orët
fiks
kur nënat ikën te hyjorët
midis perëndish

po ne i harruam
ua thyem zemrat
s'u bëmë më të mirë
siç deshën nënat!

NJË KOKËRR ORIZ

Një kokërr oriz i pabindur ish, një kokërr oriz
Në sqepin e verdhë të një flamingoje këmbëkuq ngeci
Dhe udhëtoi me shiun nga blatishta në pallatin e perandorit
Dhe në kopshtet me lotuse dhe irisë blu përfundoi i shkreti

Ku jam, pëshpëriti orizi kur e pa veten midis kopshteve
perandorakë plot shkëlqim
Zakoni e donte që ai të mbinte dhe ashtu bëri; mbiu e
lulëzoi orizi
Midis lotuseve dhe iriseve blu që të kërthnezta fëshfërinin
E pa perandori dhe urdhëroi t'ia hiqnin nga sytë atë bastard
të blatishtës
E shkulën me gjithë rrënjë shërbëtorkat si një foshnjë në
pelena të çjerra liri
Dhe e flakën të gjorën në rrugën ku shkonin karvanet e
mëdha të mëndafshit
Atje ishte Du Fu që i binte lutës në Pallatet e Verës dhe e pa
orizin në shi
E la këngën poeti, se atje tej po shkelnin fatzezën patkojtë
që lëshonin xixa
I u kujtua kupa e tij me oriz që e hante një herë në ditë, ajo
kupa e krisur me oriz
Në kasollen prej bambuje pranë një qiriu të shtrembër e të
tretur plot me miza
Dhe iku i pikëlluar pa thënë asnjë fjalë, iku poeti me lutën
në krah, iku

Kanë kaluar mijëra vjet dhe rruga e mëndafshit s'është më,
as kopshtet perandorake
Kur të shkoni në Kinë në kohën e orizit mos kaloni nga Muri
i Madh
Po në orizore shkoni të më sillni një kokërr oriz, vetëm një
kokërr
Ta mbjell në cepin e syrit të saj të shkruar ku fle gjithmonë
një pikë lot
Të vijë Du Fu natën me hënë dhe në qetësi ta korrë.

(Vijn nga faqja 13)

shkolla që nxjerrin poetë. Sipas tij, poetët lindin, ose nuk lindin. Gjithashtu, edhe pasi lexon esetë e Paul Valery-së, dikush mund të thotë se nuk mora vesh se përse një njeri, qoftë ky edhe poet, duhet ta lidhë jetën me këtë farë lloj pune të ngatërruar, me plot sëkëlldi, një punë e padobishme, për më tepër me humbje. “Me humbje të mëdha”, thotë Frederik Rreshpja.

Mirëpo, kështu është puna e poetit me poezinë. Dhe ne, nuk na është dhënë mënyrë tjetër për ta njohur botën përveçse përmes pjesëve që presin të lidhen. Më pas jemi ne që duhet të veprojmë, të vëmë në punë veten.

*

Mundet që poeti e dëgjon zërin vlerësues për veprën e vet, nga realiteti i letrave, sa është gjallë. Ky zë i vjen përmes botimeve, përmes shkrimeve, përmes fjalëve, përmes respektit njerëzor apo përmes jehonës së veprës së vet dhe emrit të tij. Nderohet nga shoqëria. Merr çmime, tituj. Të tillë janë jo pak, edhe tek ne, edhe në botë. Tek ne mund të jenë Naim Frashëri, Gjergj Fishta apo Ismail Kadare por edhe të tjerë. Në botë, Gëte, Victor Hugo, Leon Tolstoj, Paul Valery, Thomas Eliot e shumë të tjerë, sigurisht. Këta e dëgjuan kumbimin e veprës së tyre të shkruar, jehonën e saj.

Por mundet që një poet edhe të mos e dëgjojë qartë këtë zë për përkushtimin e vet në jetë, por që, megjithatë, më pas, emri i tij është ngjitur në nivelin më të epërm. Kjo është për keqardhje sepse ne themi: ai nuk di asgjë për këtë fakt. Megjithatë, unë them: ai e ka ditur. Ai e ka dëgjuar zërin e vet t'ia thotë të vërtetën. Dhe, kushedi, ndoshta kjo është ndiesia që ka provuar poeti francez Arthur Rimbaud atëherë, kur e braktisi të shkruarit e poezisë në moshë të re, ka dëgjuar një zë të pamjaftueshëm nga jashtë, nga të tjerët por megjithatë ka ndier një pohim të sigurt, të plotë dhe përfundimtar të zërit të vet të brendshëm.

*

Udhëtimi im letrar sot, është larguar shumë nga fillimi, që do thotë se fija e perit është zgjatur dhe holluar. Unë kam bërë jetën e njeriut të zakonshëm, jo të zyrtarit, dhe as të njeriut të pikuar nga qielli. Kam shkelur në natyra të egra. Kjo lloj jete ka vështirësi dhe sfida por në një kuptim, krijon edhe avantazhe. Kam njohur jetën dhe natyrën, si dhe njerëz të mrekullueshëm, njerëz të punës, të sakrificës, që don të thotë, njerëz të vërtetë për një shoqëri që aspiron kah e mira, e mbara dhe virtyti.

Unë nuk bëj pjesë te poetët dhe shkrimtarët që kanë ndier suksesin, por nuk ndiej arsye të jem i pakënaqur apo i thyer. E di që nuk kam shumë udhë përpara, pa e ditur se sa, pasi askush nuk e di përveç disa rasteve ku unë nuk bëj pjesë, prapëseprapë llogaritë e mia me letërsinë ende janë të hapura, dhe në njëfarë mënyre janë të rëndësishme, dhe do më vinte keq nëse nuk më jepet koha dhe mundësia për t'i mbyllur ato në mënyrën që sot kam ndër mend.

I rendita këto radhë, kujtime dhe mendime spontane, si një bisedë tryeze, në një përvjetor timin të lindjes që është një numër goxha i përparuar, por që mbulon goxha përvojë. Gjithsesi, me sa duket, unë me gjithë veprën time, nuk jam edhe aq për të ndryshuar realitetin, se sa për të dëshmuar. Tek e fundit, puna prej së cilës ti vetë ndihesh i plotësuar në vetvete, të jep siguri dhe qëndrueshmëri shpirtërore, një kënaqësi të brendshme të qetë e të pabujë, por shumë substanciale që të mban më këmbë. Këtë zë pret poeti nga vepra e vet, që ta dëgjojë, dhe që në fakt është vetë zëri i vet i brendshëm. Simone Weil, një filozofe, ka shkruar një gjë që më duket e bukur për t'u shënuar: *Discrecioni, karakteri i pafundëm i të mirës së pastër.*

1- Armiku im i dashur,

Armiku im i dashur,
sa shumë i jemi turur njëri tjetrit,
pa e ditur se të qënit ndryshe,
nuk është thjesht një humbje gjysmake.

Zemra e ekzistencës tonë
nuk është mermer¹ i urrejtjes,
por rëra e konfliktit ku frikacakët e të dobët
nuk guxojnë të shkojnë.

Është vija e dallimit, dita,
kur zogjtë kanë dëshirë të këndojnë.

Të dy ia kemi çelur rrugën hapakrah,
duelit me dorashkën e hedhur,
dhe spektatorë,
sepse i kemi mësuar të gjitha
marifetet e luftës.

Ne shërohem nga vuajtja
kur e përjetojmë të plotë,
pa kuptuar që lumturia është gjëja
më e frikshme në botë.

Ka shumë gjëra për të humbur,
kur je i lumtur!

Demoni ecën më shpejt se çdo ylber.
Vajtjemendja ime: mos e ngjyjej dritën me tejr,
urtia jote: lëre të lirë, nëse do diçka vërtet!

Armiku im i dashur,
e kam ditur prej kohësh se kjo ditë do të vinte.

2- Marko Boçari, suljoti ...

E prunë Marko Boçarin në Misolongi,
në një vig të mbajtur nga gjashtë suljotë,
me lot ndër sy vashat,
ngarendën te portat e qytetit.

Natën, kori i vajtojcave, veshur në të bardha,
kryezbuluar, flokët lëshuar, rreth tij vajtuan.

Në agim, zbukuruar në petkat më të mira,
nën tingujt e kambanave, të shtënave të artilerisë,
në një arkivol kurorëzuar me degë qiparisi,
“shëtiste” në rrugët e boshatisura,
dhe gratë e përkulura nga dritaret,
i hidhnin tufa lulesh,
e spërkatnin me ujë trëndafili.

Me temjanica në duar, erëmonin ajrin me mërsinë,
derisa kryepeshkopi mbaroi të kënduarat, dhe tha:
“Paqja qoftë me shpirtin e martirit!”

I gjithë populli në gjunjë ra,
dhe thirri me zë solemn:
“Amen!”

Kur ca pika vaji të shenjtë, dhe rrasa e varrit
e ndanë trupin e tij nga të gjallët,
nën diellin që aq fort ndriçon e fort po shndrit.
Luftëtarët bënë përpara,
për t’i dhënë puthjen e fundit komandantit :
“Lamtumirë, Boçar! Të qoftë dheu i lehtë!

Je rrënjë e lirisë!”

3- Shpresa ...

Shpresa është stacioni i fundit kur vë këmbën në tokë
pas udhëtimit të gjatë, humbje dhe plagë.
është ëndrra dhe ankthi i raskapitur,
kryqi im, shtëpia ime, porta e madhe ku trokas.

Aty kam tavolinën e punës, abazhurin e ndezur,
vendin ku përfundojnë të pajtuar, rrënimi dhe sekretet.
krevatin që kërcet, vëshrimin e trishtuar,
sytë e saj që kërkojnë errësirës, vetveten.

Këmishën në të thellë të portokallit, të qarën,
foshnjën në thithkë të mëmës, trazimet pafund.
shpirt¹ i panënshtuar, ullinj që rehatohen ndën qiell,
cicërima zogjsh, milingtonat, karkalecat, dhe një bulkth.

Shpresa është dhe ana jo e mirë e lavdisë, nami i keq,
kryqi im, shtëpia ime, iluzioni ku linda dhe do vdes ...

4- Protesta një ditë ...

Protesta një ditë do të mbarojë.

Ata pak që guxuan më tepër,
do qethin mjekrat e mërzisë,
do veshin kostumet firmato,
me valixhe diplomati, çantë biznesi,
do ikin udhëkryqve të botës
në kërkim të fatit.

Të tjerë,
ata që mbanin “flamingot” në duar,
negociojnë për poste drejtorësh,
në zonat e pambrojtura,
ende të pashfarosura.

Janë dorëhequr sigurisht disa ministra
për t’u zevëndësuar me kukulla të reja.

Ndërsa qindra të uritur
u punësuan papritur,
në kompani oligarkësh
që u rifutën në skemën
e ndarjes së tenderave.

Protesta është holluar,
porse gjërat, idetë, kauzat,
kanë mbetur po aty,
të pandryshuar,
ato as ikin, as vdesin me ikjen e njeriut.

Ata në fund,
turma e zhurmshme në fundin e protestës,
të bindur se nesër do të jenë më shumë,
nesër,
për ta pjesëtuar në copëza më të vogla,
çmimin e rëndë, të raskapitur të shpresës.

Një ditë protesta do të mbarojë ...

5- Vdekja le të më vijë ...

Vdekja le të më vijë kur mos më shohin më,
ata sy, që mbajnë kryqin e fjalëve të pathëna.
Le të shëmbet muri, të bjerë lisi me hardhitë,
dëshiroj të jetë e hëna.

Le të bëhet pastaj në lëndinë, një festë madhështore,
të tërbohen pilivesat, djelmoshat të pinë verë,
të dënden.
Kur t’i prish ti valles me fustanin ngjyra - ngjyra,
të shohin atë pulpën tënde, dhe të çmenden.

Nuk dua meshë, as prift, të më lajë mëkatet,
besova gjithë jetën në rregulla të lakuara e të thyera.
Vetëm sytë e tu, m’i kanë ngrohur, trishtuar dëshirat,
gënjeshitare pasqyrat!

Vdekja le të më vijë kur mos më shohin më,
ata sy, që veç unë ua di destinin, sekretet dhe ngjyrën.
Le të jetë vjeshtë, bashkë me gjetet dhe kujtimet,
të ma mbulojnë fytyrën.

Vdekja le të më vijë kur mos më shohin më,
ata sy, që do më ndjekin dhe në dheun e shkrifët,
me lule në kodër ...

6- Në atë vijën qiellore ...

Në atë vijën qiellore që e dinë përmendësh,
fluturojnë furishëm lejlekët,
mbi detet dhe oqeanet,
e mbajnë në krahët e stërvitur,
zjarrin e purpurtë të çiftëzimit.

Fluturojnë në atë vijën qiellore
që e dinë përmendësh,
pa ndaluar askund,
ndonse i ftojnë burimet, një lumë i blertë,
të shplodhen e të mjekojnë plagët.

Lejlekët fluturojnë pa u ndalur,
dashnorë të marrë,
për të mbërritur atje;
në Ballkan,
në vendin ku gjenden malet e lartë,
retë dhe plisat e bardhë.

7 - Tek shpella e piratëve ...¹

I fshiheshe mesdheut,
të nxehtit prej shkretëtire,
pasione perëndimi mëndnin përditë ëndje,
dëshira të ndrydhura në cicat e pambuluara
që zhyteshin në ujërat kristal.

Jashtë fluturonte një larash i stërmadh,
dhe ndiheshin shkaza ofshame,
pylli ishte larg, e s’dukeshin thërrpele jeshile,
nën diellin, mjaltë, përvëlim e shkrumb.

Në fund, aty tek shpella e margaritarëve,
kumri kulumbrih, shpërgënj,
mite që pillnin fabula dashurie,
parajsa ku shuheshin kënaqësi fillake,
një ferr me shpëtimtarë!

Eh moj gjermankë,
e bardhë, krejt e bardhë,
q’i le gjurmët e tua,
në rërën mijëravjecare,
të butë, miell i butë,
pronë piratësh ...

8 - Fryn erë lirie ...

Fryn erë lirie në këtë kohë gënjeshtrash,
epokë e dehur në luks e fasadë,
gajasje e shakara sekrete,
brenda tyre,
dhe matanë kufijve të së folmes.

Çuditërisht u braktisën menjëherë,
heronjtë e rremë.

A t’i quanim sërish prijësa
në këtë botë shkatërrimi,
etur për padrejtësi, ku zbrazëtira
kapërcen fatin e paracaktuar
dhe zbrazëtirën ha?

Fryn erë lirie nëpër kurmet,
që i kishim humbur, të veçuar, vdekur,
që hynin në dredhore e dilnin të verbër,
(mbase me dëbimet dhe ëndrrat e vrara).

Të gjithë u zgjuan bashkë me gjërat e vogla,
gjërat e vogla që sjellin lumturi të mëdha.

Fryn erë e brishtë lirie,
që shkrepri me agun e ditës së re,
si lutje ndaj të padukshmes,
si frymë që erdhi prej tokës dhe ullinjve,
e hyri pa zhurmë në shpirtërat tanë.

Fryn erë lirie që shkruan në fijen e barit,
shtysat e mbijetesës që ushqejnë trupin e jetës,
pa kërkuar asgjë në këmbim,
veç vrimave milimetrike
ku të derdhet e gjithë drita ...

1 *Shpella e piratëve, Himarë (Dhërmi). Shiko më pak

9 - Jetojmë në një botë ...

Jetojmë në kohën kur e Drejta,
ka humbur kuptimin, është tronditur thellë.
Të drejtë kanë të mëdhenjtë, të fortët,
raketat me mbushje bërthamore, dronet.

Ka humbur drejtpeshimi i botës,
sistemet lëkundën si pllakat tektonike
në thellësi të tokës.

Me lehtësi të pabesueshme padronët,
heqin dorë nga toka, deti, qielli
dhe shtëpitë e të tjerëve,
liria, fëmijët e të tjerëve, nga çdo e ardhme e tyre,
dhe ndërtojnë një hartë, si e duan ata,
me fjalën e bukur “paqe”.

Një hartë të thjeshtë.
Vizatojnë disa vija,
ngjyrosen territore me ngjyrë tjetër,
dhe ky quhet kompromis.
dhe jo thjesht, shtyrje e luftës së ardhshme.

Të gjithë e duan paqen!

Para së gjithash ushtarët e frontit,
të cilët njohin luftën,
jo luksin e hoteleve luksoze dhe jahteve.
Të vrarët pa një varr,
robërit, të shperngulurit
me thesin e lodrave të fëmijve në kurriz,
me shenjat e kujtimeve, dhe pragjet.

Harta është gati:
Po kush do të paguajë saktësisht për paqen?

Jetojmë në një botë ...

10 - Puthja ...

Puthja është frymë
me gojë dhe shpirt,
mall’ i saj, djegë e tij, është zotërim,

Me gjithë zhbirimet pafund,
enigma nuk zbehet.

Puthja ka zbritur nga parajsa,
mbi dy gjinj të fortë,
në dy kofshë të ëmbla.

Si uverturë muzikore,
e përveçme në magjinë e saj.

Puthja e piktorit Klimt,²
në Vjenë, tek muzeu Belvedere.
Më e pazbërthyeshme
se Xhakonda e da Vinçit,

shije ... shije ...
e kuqe shege.

Puthja e njeriut ...

11- Ti ike ...

Ti ike se idetë e tua ishin kaotike,
thujse në mëshirën
e sendeve që të rrethonin,
pa u kujtuar për të kaluarën,
qoftë dhe me një përmendje kalimthi.

Ti ike se doje të bindje veten,
që nuk ishte në kërkim të lirisë,
por të justifikimit për dëshirat e tua.

Kujtesa nuk të ndihmoi të kuptosh,
atë që kishe shmangur - vetveten,
shpesh një alibi e bukur,
për papërgjegjësitë.

Ti ike,
për të gjetur shtegun e rikthimit,
se njeriu nuk piqet duke gjetur veten,
por duke mbajtur peshën e ëndrrave
që të tjerët mbështesin mbi ty.

Ndoshta duhej ikur...

Mbi
përmbledhjen
me tregime
“101 tregime
të shkurta” të
autorit
Stefan Çapaliku

Nga Anxhela Pashaj

Jeta në Shqipëri është si një tragji-komedi, ku nga njëra anë merr frymë fatkeqësia dhe nga ana tjetër ca çudira dhe paradokse të japin gaz. Kështu, në kësi realiteti jetojmë ne, shqiptarët, shumicës së të cilëve u mbarojnë ëndërrat në moshë fare të re përpara se t’u mbarojë vetë jeta. Sikurse kudo, ma merr mendja, herë pas here na shërbejnë disa retorika të dëgjuaara edhe më herët, të cilat na dëshpërojnë për natyrën e tyre patriotike e hipokrite. Po, këtu, mes nesh na është bërë e zakonshme kjo retorikë e andaj nuk e kuptojmë më se sa helm konsumojmë. E pavërteta na duket e vërtetë, dhuna si normë, imoraliteti si vyrtyt. Të tjera kohë këto, të tjera norma!

Në zallamahinë e madhe të së përditshmes, aty ku luftojmë çdo ditë të mbijetojmë, e jo të jetojmë sikurse do të ishte idealja, shkruhet. Shkruhet letërsi. Një art që frymëzon pak këto ditë, por që imiton besnikërisht njeriun me gjithçka të tij sot e kurdo. E gjithçkaja e njeriut është thujse e pakufishme. Ky art ka pak dashamirës në Shqipëri. Ndokush do të kundërshtojë, në gjykimin tim, pa të drejtë. Jo çdo libër që lexuesi mban në dorë dhe lexon përfshihet në letërsi. Pra, lexohet pak letërsi. Pikërisht të lexuarit pak letërsi është një nga problemet më të gjendshmet në përmbledhjen me tregime “101 tregime të shkurta” nga Stefan Çapaliku. Në këto tregime ngrihet problemi i të lexuarit, lexuesit, i studiuesit të letërsisë, kritikut dhe shkrimtarit. Sa më shumë tregime që lexon aq më fatzi të duket fati i njeriut shqiptar të letrave. Nuk tregohet i butë me të, as e mëshiron, jo, e sjellë ashtu të papërpunuar dhe lexuesit nuk i mbetet tjetër veç të ngrejë pyetjen “Pse kështu te ne?”.

Nuk mungon së cekuri edhe çështja e gazetave, ku na sillet në vëmendje se si ajo vdiq.

“Ai punonte si gazetar në një të përjavshme, që në vitin 2001 kishte pasë rreth 64 fletë. Edhe tash punon në të njëjtën gazetë, por që ka gjithsej jo ma shumë se 8 fletë. (...)”. Në fund të rrëfimit gazeta është fshirë krejt nga qarkullimi. Të gjithë flasin për një kulturë leximi, por në jetën tonë të përditshme kultura e leximit është në zgrip dhe sistemi arsimor vuan nga plagë të vjetra të trashëguara prej diktaturës, si dhe prej rrekjeve të dështuara për të përshtatur ca metoda e infrastruktura të reja të huazuara keq prej vendeve të emancipuara.

Duke përdorur humorin, ironinë dhe herë pas here satirën, Çapaliku na përplas fytyrës gjithë problemet që ne kemi vendosur me këmbëngulje që t’i injorojmë në përditshmërinë tonë duke qenë se nuk kemi vullnetin për t’i zgjidhur ato. Por, letërsia nuk të lë të kthesh faqen tjetër e të vazhdosh të injorosh, në veçanti një gjini specifike e saj, prej së cilës Çapaliku ka përshtatur disa metoda a ligjësi për të rrëfyer 101 rrëfime.

Duke përdorur një gjuhë të thjeshtë, të afërt për cilindo lexues, Çapaliku sjellë personazhe dhe rrëfime nga kohë dhe vende të ndryshme dhe qysh të gjitha i lidh së bashku një asi ndjenje e paemër, e cila shkon

te lexuesi. Në këto tregime ka shumëçka, pak Shqipëri të komunizmit, shumë të tranzicionit, diasporës, thellësive të pa eksploruara nga emancipimi, si dhe pak Shqipëri të intelektualëve. Në të gjitha këto versione të Shqipërisë dhe shqiptarit bujtë qenësisht fatkeqësia, dhimbja, paradokset e shumta që tronditin lexuesin e së tashmes e ndoshta edhe të së ardhmes.

Ndër 101 rrëfime ka vend edhe për përvetësimin e pronës publike, zaptimit të saj dhe makutërisë së njeriut ose më drejtë për mos njohjen e ligjit.

-Cilën kala? - guxoi prapë të pyeste Bibja, si të kishte hangër atë mjes do gazeta t’mira.

-Po ne një kala kemi, moj Bibe...Po pse po e zgjatë këtë muhabet, apo po të duket vetja si Rozafa?! Kalaja i takon zotit M.M, pikë. (...) Mbas pesë minutash M.M i tha faleminderës vetëm Bibes dhe doli nga zyra me kala ndën sqetull.”

Këtu, Çapaliku na tregon se shqiptari nuk njeh as ligj, as histori. Pas rënies së komunizmit, rrëfenjat tregojnë se shqiptarët o shkatërruan gjithçka që patën ndërtuar, o përvetësuan gjithçka që u zinte syri. Këtë e shohim edhe në tregimin e Çapalikut, deri në marrjen e kalasë. Çështja është se lexuesi sado që argëtohet me fillimin e tregimit, i ngrin buzëqeshja me fundin, pasi i bën pyetje vetes, a mbeti kjo sjellje e shqiptarit vetëm në fillim të tranzicionit apo vazhdon edhe sot? Tash, përgjigjen e kësaj lexuesi jo vetëm i Çapalikut, por i të gjithë shkrimtarëve shqiptarë e di mjaft mirë.

Përtej kësaj, duket se rrëfimet e përmbledhjes me tregime “101 tregime të shkurta” kanë si qëllim të provokojnë emocion. Shpesh herë është një farë lloj zhgënjimi, një farë lloj hidhërimi. E tregimi “Kalaja” nuk është i vetmi tregim që provokon emocione te lexuesi. Të gjitha tregimet janë shkruajtur sipas së njëjtës strukture dhe për të njëjtin qëllim të provokojnë emocione, të bëjnë që lexuesi të reflektojë mbi aktualitetin si dhe të edukojë, çuditërisht, kjo e fundit arrihet përmes humorit, komizmit.

Ajo që të jep ndjesinë e së qeshurës është një trashësi, një paaftësi, një përçudni e personazhit të zakonshëm që kaq shumë ngjan me lexuesin.

Çapaliku përdor pikërisht ligjësitë e komedisë, gjinisë së dramatikës dhe i vë në zbatim në tregimet e tij. Lexuesi edukohet, kupton, reflekton përmes së qeshurës. Është gabim, është përçudnim çdo gjë që rrëfehët, por tashmë që dikush na e ka vënë në dukje mund edhe ta rregullojmë. Të mësojmë nga provincializmi, padituria, kriza e identitetit, paradokset që kanë shoqëruar të tjerët si ne. Kaq mund të bëj arti, letërsia, shkrimtari, të tjerat i takojnë shoqërisë.

2 *Gustav Klimt kishte ekspozuar në Kustenchau tablonë e tij Puthja në vitin 1908, një nga kryeveprat e pikturës botërore.

Në dhomë më të lirë të bujtinës “Lisbona”, studenti i vitit të tretë të mjekësisë, Stepan Kloçkovi, mësonte leksionet me zell duke u endur sa andej-kënde. Nga përpjekja e sforcuar për të mësuar gjithçka përmendësh, i qe tharë goja dhe djersa i vinte çurg mbi ballë.

Ndanë dritares, kornizat e së cilës ishin zbukuruar me motive prej bryme, rrinte ulur mbi një stol Anjuta, një zeshkankë e zbehtë dhe thatanike, rreth njëzet e pesë vjeçe, me syçka të butë bojë hiri. E kërrusur mbi punëdoren, ajo qëndiste me fije të kuqe jakën e një këmishë burrash. Qe një punë që duhej mbaruar me ngut... Ora e korridorit trokiti orën dy të pasdites, ndërsa dhoma ende nuk ishte pastruar. Mbulesa e shprishur, jastëkët e hedhur poshtë, librat, rrobat, një legen i madh e i ndyrë, i mbushur me ujëra të ndotura me sapun, ku notonin bishta cigaresh, mbeturina në dysHEME - gjithçka dukej sikur dikush ta kishte kthyer dhomën përmbys qëllimisht...

- Mushkëria e djathtë përbëhet nga tre lobe... - përsëriste Kloçkovi. - Kufijtë! Lobi i sipërm, në pjesën e përparme të krahavorit, arrin deri te brinja e katërt ose e pestë, në sipërfaqen anësore, deri te brinja e katërt... ndërsa prapa, deri te shpatulla...

Duke u përpjekur të përfytyronte atë që sapo kishte lexuar, Kloçkovi ngriti sytë nga tavani. Meqë nuk po arrinte të krijonte një përfytyrim të qartë, filloi të prekte brinjët e tij përmes jelekut.

-Brinjët ngjasojnë me tastet e pianos, - tha. - Duhet të mësohem me to, që të mos ngatërrohem kur t'i numëroj. Do të më duhet t'i studioj mbi një skelet, madje mbi një njeri të gjallë... Eja, Anjuta, lërmë të orientohe me pak!

Anjuta la punëdoren, zhveshi trikon dhe u drejtua. Kloçkovi u ul bri saj, u vrenjt dhe filloi t'i numëronte brinjët.

- Hmm... Brinja e parë nuk ndihet... Është pas klavikulës... Kjo duhet të jetë e dyta... Pra... kjo është e treta... kjo e katërta... Hmm... Mirë... Pse po mblidhesh kështu?

- I keni gishtat të ftohtë!

- Epo, mirë. Nuk do të vdesësh. Mos lëviz... Pra, kjo është e treta, ndërsa kjo e katërta... Je kaq hollake, por brinjët nuk të shquhen lehtë. Kjo është e dyta... kjo e treta... Jo, kështu ngatërrohem dhe nuk e përfytyroj dot qartë... Duhet ta vizatoj. Ku është qymyri?

Kloçkovi mori një copë qymyri dhe vizatoi mbi gjoksin e Anjutës disa vija paralele, që përkonin me brinjët.

- Shkëlqyeshëm. Tani gjithçka është e qartë, si në pëllëmbë të dorës... Mirë, tani mund edhe të trokasim. Ngrihu!

Anjuta u ngrit dhe ngriti mjekrën. Kloçkovi filloi t'i trokiste krahavorit dhe u harrua aq shumë në këtë punë, sa nuk e vuri re se buzët, hunda dhe gishtat e Anjutës ishin nxirë nga të ftohtit. Ajo dridhej dhe kishte frikë se, po ta vinte re studentin, do të ndalonte së trokituri e pastaj, kush e di, ndoshta do të dilte keq në provim.

- Tani gjithçka është e qartë, - tha Kloçkovi, duke pushuar së trokituri. - Rri kështu dhe mos e fshi qymyrin, se do i hedh sërish një sy.

Dhe filloi sërish të endej nga një cep në tjetrin dhe të mësonte përmendësh. Anjuta, e pikturuar me vija të zeza mbi gjoks, qëndronte mbi stol e kruspulluar nga të ftohtit, dhe mendonte. Në përgjithësi fliste shumë pak. Gjithmonë heshte dhe zhytej në mendime...

Gjatë gjashtë a shtatë viteve që kishte kaluar sa në një bujtinë në tjetrën, kishte bashkëjetuar me shumë të tillë

ANTON ÇEHOV

Anjuta

tregim | Përktheu: Artemisa Kuznetsov

si Kloçkovi. Të gjithë tashmë i kishin përfunduar studimet, qenë bërë dikushi dhe, natyrisht, si njerëz me peshë, e kishin harruar prej kohësh Anjutën. Njëri jetonte në Paris, dy ishin bërë doktorë, i katërti ishte bërë artist, ndërsa i pesti, siç thuhej, tashmë ishte bërë profesor. Kloçkovi ishte i gjashti... Edhe ky së shpejti do të përfundonte studimet dhe do të dilte në jetë. Pa dyshim, e ardhmja e tij do të qe e ndritur dhe, me çdukej, ai do të bëhej një njeri i shquar. Por e tashmja ishte krejt ndryshe, sepse ai nuk kishte duhan, as çaj, dhe i kishin mbetur vetëm katër copa sheqeri. Duhej ta përfundonte sa më shpejt qëndisjen, t'ia çonte blerëses dhe pastaj, me njëzet e pesë kopekët që do të merrte, të blinte çaj e duhan.

- A mund të hyj? - u dëgjua një zë prapa derës.

Anjuta hodhi me nxitim mbi supe shallin e leshtë. Hyri artisti Fetisov.

- Kam ardhur t'ju kërkoj një nder, - tha ai, duke iu drejtuar Kloçkovit duke e parë egërsisht nga poshtë leshërave të dredhur që i binin mbi ballë. - Bëni një të mirë e jepini lejë vajzës tuaj bukuroshe për një dy orë! Po pikturoj një tablo, e shihni, dhe

pa modele nuk bëj dot!

- Ah, me kënaqësi! - pranoi Kloçkovi.

- Shko, Anjuta.

- Unë çfarë nuk kam parë unë atje! - mermëriti Anjuta.

- Epo, mjaft! Njeriu po të kërkon për art, jo për ndonjë marrëzi. Pse të mos e ndihmosh, nëse mundesh?

Anjuta filloi të vishej.

- Po ç'po pikturon? — pyeti Kloçkovi.

- Një të sëmurë psikik. Subjekt i bukur, por nuk po më del siç dua. Më duhet ta pikturoj duke përdorur modele të ndryshme. Dje pikturova një vajzë me këmbë te mavijosura. “Ç’i ke këto këmbë?” - e pyeta. “Më lëshojnë bojë çorapet”, - më tha. Ndërsa ti vetëm mëson përmendësh! Me fat je, paske durim.

- Mjekësia është e tillë që pa mësuar përmendësh nuk ia del dot.

- Hmm... Më falni, Kloçkov, por ju rroni tmerrësisht keq! Ç’ma mbani këtë dhomë kështu, si stallë derrash?

- Si të rroj ndryshe... Nga babai marr vetëm dymbëdhjetë rubla në muaj, dhe me kaq para është e vështirë të rrosh siç duhet.

- Mirë, mirë... - tha artisti dhe

shtrembëroi fytyrën me neveri. - Por gjithsesi mund të rrohet më mirë... Një njeri intelektual duhet medoemos të ketë shije estetike. Apo jo? Ndërsa këtu tek ju është... dreqi e di çfarë! Shtrati i parregulluar, legeni me ujëra të ndotura, mbeturinat... qull i djeshëm në pjatë... Pu-pu-pu!

- Është e vërtetë, - tha studenti i mjekësisë, i zënë ngushtë, - por Anjuta nuk pati kohë të pastronte sot. Ka qenë gjithë kohën e zënë.

Kur artisti dhe Anjuta dolën, Kloçkovi u shtri në divan dhe vazhdoi të mësonte përmendësh shtrirë. Pastaj, pa e kuptuar, e zuri gjumi. Kur u zgjua një orë më vonë, mbështeti kokën mbi grushta dhe u zhyt në mendime të zymta. Iu kujtuan fjalët e artistit se një njeri i kulturuar duhet medoemos të ketë shije estetike dhe tani, në të vërtetë, edhe ambienti i tij i dukej i neveritshëm, i pështirë. Me syrin e mendjes ai sikur shihte të ardhmen e tij, duke pritur pacientët në kabinetin e vet, duke pirë çaj në një dhomë të gjerë ngrënieje, në shoqërinë e gruas së tij, një grua të respektueshme. Ndërsa tani ai legen me ujëra të ndotura, ku lundronin bishta cigaresh, i dukej jashtëzakonisht i neveritshëm. Edhe Anjuta nisi t'i dukej e shëmtuar, e parregullt, e mjerë... Dhe vendosi të ndahej prej saj, menjëherë, me çdo kusht. Kur Anjuta u kthye nga artisti dhe po hiqte peliçen, ai u ngrit dhe i tha seriozisht:

- Dëgjo, moj pëllumbesha ime... Ulu dhe më dëgjo. Ne duhet të ndahemi! Me një fjalë, nuk dua të jetoj më me ty.

Anjuta ishte kthyer nga artisti krejt e lodhur. Nga qëndrimi i gjatë pa lëvizur, fytyra i ishte zbehur, ndërsa mjekra ishte dukej më e mprehtë. Në përgjigje të fjalëve të studentit, ajo nuk tha asgjë, vetëm buzët i dridheshin.

- Pranoje se herët a vonë, gjithsesi do të na duhej të ndaheshim, - tha studenti. - Ti je e mirë, e dashur, dhe nuk je budallaqe. Besoj e kupton...

Anjuta veshi përsëri peliçen, mbështolli në heshtje punëdoren me letër dhe mblodhi fijet e gjilpërat. Pakon me katër copat e sheqerit e pa mbi dritare dhe e vendosi mbi tryezë, pranë librave.

- Këto janë tuajat... sheqeri... - tha me zë të ulët dhe u kthye mënjandë për të fshehur lotët.

- Epo, ç’ke që qan? - pyeti Kloçkovi.

Ai eci i hutuar nëpër dhomë dhe tha:

- Je vërtet e çuditshme... Ti e dije se një ditë do duhej të ndaheshim. Nuk do të rrinim bashkë tërë jetën.

Ajo i kishte mbledhur tashmë të gjitha plaçkat e saj dhe ishte kthyer nga ai për t'i dhënë lamtumirën, por ai u pikëllua.

-Po sikur ta lë të rrijë edhe një javë?

- mendoi. - Le të qëndrojë edhe një javë, pastaj do t'i them të largohet.”

Dhe, i zemëruar me dobësinë e karakterit të tij, i thirri ashpër:

- Epo, ç’më rri aty? Nëse do të ikësh, theye qafën, e nëse nuk do, hiqe peliçen dhe rri! Rri!

Anjuta e hoqi peliçen, ngadalë, në heshtje. Pastaj fshi u hundët, po aq qetë, psherëtiu dhe, pa bërë zë, u drejtua drejt vendit të saj të zakonshëm pranë dritares. Studenti tërhoqi librin pranë vetes dhe përsëri filloi nga ecejaket nga njëri cep në tjetrin.

- Mushkëria e djathtë përbëhet nga tre lobe... - përsëriti. - Lobi i sipërm, në pjesën e përparme të krahavorit, arrin deri te brinja e katërt ose e pestë...

Ndërsa në korridor dikush thërriste me sa kishte në kokë:

- Grigori, shiko samovarin!

TESTAMENTI

Dora e tij lëvizte mbi letrën e bardhë, e cila kaltërohej në cepin e poshtëm të anës së djathtë nga nënshkrimi i tij. Tani kur e ndiente se më shumë i takonte botës tjetër, kishte menduar se duhej t'i thërriste mendjes e t'ia linte pasurinë e kësaj bote të birit. Kishte jetuar gjithë jetën ku rafsha mos u vrafsha, por pesë vjet para se të dilte në pension, ishte martuar me një grua sipas shijes së tij, njëzetepesë vjet më të re, e cila që herën e parë kishte ngelë me barrë, duke ia sjellë në jetë një djalë, i cili sot, në Ditën e Testamentit, po i mbushte 20 vjet.

Duke e nënshkruar këtë letër, plaku po i bënte dhuratën më të madhe për ditëlindje, dhe po i thoshte se, pavarësisht nëse fati do t'ia hapte dyert djalit të tij, babai e kishte për detyrë t'ia jepte çelësat e atyre dyerve. Në atë testament kishte shtëpinë trekatëshe me 10 ari oborr, fushën e hokejit, vilën në bregdet, veturën Volvo të tipit më të ri, një pompë benzine dhe dy milionë euro kursime në bankë.

Djali e nënshkroi dhe shkoi ta merrte veturën te parkingu, që ishte nja 10 minuta larg zyrës së noterit. Pas tij, e nënshkroi edhe noteri, i cili edhe e vulosi. Dy kopje i mori plaku, një për vete, një për djalin, dhe ia zgjati dorën noterit, bëri disa hapa mbrapa, e hapi derën dhe doli.

Për çudi, teksa zbriste shkallët ndjeu një lehtësim të madh, krejt ndryshe nga pesha që ndiente kur po ngjitej. Tashmë ishte liruar nga gjithçka. S'kishte asnjë detyrim, asnjë shqetësim, asnjë pendim. Nëse zoti do t'i jepte ndonjë ditë shtesë, mirë, por edhe nëse jo, prapë mirë. Kishte jetuar si e sa kishte dashur. Tash do të jetonte gjenetikisht tek i biri, siç kishte jetuar i ati tek ai. Kjo është jeta!

Doli nga ndërtesa me testamentin në dorë. Sapo vuri këmbën jashtë ndërtesës, dielli i ra në sy, dhe për një çast nuk pa asgjë. Fillimisht dëgjoi zhurmë, pastaj përtej syzave të tij pamja nisi të hapej si një blanë e zezë në një hapësirë të bardhë. Në mes te rrugës nisi të shquajë pika, që u bënë hije, pastaj hijet që u bënë njerëz, njerëzit që ishin veshur me uniforma policësh, dhe po vendosnin një shirit rreziku. Sytë i zunë një kufomë në zonën e rrethuar me shirit, dhe nga xhaketa e kuptoi që ishte i biri, i shtrirë gjerë e gjatë në një pellg gjaku.

Plakut iu dridh testamenti në dorë sa nga dhimbja, aq edhe prej inatit që djalin ia kishin shkelur rrotat e fatit.

PIKTORI

Sapo u ktheva nga Harvard Art Museums, sku ndoqa një diskutim një-orësh për thëngjillin (me këtë rast e mësova veshin me fjalët angleze nga bota e pikturës), në bujtinën ku banoja prej muajsh, dëgjova një zënkë. Ngjita shkallët e drunjta dhe në korridor pashë një piktor leshkuq, që dukej si i pastrehë, - po a nuk duken të gjithë piktorët si të pastrehë? - që mbante një vizatim në duar, dhe po i kërkonte strehë pronarit kinez për vetëm një javë. Pronari i thoshte se, mund ta linte për një natë, por jo për një javë.

- Po ky vizatim kushton minimum 500 dollarë,- thoshte piktori.- Ti mund ta shesësh kurdo.

- E, pse nuk e shite ti?,- ia kthente pronari.

- Sepse unë s'jam tregtar,- arsyetohej piktori, duke ia lënë punimin në dorë.

Pronari e shikoi mirë e mirë punimin, pastaj i zhgënjyer tha:

- Po kjo s'është as pikturë, ta hajë dreqi! Të ishte bile me ngjyra.

U futa mes tyre, duke iu kërkuar falje, dhe u nisa korridorit drejt dhomës sime.

- Po është vizatim i vlefshëm,- insistonte piktori.- Pas disa vjetësh kushedi sa mijëra dollarë mund ta shesësh.

AG APOLLONI

Ovid & Covid

tregime

- Profesor, - më thirri pronari. - Më kanë thënë se merr vesh nga piktura.

E dija që i kishte treguar pastruesja, e cila një ditë kur kishte hyrë për ta pastruar banjën që ishte në korridor, ngjitë me dhomën time, kishte bërë titur sapo e kishte parë lavamanin. Hapa derën dhe dola për ta parë, kurse ajo u habit edhe më dhe m'i shikonte krahët e përvjelë dhe aty këtu me ngjyrë të kuqe.

- Ke prerë venat?!

- Jo. Po pikturoj. Do ta pastroj lavamanin sapo të gjej terpentinë.

I kisha thënë recepsionistes që t'i tregonte pastrueses të mos frikësohej kur të hynte në banjë, sepse e kuqja në lavaman ishte ngjyrë vaji, jo gjak, por duket se kishte harruar. Ky incident ishte bërë i famshëm, prandaj pronari po më thërriste në cilësinë e ekspertit.

- Çfarë mendon për këtë pikturë, që as pikturë s'është?

Piktori po më shihte si në ethe. Unë shtrembërova qafën, mbylla pak njërin sy sikur po merrja nishan. Pronari dukej se do të më besonte çfarëdo që t'i thosha. Më njihte për njeri serioz dhe korrekt, që gjithmonë e paguaja qiranë me rregull.

Pasi e pashë mirë e mirë, duke e sjellë nëpër duar, nisa ta vlerësoja duke përdorur të gjithë termat anglisht që sapo i kisha dëgjuar gjatë një ore në muze: *charcoal, smudge, crayon, chalk, scrape, gesture, shade, refine, edge, lift, sketch, pastaj thashë gjithashtu paper matters, dhe e përfundova: ky duket si një Van Gogh i ri, që sot mund të mos shitet, por një ditë bota do të vrapojë pas tij.*

Piktorit i pëlqeu krahasimi, por edhe u zu ngushtë nga vlerësimi i tepruar.

- Pra, vlen 500 dollarë?

- Sigurisht,- thashë. Shumë më shumë se aq. Do ta tregojë e ardhmja.

Sa mirë është të jesh artist! Të gjitha ia faturon të ardhmes. Me shumë gjasë, kur vjen ajo, ti s'je, kështu je i liruar nga nderimi, ose ndëshkimi i mundshëm.

E pashë pronarin se si e kapi pikturën, që as pikturë s'ish, e futi nën sqetull, dhe ia hapi derën e dhomës piktorit.

Unë shkova në dhomën time dhe u shtriva. Pas pak, dëgjova një trokitje në derë. E hapa. Van Goghu i ri kishte ardhur për të më falënderuar dhe për të më pyetur nëse kisha ndonjë pije alkoolike, vodka ose whiskey. (I urrej piktorët, sidomos kur s'kam alkool mjaftueshëm). I thashë se kisha vetëm raki. Nuk e dinte çfarë ishte, por ma kërkoi kur i tregova se ishte alkool. Kam vetëm dy shishe e fundit, desha t'i them, por aq i ngjante Van Goghut sa më erdhi keq të mos ia ofroja njërin. Ndërsa u nisa drejt tavolinës për ta marrë shishen, ai rراسi kokën dhe pa pikturat e mia.

- Ti i ke bërë?

- Ëhë.

U ndal te njëra që paraqiste një lule anemonë të shkelur nga dy thundra ujku. Pastaj te një mollë e kuqe që pikonte gjak, te një çarçaf i bardhë me një njollë gjaku në mes në trajtë shqiponje, te një tjetër që paraqiste pikat e shiut të kuq dhe te njëra që ishte krejt e zezë dhe ndahej nga një vijë e kuqe kufitare, që ishte vija kufitare mes Kosovës dhe Shqipërisë, por që ai s'kishte si ta dinte.

- Janë ta mahnitshme!,- tha.

E dija që po e bënte nga mirësjellja, për të ma kthyer borxhin për pikturën e tij që as pikturë s'ish. Përderisa unë e bëra Van Gogh vetëm nga ai punim pa ngjyra, ai sigurisht mund të më bënte Leonardo për këto punime që së paku ishin me ngjyra.

Ia zgjata shishen dhe i thashë natën e mirë. Mandej gjithë natën e lume e vajtova atë shishe. Aty e kuptova se çdo të thotë

të kesh mall për atdheun, aty e kuptova se çdo të thotë të të kapë mërzia, sepse atdheu është larg, dhe atje prodhohet rakia.

PROVOKIMI

Ishte e xhuma dhe, si zakonisht, shkova në pub të lagjes, se, edhe po i doli flaka dynjasë, e xhumaja për mua është e shenjtë. Është dita e fundit e pesë ditëve zyrtare dhe e festoj prapun e fundjavës. Kjo botë është krijuar për gjashtë ditë, siç e dini, në mënyrë që ditën e shtatë të lindja unë. Mëmëdhe quhet toka ku më ka rënë koka, por sikur Zoti të mos e krijonte këtë tokë, ku ta mbështesja këtë të shkretën kokë?

Por, le t'i kthehemi ditës së xhumá.

E hapa derën e lokalit si kauboj dhe shkova e u ula në banak. Banakierja më përshëndeti dhe më pyeti se çfarë doja. I thashë shkurt: raki. Hapi sytë dhe pyeti prapë. Ia përsërita. Më pyeti çfarë është ajo. I thashë: ujë i shenjtë, ose alkool. Tha: s'kemi. Thashë: Keni njëqind lloje alkooli aty në rafte dhe mbretëreshën nuk e keni. Më pyeti se ku bëhet. I thashë: në Skrapar. S'e dinte ku i binte. Eh, gjeografia temë e rëndë, por rakia edhe më e rëndë. Pra, çfarë doni, më pyeti prapë. E shikova me habi; unë isha i njëjti dhe njëjtë i thashë: raki. Ndoshta diçka nga këto, tha duke buzëqeshur e duke më treguar raftin, që ishte si ato raftet e farmacisë me plot shishe të ndryshme. Ndala sytë kah vodka. Tha: do vodka? Thashë: për të dashur, dua raki, por meqë s'keni çka dua unë, më sillni çka keni ju dhe mos më pyesni më se çka dua, se gjithmonë përgjigja ime do të jetë e njëjtë.

E mbushi, ma solli. E piva.

Edhe pas një jave, shkova aty. Më pyeti se çka doja. I thashë: raki. Më solli vodkë. Edhe herën e tretë, po ashtu. Asnjëherë s'më sillte atë që doja, por vetëm atë që kishte. Dukej si provokim, por s'pati asnjë konflikt mes nesh, përveç disa shikimeve të çuditshme të klientëve anash që s'e kuptonin se kur kishin nisur t'i thoshin vodkës raki. Mirësjellja ishte më e vlefshme se malli, prandaj shmangej sherri.

Derisa pija vodkë, nisa ta kërkoja zgjidhjen në gotë. Me amerikanët, pija na ndante, mirëkuptimi na bashkonte. Me serbët pimë të njëjtën raki dhe duam t'i nxjerrim sytë njëri-tjetrit. M'u kujtua një varg i një kënge serbe, *nije votka rakija*, dhe thashë me vete: Rroftë Shqipëria!

OVID & COVID

Do një cigare?

Jo.

Të pengon, nëse e pi unë?

Jo, të bëftë mirë!

S'e ke pirë kurrë?

E kam pirë, por që nga pandemia nuk e pi më. S'kam mushkëri për të.

Uh, mos ma kujto! Mos u përsëritë më! Amen.

Si e kaloje kohën e mbylljes?

Sa për mbylljen, ne shkrimtarët pandemi e kemi gjithmonë.

Shkruaje?

Po.

Çka?

Për fije dhe sandale.

Hm. Lexoje?

Po.

Cilët autorë?

Shumë, por sidomos njërin.

Kë?

Për ta kuptuar Covidin, lexoja Ovidin.

Si ashtu?

Përderisa pandemia e kishte transformuar jetën tonë, unë lexoja librin mbi transformimet mitike. Transformimi është njëfarë ndëshkimi, sikur insistonte poeti Ovid. Ndërsa unë pyesja veten se ku gabuam që na ndëshkuan me këtë Covid.

1

Një grua rrinte ulur në barin e një hoteli, me sytë nga dera. Pamja e saj ishte e dëlirë dhe e rregullt: bluzë të bardhë, flokë të çelët fshehur pas veshëve. I hodhi një sy ekranit të telefonit, ku kishte hapur një faqe mesazhesh dhe pa sërish nga dera. Ishte fundi i marsit, bari ishte i qetë dhe jashtë dritares nga e dhathta dielli po perëndonte mbi Atlantik. Ora ishte shtatë e katër minuta, pastaj shkoi e pesë, e gjashtë. Pa thonjtë befas, ashtu kot. Në shtatë e tetë minuta, u shfaq në derë një burrë. Trup i zhdërvjellët, flokë të zinj, fytyrë të zgjatur. Pa rrotull klientët e tjerë dhe më pas kontrolloi ekranin e telefonit. Gruaja pranë dritares e vuri re, por u mjaftua ta vrojtonte, pa dashur t’i tërheqë vëmendjen. Dukeshin në një moshë, gati në të tridhjetat. Ajo e la atje si bust derisa ai e pa dhe u afrua.

Ti je Alisa? pyeti.
Unë jam, ia ktheu ajo.
Bukur, unë jam Feliksi. Më fal për vonesën.

Nuk ka problem, iu përgjigj ajo me një ton të sjellshëm. Kërkoi të dinte çfarë donte të pinte dhe shkoi të porosiste në banak. Kamerierja e pyeti si po kalonte dhe ai ia ktheu: Mirë, jo keq, po ti? Porositi vodka tonik dhe një pintë birrë të lehtë. Në vend që ta sillte në tavolinë shishen me ujin tonik, ai e zbrazti në gotë me një lëvizje të shpejtë e të shkathët të kyçit të dorës. Gruaja në tavolinë trokiste me gishta mbi kartonin mbështetës të gotës, në pritje. Që kur burri kishte hyrë në lokal gjestet e saj ishin gjallëruar befas. Pa edhe perëndimin pas xhamave sikur kjo gjë t’i hynte në punë, edhe pse pak më parë as që ia kishte hedhur sytë. Kur burri u kthye dhe vendosi pijet mbi tavolinë, asaj i tërhoqi vëmendjen një çurg birre që rrodhi shpejt përgjatë gotës.

The që sapo je shpërngulur, i foli ai. Apo jo?
Ajo pohoi me kokë, ngjëroi pijen dhe lëpiu buzën e sipërme.
Përse ky vendim? pyeti ai.
Ku e ke fjalën?
Po ja, këtu vijnë pak njerëz, zakonisht. Do të ishte më normale ikja prej këtij vendi. Nuk ma merr mendja që ke ardhur për punë, apo jo?

Oh, jo, pikërisht.
Një shkëmbim i shkurtër vështrimesh vërtetoi që ai priste ndonjë shpjegim më shumë. Shprehja e saj nuk ishte e sigurt, sikur po kërkonte të merrte një vendim, që më pas e shoqëroi edhe me një të qeshur të shpenguar, gati bashkëpunuese.
Shiko, e kisha në mend të lëvizja diku kur mësova për këtë shtëpinë fare pranë qytezës nga një miku im që njihte pronarët, tha ajo. Ata donin ta shisnin dhe me sa duket, menduan të linin në fillim dikë të banonte aty. Shkurt, mendova se nuk do të ishte keq të jetoja pranë detit. Mbase ishte një vendim disi i nxituar. Pra, kjo është e gjitha, nuk ka arsye të tjera.

Ai pinte dhe dëgjonte. Aty nga fundi i shpjegimit, ajo po dukej pak më nervoze, gjë që vihej re nga frymëmarrja e rënduar dhe nga një shprehje vetironie. Ai e ndoqi këtë gjendje ftohtë, derisa më në fund uli gotën.
Kuptova, tha. Më parë ke qenë në Dublin, vërtet?

Jo vetëm. Kam qenë edhe në Nju-Jork për ca kohë. Që jam dublinase, ta kam thënë më duket. Por deri para një viti kam jetuar në Nju-Jork.
E çfarë do të bësh këtu? Do të kërkosht punë besoj?
Ajo heshti. Ai buzëqeshi dhe u mbështet mirë në karrige, pa ia ndarë sytë.
Më fal për gjithë këto pyetje, i tha. Ende nuk e kam të qartë plotësisht këtë histori.
Jo, nuk më bezdis. Por nuk jam shumë e zonja të përgjigjem, siç e shikon.
Po çfarë pune bën, atëherë? Është pyetja e fundit.
Ajo ia ktheu buzëqeshjen, tani e tendosur. Jam shkrimtare, tha. Po përse nuk po më thua çfarë pune bën ti?

SALLY ROONEY

Botë e bukur, ku je

fragment nga romani | Përktheu: Durim Taçi

Ah, imja është e rëndomtë, jo si jotja. Doja të dija çfarë shkruan, por nuk je e detyruar të më përgjigjesh. Unë punoj në një magazinë jashtë qytezës.
E çfarë bën?
Çfarë bëj, shiko, reagoi ai mendueshëm. Marr mallra nga raftet, i vë në një karrocë dhe i çoj të paketohen. Jo kushedi çfarë.
Pra, nuk të pëlqen?
Po hiç fare, tha ai. E urrej. Se, ta do mendja, nëse do të bëja diçka që do të më pëlqente, askush nuk do të më paguante! Kështu është me punën, nëse ajo të pëlqen, e si mund të guxosh të kërkosht edhe para!
Ajo buzëqeshi dhe tha se ishte e vërtetë. Jashtë qielli ishte errësuar dhe poshtë në parkimin e rulotave kishin filluar të ndizeshin dritat: ndihej duhma e ftohtë dhe e njelmët e llambave jashtë, ndërsa nga dritaret vinte një ndriçim i verdhë më i ngrohtë. Kamerierja la banakun nga pas për t’ua kaluar një leckë tavolinave të lira. Gruaja me emrin Alisa e vërejti për disa sekonda, pastaj u kthye nga burri.
Shiko, si i bëhet për t’u argëtuar këndeje? pyeti.
Si në çdo vend tjetër. Bare këndeje rrotull ka pak. Është një klub nate poshtë në Ballina, njëzet minuta me makinë. Pastaj kemi parkun e lojërave, merret vesh, por ai është më shumë për fëmijë. Nuk ma merr mendja të kesh shumë miq këndeje, apo e kam gabim?
Që kur kam ardhur, je i pari me të cilin kam folur.
Ai ngriti vetullat. Je e ndrojtur? i tha.
Si thua ti?
Panë njëri-tjetrin. Ajo dukej e qetë tani, edhe pse e largët, ndërsa ai e pa ngultas në fytyrë, sikur po kërkonte ta rrokte të gjithën. Pas nja dy sekondash, nuk iu duk se ia kishte dalë.

Nuk e përjashtoj, tha ai.
Ajo e pyeti ku banonte dhe ai i tha që kishte një shtëpi me qira bashkë me miq, jo larg nga aty. Shikoi nga dritarja dhe shtoi se shtëpia dukej që nga aty ku ishin ulur, ja atje pas parkimit të rulotave. U zgjat para tavolinës për t’ia treguar, por pastaj tha se ishte si shumë errësirë. Sidoqoftë, ndodhet atje matanë, nga ana tjetër, tha. Ndërsa ishte afruar më pranë saj, sytë e tyre u ndeshën. Ajo uli sytë mbi gjunjët e vet, ndërsa ai nga aty ku zuri vend u duk se mezi frenoi një buzëqeshje. Ajo e pyeti nëse të vetët banonin aty afër. Ai i tha se nëna i kishte vdekur një vit më parë, kurse babai “një Zot e di nga bëhet”.
Shiko, për të qenë më të saktë, duhet të jetë diku në Galuei, shtoi. S’e di në do të bëhet i gjallë ndonjë ditë andej nga Argjentina, a kushedi ku. Veçse kam vite pa e parë.
Më vjen shumë keq për nënën tënde, tha ajo.
Po. Faleminderit.
Të them të drejtën, edhe unë nuk e shikoj babain tim prej kohësh... Nuk është shumë... i besueshëm.
Feliksi çoi sytë nga gota. Ah? ia bëri. Pi? Po... Pastaj, vjen e na tregon përralla.
Feliksi miratoi me kokë. Po mendoja se ky është zanati yt.
Ajo u skuq pas këtyre fjalëve, me sa duket, u zu ngushtë, u vu në një lloj alarmi. Sa shakaxhi, tha. Sidoqoftë. Do të pish diçka tjetër?
Pas një gote të dytë, morën të tretën. Ai e pyeti në kishte motra e vëllezër dhe ajo i foli për një vëlla më të vogël. Edhe ai kishte një vëlla. Nga fundi i pijes së tretë Alisa e kishte fytyrën e skuqur dhe sytë i kishin marrë një shkëlqim si prej xhami. Feliksi ishte njësoj siç kishte hyrë në bar, pa asnjë ndryshim

në sjellje apo në tonin e zërit. Ndërsa shikimi i saj bridhte më shumë në mjedisin përreth, vëmendja e tij për të ishte bërë më e kujdesshme dhe më e përqendruar. Ajo tundi akullin në gotën bosh, duke u argëtuar me veten.
Do ta shikosh shtëpinë time? pyeti ajo. Kisha qejf t’ia tregoj dikujt, por nuk kam kë të ftoj. Do të thërras miqtë e mi, kuptohet. Por ata janë të shpërndarë gjithandej.
Në Nju-Jork.
Në Dublin, shumica.
Ku ndodhet shtëpia? pyeti ai. Shkojmë dot në këmbë?
Patjetër. Nuk kemi nga ia mbajmë. Unë nuk i jap makinës, po ti?
Jo, tani jo. Nuk dua të rrezikoj. Por patentën e kam, po, po.
Ah, e mora vesh, mërmëriti ajo. Romantik. Do të pish më apo do të shkojmë?
Ndaj kësaj pyetjeje u ngërdhesh, thua të ishte formuluar keq apo prej vetë fjalës “romantik”. Ajo rrëmonte në çantë pa i ngritur sytë.
Shkojmë, e përse jo, tha ai.
Ajo u ngrit dhe filloi të vishte pardesynë, pa jakë, bezhë. Ai e pa të përveshë njërën mëngë që ta bënte barabar me tjetrën. Në këmbë ishte paksa më i gjatë se ajo.
Është larg? tha.
Ajo i buzëqeshi me përkëdheli. Po ndërron mendje? i tha. Nëse lodhesh duke ecur, mund të më lësh në mes të rrugës e të kthehesh, se unë jam mësuar. E kam fjalën, ta bëj në këmbë. Jo të më lënë në mes të rrugës. Mbase edhe me këtë jam mësuar, por kjo nuk është diçka për t’ua thënë të panjohurve.
Ndaj kësaj nuk reagoi, u mjaftua me një pohim me kokë, me një shprehje të duruar dhe paksa serioze, sikur këtë anë të personalitetit të saj, prirjen për të qenë lojcake dhe fjalëshumë, pas nja dy orësh bisedë, edhe pse e kishte vënë re, deshi ta injoronte. Ndërsa dilnin i uroi natën e mirë kamerieres. Alisës i bëri përshtypje dhe i hodhi një sy shkaras, në përpjekje për ta parë edhe një herë. Kur ishin jashtë në trotuar, e pyeti nëse e njihte. Pas tyre batica u thye në një rrjedhë të sigurt, ndërsa ajri ishte i akullt.
Atë vajzën që punon aty? tha Feliksi. Po, e njoh. Sinidi. Pse?
Po do të vrasë mendjen pse bisedoje me mua.
Me një ton të shtruar, Feliksi ia ktheu: Besoj se do ta ketë krijuar një ide. Hë, nga t’i biem?
Alisa futi duart në xhepat e pardesysë dhe mori kodrën. Në tonin e tij kishte vënë re një sfidë apo një kundërshti dhe kjo gjë, më shumë se ta frikësonte, e kishte bërë më të vendosur.
Po pse, të ndodh shpesh të takohesh me vajza aty? e pyeti.
I duhej të ecte shpejt që të mbante një hap me të. Është pyetje e çuditshme, tha. Vërtet? Mbase jam unë e çuditshme.
Po pse do të të interesonte nëse takohem aty me njerëz? i tha ai.
Merret vesh, nuk më intereson asgjë në lidhje me ty. Thjesht për kureshtje pyeta.
Ai u duk se po e vriste mendjen dhe ndërkohë, me zërin e shtruar, por jo shumë të sigurt, përsëriti: Në rregull, po vërtet nuk e kuptoj përse i fut hundët. Pas pak shtoi: A nuk ishe ti që e propozove këtë hotel. Ti e njihje. Unë vetë nuk shkoj kurrë atje. Pra, nuk është se unë takohem me kaq shumë njerëz atje. U morëm vesh?
Po, nuk ka problem. Më ngacmoi komenti yt për vajzën në banak, kur the se “e kishte një ide” mbi atë që bënim ne aty.
E po, që kishim lënë takim, patjetër që e ka kuptuar. Nuk po hamendësoja asgjë tjetër.
Edhe pse ajo nuk u kthye ta vërente, fytyra e Alisës shfaqte shenja që po argëtohej, në njëfarë mënyre. A bezdisesh kur ata që të njohin shikojnë që takohesh me të panjohura? pyeti.
E ke fjalën që është bezdisëse apo në një kuptim si ky? Jo, nuk e vras mendjen shumë.

Gjatë pjesës tjetër të rrugës për në shtëpinë e Alisë, përgjatë bregut, u morën me jetën shoqërore të Feliksit ose, më saktë, mbi këtë temë Alisa bëri disa pyetje, ndaj të cilave ai mëmëriti pak para se t'u përgjigjej, ndërsa që të dy flisnim me zë më të lartë për shkak të zhurmës së detit. Ndaj pyetjeve të saj ai nuk shfaqti ndonjë habi dhe iu përgjigj me përkushtim, por pa e zgatur shumë apo pa dhënë informacione shtesë veç atyre që ishin cekur. I tha se kryesisht takohet me persona të njohur në shkollë apo në punë. Dy rrathët mbivendoseshin pak, por jo shumë. Nuk i kërkoi asgjë në këmbim, mbase i tëhuajtur nga përgjigjet mëdyshëse ndaj pyetjeve që kishte bërë më parë, apo ngaqë e kishte humbur interesin.

Kjo është, tha, më në fund.

Ku?

Ajo i hoqi shtalkën një porte të vogël të bardhë dhe tha: Këtu. Burri ndali dhe shikoi shtëpinë që ngrihej mbi një pjerrësirë të lehtë me bar. Nuk kishte dritare të ndriçuara dhe detajet e fasadës nuk viheshin re, por nga shprehja e tij e fytyrës kuptohej se ai e dinte ku ishin.

Jeton në qelën e priftit? i tha.

Oh, nuk mendoja se e njihje. Duhet ta kisha thënë që në bar, nuk doja të dukesh a mistershme.

Po ia mbante portën hapur dhe ai, me sytë ende kah shtëpia që shfaqej mbi det, e ndoqi. Përreth, mbi tapetin e gjelbër të barit frushullonte era. Ajo ngjiti shkathët shtegun duke rrëmuar në çantë për të kërkuar çelësat. E ndiente diku nga fundi zhurmën e tyre, por nuk po arrinte t'i gjente. Ai rrinte aty pa thënë asnjë fjalë. Ajo kërkoi falje për pritjen dhe ndezi dritën e telefonit, duke e ndriçuar gjithë çantën dhe duke lëshuar edhe një fashë të ftohtë drite mbi shkallët e shtëpisë. Ai ishte me duar në xhepa. I gjeta, tha ajo. Dhe hapi derën.

Në brendësi ishte një korridor me pllaka me motive të kuqe dhe të zeza. Një shandan xhami i punuar varej nga tavani dhe mbi një tavolinë të hijshme e delikate pas murit ishte statuja e drunjtë e një lundërze. Ajo i lëshoi çelësat mbi tryezë dhe i hodhi një vështrim të shpejtë pasqyrës së njollosur dhe opake varur në mur.

Vetëm ti jeton në këtë banesë? e pyeti ai.

E di që është ca si e madhe, kjo merret vesh. Dhe për ta ngrohur shpenzoj shumë. Por është vërtet e bukur, apo jo? Dhe nuk më kërkon njeri qira. Shkojmë në kuzhinë? Po ndez ngrohjen.

Ai e ndoqi në korridor deri te një kuzhinë e madhe me bufë në njërën anë dhe me një tavolinë ngrënieje në tjetrën. Mbi lavaman ishte një dritare që shihte mbi kopshtin nga pas. Mbeti në derë ndërsa ajo shkoi të rrëmonte në njërin nga raftet. U kthye ta shikonte.

Ulu po deshe, i tha. Po nëse të pëlqen të rrish në këmbë, nuk ta prish. A do një gotë verë? Nuk kam gjë tjetër për të pirë në shtëpi. Më parë po marr pak ujë.

Çfarë gjërash shkruan? Nëse je shkrimtare.

Ajo u kthye, e trazuar. Nëse jam? i tha. Kujton se të gënjeva. Jo për gjë, po do të kisha sajuar diçka më të mirë në jetë edhe unë po të mundja. Jam romanciere, në fakt. Shkruaj libra.

Dhe bën para me këtë punë, apo jo?

Ajo u kthye duke i hedhur një vështrim sikur në atë pyetje po kapte një domethënie të re, pastaj nisi të shtinte ujë. Po, ashtu është, tha. Ai vazhdoi ta kundronte dhe pastaj u ul në tavolinë. Karriget e mbushura ishin të veshura me një stof të rrudhur ngjyrë ndryshku. Gjithçka dukej shumë e pastër. Fërkoj sipërfaqen e lëmuar të tavolinës me majën e gishtit tregues. Ajo i vuri përpara një gotë me ujë dhe vajti e u ul në njërën nga karriget.

Kishe qenë më parë këtu? e pyeti. Shtëpinë e njihje.

Jo, e di ku ndodhet vetëm ngaqë jetoj në këtë qytezë. Po nuk e kam marrë vesh kurrë kush banonte aty.

Edhe unë pak i njoh. Është një çift i moshuar. Gruaja është artiste, kam përshtypjen.

Ai pohoi me kokë, por nuk tha asgjë.

Po të duash, ta tregoj të gjithën, shtoi ajo.

Ai vazhdonte të mos thoshte asgjë dhe këtë radhë as pohoi me kokë. Kjo nuk është se e shpërqendroi. Kishte filluar të ushqente një dyshim dhe kjo, me sa dukej, po e vërtetonte, prandaj, kur filloi sërish të flasë, e bëri me të njëjtin ton të thatë, gati befases.

Mendon se jam e çmendur që rri këtu e vetmuar, tha ajo.

Falas? reagoi ai. Jo, do të ishte e çmendur nëse nuk do ta bëje. Hapi gojën shpenguar dhe shikoi nga dritarja jashtë ose, më mirë, pa vetëm dritaren, pasi jashtë tani ishte errësirë dhe xhami pasqyronte vetëm brendësinë e dhomës. Sa dhoma gjumi janë, jam kureshtar? pyeti.

Katër.

Jotja ku është?

Përpara se t'i përgjigjej kësaj pyetjeje të papritur ajo nuk e ktheu menjëherë vështrimin, por vazhdoi të shikonte gotën gjithë vëmendje për disa sekonda. Pastaj e pa drejt në sy dhe i tha: Lart. Janë të gjitha lart. A do t'i shikosh?

Pse jo, tha ai.

U çuan nga tavolina. Mbi sheshpushimin e katit të sipërm ishte shtruar edhe një tapet turk me thekë gri. Alisa shtyu derën e dhomës dhe ndezi një llambë të vogël. Majtas ishte një shtrat i madh martesor. Dërrasat ishin të zbuluara dhe anash njëres faqe ndodhej një oxhak i veshur me pllaka ngjyrë nefriti. Në të djathtë, një dritare e gjerë shikonte nga deti, në errësirë. Feliksi

shkoi te dritarja dhe ndaloi pranë xhamave, duke errësuar pasqyrimin e dritës me hijen e vet.

Duhet të jetë panoramë e bukur gjatë ditës kjo, tha.

Alisa ishte ende në këmbë në derë. Po, e mrekullueshme, tha. Mbrëmjeve është edhe më mirë, në fakt.

Ai i hoqi sytë nga dritarja dhe zu të këqyrë dhomën nën vështrimin e saj.

Shumë e këndshme, përfundoi. Dhomë shumë e këndshme. Do të shkruash ndonjë libër gjatë qëndrimit këtu?

Mund edhe ta provoj.

E për çfarë flasin librat e tu?

Oh, si të them, reagoi ajo. Për njerëzit.

Pak si e paqartë. Për cilët njerëz shkruan, persona si puna jote?

Ajo e vështroi me qetësi, si për t'i thënë diçka: që mbase e kishte kuptuar lojën e tij dhe do ta linte të fitonte, nëse do të luante me ndershmëri.

Çfarë personi mendon se jam? e pyeti ajo.

Diçka në atë vështrimin e tij të qetë sikur u trazua dhe ai lëshoi një të qeshur të mbytur. E po, tha. Kam vetëm dy orë që të njoh, ende nuk e kam ndonjë ide të saktë.

Do të ma thuash kur të kesh, shpresoj.

Mbase.

Ajo mbeti për disa sekonda në këmbë në dhomë, pa lëvizur, ndërsa ai sillej sikur po shikonte përreth. Ajo që do të ndodhte tanimë ishte e qartë për të dy, edhe pse asnjëri prej tyre nuk mund ta dinte saktë. Ajo priste me një pamje indiferente, kurse ai vazhdonte të hidhte vështrime nëpër dhomë. Në fund, mbase edhe ngaqë nuk kishte më forcë të shtynte për më vonë të pashmangshmen, e falënderoi dhe u largua.

Ajo e shoqëroi poshtë – deri në mes të shkallëve. Ishte ende aty kur ai kaloi pragun. E dimë si shkon kjo punë. Më pas u ndien që të dy në faj, pasi asnjëri nuk ishte krejt i sigurt pse kjo mbrëmje në tërësi kishte qenë një dështim. Në mëdyshje, atje te shkallët, Alisa u kthye të shikojë sheshpushimin. Po të ndiqje shikimin e saj, vëreje derën e dhomës së gjumit mbetur hapur, nga ku vihej re një pjesë e murit të bardhë midis hekurave mbajtës të shkallëve.

2

Edashur Ajlina. Prita aq gjatë t'i përgjigjeshe email-it tim të fundit sa – imagjinoje – tani po të dërgoj tjetrin pa marrë përgjigje! Si një mënyrë mbrojtjeje, kam filluar të mbledh vetë shumë material, se po të të prisja ty do të filloja t'i harroja gjërat. Duhet ta dish që korrespondenca jonë është rruga ime për t'u kapur pas jetës, për të mbajtur shënime mbi të dhe për të ruajtur kështu diçka nga ekzistenca ime – e cila përndryshe është pothuajse pa vlerë, ose madje krejtësisht pa vlerë – në një planet që po degjeneron me shpejtësi... E kam shtuar këtë paragraf më shumë se dua të ndihesh fajtores pse nuk më je përgjigjur deri tani dhe kështu mbase marr një përgjigje më të shpejtë këtë herë. Çfarë bën tjetër, më thuaj, kur nuk më dërgon edhe një email? Mos thuaj që po punon.

Çmendem fare kur mendoj qiranë që paguan në Dublin. E di ti që është më e shtrenjtë se në Paris? Dhe, më ndje, ku Parisi e ku Dublini? Një nga problemet që ka Dublini, e këtë e mendoj edhe si fjalë edhe si topografi, vjen se është rrafsh fare, gjithçka është vendosur në një plan të vetëm. Qytete të tjera kanë sisteme metrosh, që shtojnë thellësinë, apo kodra, kulla në lartësi, ndërsa Dublini ka vetëm ndërtesa të ulëta gri dhe tramvaje që lëvizin anës rrugës. Nuk ka oborre apo kopshte si qytetet kontinentale, të cilat të paktën e thyejnë sipërfaqësoren, nëse jo vertikalisht, atëherë konceptualisht. E ke menduar ndonjëherë kështu? Kam përshtypjen që edhe nëse nuk e ke bërë, e ke ndier në një nivel të nënvetëdijshëm. Në Dublin është e vështirë të ngjitesh shumë lart ose të zbresësh shumë poshtë, nuk humbet kurrë, as vetë, por as edhe të tjerët me të cilët je i shoqëruar, pale pastaj të krijosh ndonjë ide perspektive. Afërmendsh që një qytet duhet organizuar në një mënyrë demokratike – që gjithçka të ndodhë ballë për ballë, dua të them, në kushte të barabarta. E vërtetë, askush nuk po të sheh nga lart. Por kjo i jep qiellit një pozicion dominimi të plotë. Askund qielli nuk ndërpritet apo thyhet në mënyrë domethënëse nga ndonjë gjë. Spire-in mund ta përmendësh dhe e pranoj Spire-in, i cili gjithsesi është një variacion krejt i parëndësishëm dhe varet si një metër nga lart për të treguar vogëlsinë e çdo ndërtese tjetër përreth tij. Efekti i qiellit mbi krye është shumë i rëndë për njerëzit atje. Asgjë nuk ndërhyr për ta bllokuar atë nga pamja. Është si një *memento mori*. Do të doja që dikush të hapte një vrimë në të për ty.

Kohët e fundit kam menduar për politikën e djathtë (a nuk kemi menduar të gjithë?) dhe për mënyrën se si konservatorizmi (si forcë shoqërore) erdhi e u lidh me kapitalizmin e pangopur të tregut. Lidhja nuk është e qartë, të paktën për mua, pasi tregjet nuk ruajtën asgjë, por përthithën të gjitha aspektet e një peizazhi shoqëror ekzistues dhe i nxorën përsëri të zhveshura nga kuptimi dhe kujtesa, si transaksione. Çfarë ka "konservatore" në një proces të tillë? Në fakt, mua më duket se vetë ideja e "konservatorizmit" është e rreme, sepse asgjë nuk mund të ruhet si e tillë, pasi koha lëviz vetëm në një drejtim. Kjo ide është aq themelore sa, kur e mendova për herë të parë, u ndjeva shumë e mençur, por pastaj pyeta veten mos isha budallaqe. Më thuaj, a ka ndonjë kuptim për ty? Ne nuk mund

të ruajmë asgjë, pale pastaj marrëdhëniet shoqërore, pa ndryshuar natyrën e tyre, pa ndalur në mënyrë artificiale një pjesë të ndërveprimit të tyre me kohën. Mjafton të shohësh çfarë bëjnë konservatorët me mjedisin: ideja e tyre e ngulitur konservatore është ta shfrytëzojnë, ta grabisin dhe ta shkatërrojnë, sepse “kështu kemi bërë gjithmonë”, thonë – por pikërisht për këtë arsye nuk është më e njëjta tokë mbi të cilin e bëjnë këtë. Mbase ti mund ta konsiderosh gjithë këtë arsyetim si tepër elementar, ndoshta edhe jodialektik. Por ja që këto janë thjesht mendime abstrakte që kisha nevojë t’i shkruaja, kurse ti e gjen veten (me dëshirë ose pa dëshirë) si marrëse e tyre.

Sot isha në dyqanin e lagjes, duke marrë diçka për të ngrënë për drekë, kur befaz më përfshiu një ndjesi edhe më e çuditshme – një vetëdije spontane për pamundësinë e kësaj jete. Dua të them, mendova për gjithë pjesën tjetër të popullsisë – shumica e së cilës jeton në atë që ti dhe unë do ta konsideronim varfëri të skajshme – për ata që nuk kanë hyrë kurrë në një dyqan të tillë. Dhe gjithë këtë luks e mban në këmbë puna e tyre! Ky stil jetese është i destinuar për njerëz si ne! Ndërsa markat e ndryshme të pijeve freskuese në shishe plastike dhe të gjitha menutë e parapaketuara për drekë, ëmbëlsirat në qese të mbyllura dhe produktet e gatuar në dyqan shënojnë kulmin e gjithë punës në botë, bashkë me djegien e lëndëve fosile dhe gjithë mundimin rraskapitës në plantacionet e kafesë dhe të sheqerit. E gjitha kjo bëhet për këtë! Për të mbajtur këtë treg komod. M’u morën mendtë duke menduar për këtë. Dua të them, u ndjeva vërtet keq. Ishte sikur papritur të kujtoja që jeta ime ishte pjesë e një *reality show* – dhe çdo ditë njerëzit vdisnin për ta realizuar atë shfaqje, shtypeshin deri në vdekje në mënyrat më të tmerrshme, fëmijë, gra, sikurse gjithçka që mund të zgjidhja unë mes opsioneve të ndryshme për drekë, secila e paketuar në disa forma plastike njëpërdorimshme. Për këtë vdisnin këta njerëz – ky ishte eksperimenti i madh. Më erdhi për të vjellë. Sigurisht, një ndjenjë e tillë nuk mund të zgjasë. Ndoshta do të ndihem keq edhe gjatë ditës, madje edhe për gjithë javën – po pastaj çfarë? Prapë duhet të blej diçka për drekë. Dhe, nëse fillove të shqetësohesh për mua, më lër të të siguroj: drekën e bleva.

Një përditësim mbi jetën time në fshat dhe pastaj po e mbyll. Shtëpia është kaq e madhe dhe kaotike, sa duket sikur ka zakon të prodhojë dhoma të reja, të panjohura më parë, në mënyrë spontane. Është edhe e ftohtë dhe në disa vende e lagësht. Banoj njëzet minuta në këmbë larg nga dyqani ushqimor i përmendur më parë dhe ndiej sikur kaloj shumicën e kohës duke bërë vajtje-ardhje prej andej për të blerë gjëra që i pata harruar në rrugën e mëparshme. Ndoshta kjo të forcon karakterin dhe kur të shihemi përsëri, mbase do të kem një personalitet vërtet të mrekullueshëm. Rreth dhjetë ditë më parë dola në një takim me një tip që punonte në një magazinë transporti dhe vura re se më përçmonte keq. Për të qenë e drejtë me veten (siç jam gjithmonë), mendoj se tashmë kam harruar si të sillem në marrëdhëniet shoqërore. Kam frikë të përfytyroj tani çfarë lloje shprehjesh bëja, në përpjekje për t’u dukur si dikush që ndërvepron rregullisht me të tjerët. Edhe duke shkruar këtë email po ndihem paksa e shpërqendruar dhe e shkëputur nga vetja. Rilke ka një poezi që përfundon: *Kush tani është vetëm, ashtu do të jetë gjatë / do të zgjohet, do të lexojë, letrë të gjata do të shkruajë / dhe i paketë do të endet andej-këndej / përgjatë avenjuve, teksa gjethet bien*.

Një përshkrim më të saktë të gjendjes sime të tanishme nuk do të mund ta shpikja, veçse tani është prill dhe gjethet nuk po bien. Më fal, pra, për “letrën e gjatë”. Shpresoj të vish të më shohësh. Me shumë, shumë, shumë dashuri përgjithmonë, Alisa.

“Dil nga ajo dhomë” Alberto Pellai - Barbara Tamborini
Përktheu: Ana Sheldia, “Dituria”

Një mik këshillues si ky libër

*Nga Rafaela Marteta**

Bashkautori i librit në fjalë, Alberto Pellai është psikoterapist për moshën pediatrike. Bashkë me të shoqen Barbara, psikologe dhe autore e teksteve për psikologjinë e zhvillimit kanë shkruar *Dil nga ajo dhomë. Si dhe pse t’i rikthejmë fëmijët në botën reale?*

Titulli është në vetvete një manifest (pedagogjik): shpall qëndrimin ndaj një dukurie dhe propozon një ndryshim. Dukuria është tërheqja (veçimi) e fëmijëve dhe e të rinjve në moshën e zhvillimit nga jeta reale, nga ambientet fizike dhe përvojat analoge, me qëllim për të kaluar më shumë kohë në ekrane digjitale.

“Dil nga ajo dhomë” sot për sot është shprehja më familjare për prindërit që kanë fëmijë në paraadoleshencë dhe në adoleshencë. Përveç urdhërores “dil!” cili prind nuk ia ka bërë vetes apo të afërmve pyetjen, si t’ia bëj ta nxjerr nga ajo dhomë, nga ai ambient ku ngujohet? Pellai-Tamborini, megjithatë qysh në krye të herës pohojnë se ky libër nuk është një qasje klinike ndaj tërheqjes përfundimtare të të rinjve nga jeta shoqërore: «Dil nga ajo dhomë flet për fëmijët që vazhdojnë të ndjekin shkollën, që ndoshta nuk heqin dorë as nga sporti që e kanë nisur që në vegjëli,

por që njëkohësisht kanë pak shokë, pak jetë shoqërore, sepse ajo që gjejnë brenda dhomës, i josh e i tundon më fort sesa ajo që ndodhet jashtë». (Pellai-Tamborini, përkthyer nga Ana Sheldia).

Dobia e këtij leximi qëndron në zhvillimin e aftësisë për të ngritur pyetje, por edhe për t’u dhënë përgjigje pyetjeve tuaja ekzistuese dhe të reja. Personalisht, jam gëzuar që ky libër ka ardhur edhe në gjuhën shqipe. Në rolin e prindit, mendoj se një lexim i tillë është një këshillues i mirë për momentet e pasigurisë: jemi duke vepruar mirë, si çift, si prindër? Është një lexim bashkëshoqërues, përmban dëshmi konkrete prindërisht që bashkëndajnë shqetësimet, dyshimet e tyre, që ngjajnë me tonat. Na ndihmon të kuptojmë se nuk jemi vetëm dhe pavarësisht se shqetësimi ynë na dhemb në vetë të parë është mirë të dimë se jemi pjesë e një bashkësie prindërisht, edukuesish, profesionistësh që kanë për zemër mirëqenien e bijve dhe të rinjve që kemi në familje, apo që na janë besuar t’i edukojmë.

Si profesioniste jam edhe një herë më shumë entuziaste për daljen e këtij titulli në gjuhën shqipe. Si çdo sektor, edhe ky i edukimit dhe i këshillimit është

i tejmbushur me tituj sensacionalë me përmbajtje të diskutueshme e të vakët, që synojnë suksesin e tregut, e disi më pak shqetësimin e vërtetë të prindërve dhe të edukuesve. Tituj që premtojnë zgjidhje magjike ose që e alarmojnë prindin, edukuesin duke paralizuar aftësinë e tij për të vepruar në të mirë të subjektit. Pellai dhe Tamborini ndërthurin përvojën e tyre si prindër të katër fëmijëve me ekspertizën e tyre profesionale për të nxitur një debat të rinovuar mbi mënyrën sesi e konceptojmë hendekun ndërbreznor.

Disa pyetje janë të ripërsëritura, thuajse ato që i ka bërë vetes çdo brez prindërues para nesh. Por përgjigjet e gatshme dhe të përgjithshme sot nuk bëjnë më punë. Përdorimi gjithnjë e më i hershëm i pajisjeve inteligjente dhe mbizotërimi i teknologjisë digjitale në të përditshmen tonë kanë ndërruar skenarin e edukimit, por edhe vendin ku ndodh edukimi, rritja dhe zhvillimi. Pavarësisht se Pellai-Tamborini sqarojnë se marrëdhënia midis teknologjisë digjitale dhe proceseve të të nxëniet në shkollë nuk është objekti i librit, ata shprehen se temat e trajtuara në libër nuk mund ta përjashtojnë rëndësinë që ka pasur përdorimi i mjeteve digjitale në moshë të hershme. Ndikime që kanë dobësuar autoritetin e të rriturit përgjegjës për edukimin. Me fjalët e Pellait dhe Tamborinit jemi “prindër të brishtë përballë botës online”, për shkak të rreziqeve që ajo paraqet ose pamundësisë për të shfrytëzuar mirë dhe drejt potencialin e botës online. Arsytet e brishtësive tona si prindër dhe edukues, por edhe të fëmijëve si një brez me përjetime me ankth të shtuar janë të shumta: paqëndrueshmëria dhe zhbërja e çiftit që prindëron, angazhimet personale dhe profesionale, gara e shtuar për të mira materiale dhe afirmim shoqëror. «... një i rritur mund të jetë i paqëndrueshëm edhe për shkak të ndryshimeve socio-ekonomike të tregut që e ekspozojnë ndaj një pasigurie të padëshiruar. Dhe kush e ka përjetuar këtë gjendje, e di sa energji i vidhet detyrës edukuese dhe rolit prindëror» (Pellai-Tamborini).

Për të gjithë prindërit, edukuesit, të rriturit përgjegjës për edukimin Pella-Tamborini sugjerojnë disa ndryshime që mund ta fuqizojnë rolin e të rriturit dhe të ndërgjegjësojnë fëmijët, adoleshentët. Mbi të gjitha, ndryshimi i narrativës, mënyrës së si rrëfohen, promovohen, përdoren dhe brendësohen mjetet digjitale dhe krejt kultura që kanë krijuar dhe prodhojnë përditë. Kjo narrativë kolektive, për të qenë e njëmendtë kërkon një angazhim institucional serioz «që të jetë realisht në mbrojtje të interesave dhe mirëqenies së fëmijëve dhe të rinjve tanë”.

Prandaj disa propozime të autorëve shkojnë në favor të ambienteve analogeve, ku fëmijët në moshë të hershme të mund të kalojnë kohë pa ekrane; edukim prindëror i hershëm që i ndërgjegjëson prindërit për rreziqet e mbizotërimit të teknologjisë digjitale në jetën e fëmijëve; angazhim institucional për rregullim kombëtar dhe ndërkombëtar të përdorimit të videoljave, dhe promovim rishtas i lojës në bashkësi të njohura dhe familjare.

Problem-propozime për zgjidhje-dëshmi personale është trekëndëshi që cilëson këtë libër. Pasi lexuat për dy komponentët e parë, gjeni më poshtë dëshminë shpresëdhënëse të Pellait dhe Tamborinit: «Nuk mund t’ju themi se jemi prindër të përsosur, përkundrazi. Kemi bërë një varg gabimesh, por ato na kanë ndihmuar që të qëndrojmë gjithmonë me këmbë në tokë, të mos besojmë se jemi gjithmonë të zot të bëjmë gjënë e duhur apo më të mirën. Por jemi këtu dhe jemi ende në udhëtim nëpër jetë”.

*Pedagogjiste e familjes, këshilluese për proceset edukuese me teknologjinë.

Alberto Pellai Barbara Tamborini DIL NGA AJO DHOMË

Si dhe pse t’i rikthejmë
fëmijët tanë në botën reale?

PANAIRI I 7-TË I LIBRIT

Libri, urë mes dijes dhe kulturës

08-11 shtator 2026
QKJ „MALËSIA” TUZ

7. SAJAM KNJIGA

Knjiga, most izmedu znanja i kulture

08. - 11. septembar 2026.
KIC „MALESIA” TUZI

Panairi i Librit në Tuz
Sajam knjiga u Tuzima

08/09/2026

PROGRAMI I HAPJES

19:00
Për organizatorin: Marina Ujkaj, sekretare e Sekretariatit për Vetëqeverisjen Lokale
Hapja zyrtare: Lindon Gjellaj, kryetar i Komunës

„Brenga”, autor Pashko R. Camaj
Flasin: Dr. Pashko R. Camaj, Bujar Hudhri, Zija Vukaj, Sabina Osmanović dhe Liridona Sinishtaj-Doçe
Moderator: Robert Camaj

PROGRAM OTVARANJA

19:00
Za organizatora: Marina Ujkaj, sekretarka Sekretarijata za lokalnu samoupravu
Svečano otvaranje: Lindon Gjellaj, predsjednik Opštine
„Brenga”, autor Pashko R. Camaj
Govore: Dr. Pashko R. Camaj, Bujar Hudhri, Zija Vukaj, Sabina Osmanović i Liridona Sinishtaj-Doçe
Moderator: Robert Camaj

Ditën e
martë, datë 8
shtator 2026,
në hapjen e
Panairit të
Shtatë të Librit
në Tuz, do të
promovohet
romani
“Brenga”
i autorit
**Pashko
R.
Camaj**